Pääkirjoitus

3 Kirjallisuuden(tutkimuksen) merkitystä pohtimassa
Hanna Meretoja ja Aino Mäkikalli

Artikkelit

6 Torjutun paluu
Menneen ja nykyisen yhteys Elfriede Jelinekin romaanissa
Die Kinder der Toten
Marja-Leena Hakkarainen

25 Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia
Karoliina Lummaa

Esseet

43 Fiktiivinen kirjallisuus nuoren kasvun tukijana ja kulttuurienvälisen kasvun välineenä
Juli-Anna Aerila ja Marjaana Soininen

60 Karkaavatko korpukset – muuttuva julkaisukulttuuri ja kirjallisuudentutkijan tiedonhallinta
Jarmo Saarti, Kaisa Hypén, Arja Juntunen

Keskustelua

68 Keskustelu kirjallisuuden(tutkimuksen) arvosta
Lieven Ameel ja Teemu Ikonen

Puheenvuoroja

72 Edistyksen mutkaisella polulla
Harri Veivo

74 Dostojevski, oma oikku ja joukkosurmat
Juhani Pietarinen

78 Melodraaman merkityksestä – kulttuurihistorioitsija 1800-luvun lopun melodraaman lukijana
Kirsi Tuohela

83 Kirjallisuustieteen kasvattavuudesta ja kasvatustieteen esteettisyydestä
Matti Taneli

Arvostelut

87 Tuntematon Bathseba ja muita tulkintoja
Aino Kallaksen tuotannon raamatullisista yhteyksistä
Silja Vuorikuru: *Kauneudentemppelin ovella. Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti*
Maarit Leskelä-Kärki

89 Kirjallisuusdidaktiikan muutoksia jäljittämässä
Peter Degerman: *”Litteraturen, det är vad man undervisar om”. Det svenska litteraturdidaktiska fältet i förvandling*
Kaisu Rättyä

93 **Abstracts**

Hanna Meretoja ja Aino Mäkikalli

Kirjallisuuden(tutkimuksen) merkitystä pohtimassa

Tämän teemanumeron taustalla on maailmalla viime vuosina vilkkaasti käyty keskustelu kirjallisuuden ja kirjallisuudentutkimuksen asemasta ja merkityksestä. Kirjallisuudentutkimus on joutunut puolustuskannalle, kuten moni muukin humanistinen ala – ehkä erityisen voimakkaasti siksi, että kirjallisuuden kulttuurinen rooli on muuttunut visuaalisten medioiden aikakaudella. Tässä tilanteessa kirjallisuudentutkijoiden on hyvä käydä keskustelua siitä, mihin kirjallisuutta ja sen tutkimusta tarvitaan nykymaailmassa ja millainen oman oppialamme rooli on tai voisi olla nykyisessä yliopistojärjestelmässä. Vilkasta keskustelua herättäneitä puheenvuoroja aiheesta ovat julkaisseet esimerkiksi Tzvetan Todorov (*La littérature en péril*, 2007), Rita Felski (*Uses of Literature*, 2008) ja Martha Nussbaum (*Not for Profit*: *Why Democracy Needs the Humanities*, 2010).

Todorov syyttää kriisistä pitkälti kirjallisuudentutkijoita itseään, osin myös kirjailijoita. Hänelle kaiken pahan alku ja juuri on formalistinen kirjallisuuskäsitys, joka eristää kirjallisuuden omalakiseksi, autonomiseksi alueekseen, jolla ei ole mitään relevanssia sen kannalta, miten ymmärrämme itseämme ja maailmaa. Tähän liittyy monenlaista ironiaa. Ensinnäkin Todorov on itse ollut tuomassa formalistista kirjallisuuskäsitystä Ranskaan. Toiseksi hänellä on varsin yksioikoinen kuva siitä, mitä hänen formalistisena pitämänsä kokeellinen kirjallisuus itse asiassa tekee. Hän syyttää ranskalaista kirjallisuutta formalismin ohella nihilismistä ja solipsismista. Todorovin itsekritiikki on ihailtavaa, mutta samalla voidaan kysyä, läheneekö hänen oma perikadon julkistuksensa nihilismiä ja antautuuko hän aitoon dialogiin itse kirjallisuuden kanssa. Miten nykykirjallisuuden kaikessa moninaisuudessaan voi redusoida näihin määreisiin? Eikö kirjallisuuden kriisille ole myös laajempia yhteiskunnallisia syitä? Ja eikö kirjallisuuden autonomia merkitse myös sitä, että se luo radikaalisti omanlaisiaan tapoja pohtia ihmisen tilannetta maailmassa, sen sijaan että se asettuisi jonkin valmiin moraalin tai poliittisen ohjelman palvelukseen? Onko tilanne ylipäätään niin lohduton kuin Todorovin perikato- ja kriisipuhe esittää? Esimerkiksi kirjallisuudesta jatkuvasti käytävä yhteiskunnallinen keskustelu, vaikkapa liittyen Michel Houellebecqin kulutuskulttuurikuvauksiin tai meillä Sofi Oksasen tapoihin osallistua Viron lähimenneisyyttä koskevaan historiankirjoitukseen, osoittavat omalla tavallaan, että kirjallisuudella on edelleen tärkeä – ja aivan erityinen ja omanlaisensa – rooli kulttuurisen itseymmärryksen välineenä.

Rita Felski pyrkii omalta osaltaan artikuloimaan tätä kirjallisuuden merkitystä ei vain tiedon kohteena vaan myös tietämisen ja ymmärtämisen lähteenä. Hän edustaa lähelle hermeneutiikkaa ja fenomenologiaa tulevaa lähestymistapaa, jonka lähtökohtana on kysymys siitä, mitä voimme oppia kirjallisuudesta, miten se vaikuttaa meihin, miten se järkyttää, ravistelee ja liikuttaa meitä, miten se aiheuttaa tunnistamisen ja lumoutumisen kokemuksia, miten se saa meidät ymmärtämään niin menneisyyttä kuin nykyisyyttä uusista näkökulmista. Hän edustaa kirjallisuudentutkimuksessa yhä yleisemmäksi käynyttä näkemystä siitä, että ”symptomaattisten” lukutapojen valtakauden jälkeen on syytä palata dialogisiin lukutapoihin, joissa keskeistä on herkkyys ja avoimuus tekstille sekä kysymys siitä, mitä voimme oppia kirjallisuutta lukemalla.

Pyysimme tähän numeroon kirjallisuuden merkitykseen sekä kirjallisuudentutkimuksen tehtävään ja haasteisiin liittyviä puheenvuoroja paitsi kirjallisuudentutkijoilta myös kirjallisuudentutkimuksen ulkopuolelta. Samalla tavoitteenamme on kehittää lehteä sellaisen keskustelun foorumina, joka toisi kirjallisuudentutkimuksen vuoropuheluun muiden humanistien ja esimerkiksi yhteiskunta- ja kasvatustieteilijöiden kanssa. Teemaan liittyvät puheenvuoronsa esittävät kirjallisuudentutkija Harri Veivo, filosofi Juhani Pietarinen, kulttuurihistorioitsija Kirsi Tuohela ja kasvatustieteilijä Matti Taneli. He pohtivat eri tavoin, mitä kirjallisuus merkitsee heille heidän oman alansa näkökulmasta. Tässä lehdessä introdusoimme myös uuden juttutyypin: sähköpostikeskustelun. Lieven Ameelin ja Teemu Ikosen sähköpostinvaihto toimii keskustelunavauksena kirjallisuustieteen nykytilaan – toivottavasti keskustelu jatkuu.

Myös tämän lehden artikkelit osallistuvat omista näkökulmistaan keskusteluun kirjallisuudentutkimuksen merkityksestä nykymaailmassa. Marja-Leena Hakkaraisen artikkeli pureutuu kirjallisuuteen, jota Michael Rothberg on kuvannut traumaattisen realismin käsitteellä ja joka käsittelee traumaattisia menneisyyden tapahtumia nostamalla samalla reflektion kohteeksi kysymyksen representaation mahdollisuudesta ja rajoista sekä erilaiset historiallisiin tapahtumiin liittyvät diskurssit. Hakkarainen analysoi, miten Elfriede Jelinekin romaani *Die Kinder der Toten* (1995) samanaikaisesti sekä kokeilee representaation rajoja että reflektoi menneisyyden torjuntaa ja osallistaa lukijan menneisyyden ja nykyisyyden välisen yhteyden pohtimiseen. Karoliina Lummaan artikkeli puolestaan etsii vaihtoehtoa eläimiä koskevan ajattelumme lajikeskeisyydelle. Hän kysyy, voisiko vierasmaailmaisuuden käsite toimia vieraslajisuuden käsitteen rinnalla ei-inhimillisten ja inhimillisten eläinten välisten erojen ajattelun välineenä, ja käsittelee kysymystä Jouni Tossavaisen ja Jonimatti Joutsijärven runojen valossa.

Molemmat artikkelit osoittavat omalla tavallaan, miten kirjallisuudella on merkitystä kulttuurisen itseymmärryksen välineenä. Kirjallisuus ja kirjallisuudentutkimus osallistuvat historiaan liittyvien traumojen työstämiseen sekä keskusteluun siitä, minkälaisten kertomusten kautta menneisyys välittyy meille ja miten. Samoin kir-

jallisuus ja kirjallisuudentutkimus osallistuvat keskusteluun luontosuhteestamme ja yrityksiin käsitteellistää sitä uusista näkökulmista. Sekä kulttuurisen muistin tutkimus ja traumatutkimus että ekokriittinen ja posthumanistinen tutkimus ovat viime aikoina suuren suosion maailmalla saavuttaneita uusia kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia, jotka korostavat kirjallisuudentutkimuksen poliittista merkitystä. Tällöin ei ole kuitenkaan kyse ahtaan ohjelmallisesta vaan laajasti ymmärretystä poliittisuudesta. Se merkitsee ehkä ennen kaikkea sitä, että ollaan kiinnostuneita niistä kompleksisista tavoista, joilla kirjallisuus pohtii maailmassa olemiseemme liittyviä keskeisiä kysymyksiä. Hyvä kirjallisuus käsittelee niitä juuri kysymyksinä, tarjoamatta valmiita, yksioikoisia vastauksia.

Alussa mainituista ajattelijoista Nussbaum korostaa kirjallisuuden eettistä merkitystä nykyisessä, välineellisen järjenkäytön ja lyhyentähtäimen voitontavoittelun hallitsemassa maailmassa, ja hän paikantaa kirjallisuuden eettisen merkityksen ennen kaikkea sen kykyyn kehittää ”kertomuksellista mielikuvitustamme” siten, että opimme omaksumaan toisten näkökulmia ja kuvittelemaan erilaisia kokemisen tapoja. Paikoin, etenkin hänen manifestissaan, herää kuitenkin kysymys, ottaako hän riittävästi huomioon kirjallisuuden erityisyyttä, sen kompleksisuutta ja ambivalenssia, ja sitä, ettei hyvä kirjallisuus yleensä niinkään saarnaa tiettyä moraalia kuin herättää meidät pohtimaan toimintamme eettisiä perusteita. Kun vastakkain asetetaan turmiollinen ja eettinen (”hyväksi ihmiseksi” kasvattava) kirjallisuus, tullaan vaarallisen lähelle ajattelutapoja, joilla tietyissä yhteiskunnissa on perusteltu sensuuria ja kirjojen polttamista ihmisten ”pelastamiseksi” ja ”suojelemiseksi”. Kuten esimerkiksi Jacques Derrida on muotoillut, kirjallisuudella on elimellinen merkitys demokratialle juuri siksi, että kirjallisuusinstituutio perustuu ajatukselle vapaudesta ”sanoa kaikki” (*tout-dire*).

Kysymys kirjallisuuden eettisestä ja kasvattavasta merkityksestä tuntuu olevan kasvavan kansainvälisen kiinnostuksen kohteena, ja sitä sivutaan tämänkin lehden (etenkin kirjallisuuskasvatukseen liittyvissä) kirjoituksissa. Toisinaan kirjallisuuskasvatuksessa tuntuu olevan taustalla tietynlainen valmis elämänmalli ja tietyt hyveet (esim. Nussbaumilla aristoteeliseen hyve-etiikkaan pohjautuen), johon kasvatus tähtää. Ei ole kuitenkaan mitään syytä, miksei kasvattamisen voisi ajatella tähtäävän ennen kaikkea kykyyn pohtia näitä kysymyksiä omaehtoisesti – ei tiettyjen hyveiden omaksumiseen positiivisten esimerkkien kautta. Ja sama pätee lukemiseen yleisemmin. Kirjallisuuden erityisyys on juuri siinä, ettei se tarjoa valmiita hyvän elämän malleja vaan toimii keskeisenä foorumina tällaisten valmiiden mallien problematisoimiselle – tavoilla, jotka avaavat meille mahdollisuuden kuvitella, miten asiat voisi ajatella ja kokea toisin.

Tampereella ja Turussa toukokuussa 2013
Päätoimittajat

Marja-Leena Hakkarainen

Torjutun paluu
Menneen ja nykyisen yhteys Elfriede Jelinekin romaanissa *Die Kinder der Toten*

> ”Kuolleiden henget, jotka olivat niin kauan kadoksissa, tulevat tervehtimään lapsiaan.” (*Die Kinder der Toten*, 5.)[1]

Historiallisiin tapahtumiin liittyvän fiktion kasvava suosio 1900-luvun lopulla on nostanut uudelleen esiin kysymyksen taiteen suhteesta todellisuuteen. Hal Foster (1996, 30) pohtii kysymystä teoksessaan *The Return of the Real* ja mainitsee traumaattisen realismin esimerkkinä kuvataiteen uudenlaisesta kiinnostuksesta todellisuuden esittämiseen. Tutkiessaan tapoja, joilla juutalaisten kansanmurha (Shoah) esitetään nykykirjallisuudessa, Michael Rothberg (2000, 7) päätyy termiin traumaattinen realismi, joka ei representoi tapahtumia vaan konstruoi niitä metonymioiden ja viittausten avulla. Kyseessä ei ole suinkaan todellisuudesta etääntyminen vaan pyrkimys vastata samanaikaisesti kolmeen historian asettamaan vaatimukseen: tapahtumien dokumentointiin, representaation rajojen reflektointiin ja reagoimiseen asiasta käytyyn julkiseen keskusteluun (ibid). Keskeinen piirre traumaattisessa realismissa on Rothbergin (2000, 9) mukaan sen tapa nivoa yhteen äärimmäinen ja arkipäiväinen (”the intersection of the everyday and the extreme”).

Saksankielisessä tutkimuksessa ja julkisuudessa on kiistelty paljon siitä, voiko holokaustin kaltaisia ääri-ilmiöitä ylipäänsä esittää taiteen keinoin. Realistista representaatiota vastustavat vetoavat usein Theodor W. Adornon varoittaviin sanoihin keskitysleirien estetisoinnista.[2] Toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneet ghettopäiväkirjat ja todistajakertomukset pyrkivät kuvailemaan tapahtumia mahdollisimman realistisesti, kun taas toisen ja kolmannen polven juutalaiskirjailijat eivät ole enää todistajakertojia, vaan he ovat kuulleet tapahtumista kertomuksia ja nähneet erilaisia representaatioita historiankirjoissa, elokuvissa ja romaaneissa (Zangl 2009, 74–75). Shoahin jälkeisten sukupolvien tapa konstruoida menneisyys faktojen ja innovatiivisen mielikuvituksen avulla on Marianne Hirschin (2012, 5) mukaan osoitus ”jälkimuistista” (*postmemory*), joka tarkastelee historiaa nykypäivän perspektiivistä. Viime vuosikymmeninä ilmestynyt muisti- ja traumafiktio ei yleensä pyrikään luomaan ”todellisuusilluusiota” vaan pikemminkin osoittamaan, miten menneisyys vaikuttaa nykyisyyteen. Erityisesti sukuromaanista on saksankielisessä nykykirjallisuudessa tullut keskeinen muoto kuvata eri sukupolvien suhdetta historian traumaattisiin tapahtumiin (Fuchs & Cosgrove 2006, 9).

Itävaltalainen nobelkirjailija Elfriede Jelinek (s. 1946) on useissa näytelmissään käsitellyt varsin kriittisesti sekä kansallissosialistista menneisyyttä että nykypäivän ilmiöitä kuten muukalaisvihaa, talouskriisiä ja median tapaa trivialisoida asioita.[3] Romaanin *Die Kinder der Toten* (1995, ”Kuolleiden lapset”) otsikko viittaa erityisesti Shoahin uhrien jälkeläisiin, mutta sen voi katsoa tarkoittavan laajemminkin kuolleiden merkitystä tuleville sukupolville. Jelinek (2012,17) pitää romaania pääteoksenaan ja sanoo olevansa ”haudasta kaivaja” (*Toten-Ausgräber*), joka itsepintaisesti nostaa päivänvaloon Itävallan osallisuutta toiseen maailmansotaan ja juutalaisten kansanmurhaan. *Die Kinder der Toten* herätti ilmestyessään hämmennystä ja närkästystä, koska se yhdistää Shoahin traumaattiset tapahtumat kauhukirjallisuuden genreen ja groteskiin komiikkaan. Historiallisten tapahtumien representoinnin sijaan Jelinekin romaani siteeraa satiirisesti erilaisia diskursseja ja viittaa intertekstuaalisesti sekä fiktion eri lajeihin että historiallisiin henkilöihin ja paikkoihin. Se ei myöskään rakennu omaelämäkerrallisille muistelmille ja mielikuville vaan esittää monitasoisen kollaasin, jossa eri aikatasot läpäisevät toisensa. Tutkimuskirjallisuudessa teosta on pääasiassa tarkasteltu suhteessa juutalaisten kansanmurhaan, mutta sitä on tulkittu myös visiona kieleen itseensä kätkeytyvästä aavemaisuudesta (Gsoels-Lorenzen 2007, Lücke 2009). Kuten Jessica Ortner (2012, 85–86) huomauttaa, Jelinekin romaanin kielellinen reflektio ei kuitenkaan ole irrotettavissa sen tematiikasta. Pikemminkin kielelliset rajanylitykset osoittautuvat keinoksi testata todellisuuden representaation tapoja.

Tässä artikkelissa tarkastelen toisen maailmansodan traumaattisten tapahtumien esittämistä ja reflektointia romaanissa *Die Kinder der Toten.* Kiinnitän erityistä huomiota äärimmäisen ja arkipäiväisen yhdistymiseen teoksen intertekstuaalisissa viittauksissa. Keskeiselle sijalle analyysissäni nousee menneisyyden ja nykyisyyden välähdyksenomainen yhdistyminen, josta Walter Benjamin (1992, 255) käyttää termiä *Jetztzeit* (nythetki)[4]. Tarkastelen aluksi romaanissa esiintyvän kauhutarinan aikaa ja tilaa ja sen jälkeen viittausten konstruoimaa historiallista aikaa (1940-luku) ja sen sidosta paikkoihin. Lopuksi pohdin romaanin tapaa reflektoida historiallisista tapahtumista käytyä keskustelua 1990-luvun perspektiivistä. Tarkoituksenani on osoittaa, että traumaattinen realismi ei merkitse Jelinekille ainoastaan representaatiosta luopumista vaan todellisuuden performoimista, jolloin romaani avautuu teatterin kaltaiseksi esitystilaksi.

Kauhutarinan aika ja tila

> ”Aika koostuu loputtoman pitkistä, raskaista, ruoskansiimoista, joita heilutetaan meidän päämme päällä.” (KT, 651.)[5]

Romantiikan aikana syntynyt kauhukirjallisuuden genre näki aaveet usein kauhua tai pelkoa herättävänä viestinä edellisiltä sukupolvilta. Nykykirjallisuudessa menneisyyden

aaveiden äkillinen ilmaantuminen on Kathleen Broganin (1998, 4) mukaan merkki ”jälleen-muistamisesta” (*rememory*), joka palauttaa kokijan alkuperäisen kauhun lähteelle. Eurooppalaisessa kauhufiktiossa erilaisten rajatilahahmojen esiintyminen on yleensä liittynyt yksilöiden traumaattisiin kokemuksiin, kun taas etniset vähemmistökirjallisuudet ovat tuoneet kummitusmaisten hahmojen avulla näkyviin ryhmien ja yhteisöjen traumoja (mt, 5). Sana ”rememory” esiintyykin tässä yhteydessä afrikkalais-amerikkalaisen kirjailijan, Toni Morrisonin, romaanissa *Beloved* (1987), jossa lapsiaave konkretisoi orjuuden tuskallisia muistoja. Broganin termi ”kulttuurinen kummittelu” (*cultural haunting*) soveltuu myös luonnehtimaan toisen maailmansodan ja Shoahin aiheuttamien traumojen esittämistä saksankielisessä kirjallisuudessa. Esimerkiksi itävaltalaisen Hans Lebertin romaanissa *Die Wolfshaut* (1960, ”Sudennahka”) sodan uhrien ruumishauta kummittelee kylän asukkaille. Saksalaisen näytelmäkirjailija Heiner Müllerin useissa näytelmissä kuten *Germania Tod in Berlin* (1977, *Germania: kuolema Berliinissä* 1992) Saksan historian kuolleet heräävät aavemaisesti eloon näyttämöllä. Myös Elfriede Jelinekin romaanissa *Die Kinder der Toten* kuolleet ilmestyvät keskelle 1990-luvun itävaltalaista arkipäivää. Fyysisen hahmon he anastavat vampyyrien ja zombien kaltaisilta ”ei-kuolleilta” (*die Untoten*).

Jacques Derrida (2006, 9–10) näkee teoksessaan *The Spectres of Marx* historian aaveiden tulevan esiin silloin, kun aika joutuu pois raiteiltaan. Romaanin *Die Kinder der Toten* ensimmäisessä luvussa kertoja toteaa, että aika on siirtynyt paikaltaan ja tuonut menneisyyden keskelle nykyisyyttä: ”Yhtäkkiä, täysin tarkoituksetta, menneisyys on taas täällä, mahdotonta pitää siitä” (KT, 15)[6]. Menneisyyden läsnäoloa konkretisoivat toisaalta kuolleet, jotka haluavat palata elävien joukkoon ja toisaalta yksilölliset rajatilahahmot, jotka toistavat pakonomaisesti omaa kuolemaansa. Romaanissa ei ole lineaarisesti etenevää juonta vaan kerronta muistuttaa traumaa, jossa traumatisoitunut yksilö tahtomattaan palaa samaan ahdistavaan tapahtumaan.[7] Kuten Sigmund Freud (2005, 111) huomauttaa, traumaattinen tapahtuma koetaan vasta jälkikäteen. Näin syntyy toistopakko (*Wiederholungszwang*), torjutun paluu, mikä murtaa lineaarisen aikakehyksen.

Romaanissa *Die Kinder der Toten* kauhutarinan todentuntuisuutta hillitsee elokuvan kaltainen kerronta, joka käyttää montaasia, toistoa ja hidastuskuvia. Jelinek (2012, 18–19) on ilmoittanut, että romaanin intertekstuaalisena pohjatekstinä toimii Herk Herbertin ohjaama kauhueloelokuva *Carnival of Souls* (1962), jossa kolme nuorta naista joutuu auto-onnettomuuteen ja yksi heistä, Mary, palaa elämään aaveiden vainoamana rajatilahahmona. Elokuvassa aaveet valtaavat vähitellen sekä hänen ruumiinsa että mielensä ja vievät naisen lopulta mukanaan. Jelinekin romaanissa on kolme yksilöllistä rajatilahahmoa, jotka ovat kuolleet oman käden kautta (Karin) tai joutuneet auto-onnettomuuteen (Edgar ja Gudrun) sekä joukko nimettömiä zombien kaltaisia

olentoja. Koska kuolleilla itsellään ei ole enää lihallista hahmoa, heidän on anastettava se ei-kuolleilta, minkä seurauksena syntyy loputon määrä kaksoisolentoja. Kuolleiden paluuseen kuuluvaa aikaa on mahdotonta mitata, sillä kyseessä on ”nolla-aika”, joka voi tarkoittaa vain yhtä loputtomiin pitkitettyä silmänräpäystä (vrt. Ortner 2012, 98). Tänä aikana esimerkiksi auto-onnettomuudessa kuollut Edgar kokee monta kertaa viimeiset hetkensä, jotka elokuvallinen kerronta esittää hidastettuina toistoina kuten urheilukilpailun televisiointi, jossa ratkaisevaa suoritusta näytetään yhä uudelleen.

Goottilaisen fiktion keskiössä on kysymys kommunikaatiosta elävien ja kuolleiden välillä (Meteling 2010, 187). Jelinekin romaanissa harvoihin elossa oleviin kuuluu alppikylän asukkaita ja turisteja, jotka eivät pysty ymmärtämään ei-kuolleiden hahmojen puhetta ja toimintaa. Keskeinen tapahtumapaikka on pensionaatti Alppiruusu (*Alpenrose*) ja sen luonnonkaunis ympäristö Itävallan Alpeilla. Horisontaalinen tila avartuu vertikaalisesti kuolleiden olinpaikkaan maan alla ja ilmassa.

> Maa tarvitsee ylhäällä paljon tilaa, jotta sen autuaat henget pystyvät kunnolla leijailemaan vetten päällä. Monin paikoin tilaa on yli kolme tuhatta metriä ylöspäin. Niin paljon luontoa on käytetty tähän maahan, että se puolestaan, ehkä maksaakseen velkansa luonnolle, on käyttänyt ihmisiään varsin anteliaasti ja heittänyt ne menemään heti kättelyssä. Maan suuria kuolleita, vain muutamia mainitakseni, ovat Karl Schubert, Franz Mozart, Otto Hayden, Fritz Eugen Viimeinen Henkäys, Zita Zitter, Maria Theresiana, sekä ne, joita Wienin Neustadtin sotilasakatemia tuotti vuoteen 1918 saakka ja Stalingrad 1943 sekä pari miljoonaa kuoliaaksi murskattua. (KT, 7.)[8]

Ensimmäinen lause viittaa ironisesti Goethen runoon “Der Gesang der Geister über das Wasser” (”Henkien laulu veden yllä”), jossa kuolleiden henget liikkuvat vetten päällä vuorotellen nousten ja laskien kuin kaste tai sade. Suurmiesten nimet ironisoivat kansallisen historiankirjoituksen kultteja ja paljastavat, ettei romaanissa ole kyse autenttisesta tapahtumien muistelemisesta. Heidän rinnalleen kertoja nostaa maailmansotien ja Shoahin nimettömät uhrit.

Kuolleiden paluu ahdistaa erityisesti romaanin ei-kuolleita, sillä heistä muodostuu portti elävien keskuuteen. Karinin aavistus maan alla olevasta valtavasta Danten helvettiä muistuttavasta suppilomaisesta tilasta yhdistää hänen oman traumaattisen kuolemansa torjuttuun kollektiiviseen traumaan, joka vaatii paluuta päivänvaloon.[9]

> Mutta tämä originaali, tämä Karin Ykkönen, kuulee vesihyytymän alla, kuinka syvällä alapuolella oleva lumipeitteistä Alppia suurempi ihmismassa, ihmismassiivi, haluaisi nousta maadimensiostaan, aamunkoiton alapuolella olevasta Disneylandistä, massa jota ei voi ollenkaan käsittää. Karin pyytää epätoivoisesti, että tuo massamainen liikkeelle lähtö, tuo uhkaavaa kammottavuus unohtaisi hänet tai ei ainakaan koskisi häneen. (KT, 105.)[10]

Kuolleiden olinpaikan sarkastinen rinnastaminen Disneylandiin yhdistää groteskisti toisiinsa ruumismassan (ääri-ilmiö) ja turismin (arkipäivä). Kertojan kommentit puh-

taasta luonnosta, terveydestä ja urheilusta saavat ironisen vastapainon tuulen mukanaan tuomasta mädäntyneen lihan hajusta. Samalla ne sitovat aaveiden paluun Itävallan nykypäivään ja sen haluun rakentaa uutta kansallista identiteettiä miellyttävänä ja luonnonläheisenä matkailumaana.

Jelinekin romaanin *Die Kinder der Toten* elokuvallinen kerronta liittää goottilaiset motiivit kuten myrskyn, rankkasateen ja kuolevat eläimet saumattomasti Alppiruusun pensionaatin idylliseen arkipäivään. Annette Runten (2008,131) mukaan kyseessä on ”hybridi laji” (*Hybrid-Genre*), joka hyödyntää erilaisia kirjallisia traditioita kuten goottilaista romaania, pastoraalia ja barokkiallegoriaa. Intertekstuaalisia viittauksia pitää kuitenkin koossa kertojan ääni, joka selostaa pikkutarkasti yliluonnollisia ilmiöitä ja liittää puheeseensa viittauksia sananlaskuihin, tapakulttuuriin ja kansanlauluihin. Romaanissa toistuva oman ja vieraan, meidän ja muiden, vastakkainasettelu tiivistyy kertojan näennäisen viattomaan kommenttiin: ”Me olemme aivan omiemme joukossa, ja missä me olemme, siellä ei ole muita” (KT, 592).[11]

Romaanin loppupuolella muukalaisia alkaa saapua joukoittain alppikylän pensionaattiin. Oudot vieraat herättävät hämmästystä saapuessaan ilman kulkuvälineitä, mutta ainoastaan eläimet vainuavat heissä jotain yliluonnollista (KT, 482–483). Alppiruusun henkilökunta suhtautuu tulijoihin tavallisina turisteina ja kummastelee ainoastaan heidän vanhanaikaisia asujaan ja varusteitaan.

> Vastaanottotiskin takana pahvimatkalaukut kasautuvat vuoriksi, tilaa vievää tavaraa, jollaista ei ole pitkään aikaan enää nähty, oikeastaan liian kaupunkilaista tällaiseen maalaismaiseen matkakohteeseen. Useimmat vieraathan suosivat moderneja, kevyitä nailonreppuja, joita he sitten voivat heti käyttää retkillään. Ravintolan emäntä on viimeksi lapsena nähnyt tuollaisia matkalaukkuja auttaessaan naapurikylässä asuvaa tätiään, joka jo silloin vuokrasi huoneita. (KT, 517.)[12]

Uudet vieraat majoittuvat vaivatta tiloihin, vaikka matkatavaroiden määrän mukaan pensionaatti on tupaten täynnä. Aavemaiselta vaikuttaa myös tapa, jolla hotellin uudet puhumattomat vieraat jättävät arvoesineensä vastaanottoon ennen sisätiloihin astumista. Yhdistäväksi tekijäksi entisten ja uusien vierailijoiden välillä osoittautuu televisio, kun kaikki hotellin vieraat kokoontuvat katsomaan suosittuja folklore-esityksiä ja visailuja, joilla tuotetaan ja lujitetaan kansallista identiteettiä.

Silmiinpistävä piirre romaanissa *Die Kinder der Toten* on dialogien puuttuminen. Kuolleiden paluu idylliseen alppikylään välittyy elokuvallisena kerrontana, jota täydentävät kertojan asiasta toiseen rönsyilevät kommentit. Kokonaisuudessa romaanin kerronta muistuttaakin televisio-ohjelmaa, jossa katastrofiuutiset lomittuvat saumattomasti viihteen ja urheiluselostusten kanssa. Kertoja toimii vuorotellen reportterina, joka seuraa tapahtumia paikan päällä, vuorotellen taas television show-ohjelman juontajana.

> Mutta niiden miljoonien ikuisuus, jotka ovat myös kuolleita, joita ei yksikään silmä ole nähnyt. Miten he ovat tulleet tuosta ahtaasta, automaattisesti sulkeutuvasta ovesta, saliin, jossa neuvotellaan heidän uudelleensyntymisestään? Miksi tähän mennessä vain kolme meistä on läpäissyt tämän kokeen? Yksi kuollut sielu on liian vähän puhuakseen niin monen puolesta. (KT, 254.)[13]

Kun romaanin lopussa valtava patomurtuma hukuttaa koko Alppiruusun pensionaatin ja sen lähitienoon, kertoja toteaa, että tapahtumaan liittyy niin paljon selittämättömiä piirteitä, että se on määrätty uutiskieltoon. Ajan ulkopuolelle joutuneen kauhutarinan kytkentä näennäisen objektiiviseen uutisselostukseen alleviivaa median tapaa palauttaa ääri-ilmiöt turvalliseen tulkintaan ja vaieta siitä, mistä ei ole lupa puhua, mutta pakottaa samalla lukijan pohtimaan, mitä itse asiassa on mahtanut tapahtua.

Elokuvallinen kerronta ja kauhufiktioiden tehokeinot näennäisesti houkuttelevat lukijaa eläytymään tapahtumiin, mutta samanaikaisesti pakonomaiset toistot ja intertekstuaaliset viittaukset etäännyttävät ja haastavat etsimään tekstistä uusia merkityskerroksia. Kertoja on jo romaanin alussa ohimennen varoittanut lukemisen yllättävyydestä: ”Huomio, suojautukaa, nyt tämä teksti alkaa. Se luisuu pois teidän käsistänne.” (KT, 15.)[14] Lukijoita puhutellaan myös pitkin matkaa esimerkiksi sanomalla kesken selostuksen ”hiljaisuus” tai pyytämällä heitä antamaan aplodeja ”salivieraille”. Romaanin loppupuolella käykin ilmi, että lukijat ovat osa show-ohjelman yleisöä ja illan päävieraiksi kutsutaan kuolleet. Goottilaisen fiktion aikaan ja tilaan limittyy näin teatterimainen esitys, joka tuo samaan tilaan kertojan, kuolleet henkilöhahmot ja lukijan. Toistuva aikamääre ”viisikymmentä vuotta” paljastaa, että vieraat ovat tulleet 1940-luvulta suoraan 1990-luvulle.

Historian aaveet

> ”[--] kunnes HÄN, uusi Golem, nousee ja kömpelösti itseään keinuttaen, kääntyen, maata polkien, aloittaa jälleen kerran meidän kansantanssimme.” (KT, 97.)[15]

Symbolisen vihjeen romaanin kuolleiden menneisyydestä tarjoaa maininta Golemista, jonka uutta tulemista ennakoidaan jo romaanin alkupuolella. Golemin hahmo liittyy juutalaiseen kabbala-traditioon ja tarkoittaa savesta muovattua jättiläistä, joka osoittautuu luojaansa voimakkaammaksi ja tuottaa tuhoa. Euroopan varhaisten juutalaisvainojen aikana Rabbi Löwin kerrotaan muovanneen savesta suurikokoisen hahmon, joka taisteli menestyksellisesti väkivaltaa vastaan kunnes lopulta kääntyi isäntäänsä vastaan. 1900-luvun alussa saksalaisessa kirjallisuudessa Golemin hahmo nousi esiin nimenomaan tuhoavana voimana, ja sitä on samoin kuin Frankensteinin hirviötä käytetty esimerkkinä ihmisen kohtalokkaasta kyvyttömyydestä hallita luontoa. Shoahin jälkeisessä juutalaiskirjallisuudessa nimi Golem esiintyy usein juutalaisen kulttuurin uudelleen

elpymisen symbolina. (Baer 2012, 3–4.) Jelinekin romaanissa Golemilla on kaksoismerkitys uhrina ja tuhoajana. Romaanin loppupuolella Golem alkaa jälleen kasvaa saatuaan voimaa uusista ihmisistä: ”[--] torso, Golem, joksi liha on niin ihmeellisesti muotoutunut, kasvaa taas kokoon” KT, 645).[16] Uuden Golemin ilmaantumisen voi nähdä osoituksena paitsi juutalaisen tradition elpymisestä myös historian toistuvuudesta.

Romaanissa *Die Kinder der Toten* sidos juutalaisten historiaan tulee esiin jo hepreankielisessä motossa lapsiaan tervehtivistä kuolleista. Juutalaisvainojen pitkään historiaan kytkeytyy muun muassa nimeltä mainittu lapsiaave, Anderle von Rinn, jonka juutalaisten uskottiin surmanneen rituaalimenoissaan 1462 ja jota katolinen kirkko on vuosisatojen ajan palvonut marttyyrinä. Antisemitismin noususta 1900-luvun alkupuolella todistavat kertojan selostukset museoista, joissa edelleen talletetaan ”mittaustuloksia”, jotta ei-arjalaiset tietäisivät, miltä ei olisi saanut näyttää miellyttääkseen ”meitä” (KT, 557). Kansallissosialistien rasistisiin juutalaissäännöksiin kuului muun muassa kielto liikkua julkisissa tiloissa. Kertojan äänenpainot näkyvät isoina kirjaimina hänen todetessaan, etteivät vanhukset ja lapset päässeet edes kuumina kesäpäivinä puistoihin ”[--] PÄÄSY KIELLETTY. Vain siksi että ON OLEMASSA.” (KT, 335.)[17] Konkreettisena todisteena siitä, että rotuerottelu ei rajoittunut vain juutalaisiin vaan ulottui erilaisiin vähemmistöihin kuten romaneihin, homoseksuaaleihin ja vammaisiin, kertoja esittelee wieniläisen sairaalan kellariin talletetun kokoelman vammaisten lasten aivoja, jotka on säilötty lasisiin marmeladipurkkeihin (KT, 563).[18]

Romaanissa *Die Kinder der Toten* Auschwitzin nimeä ei mainita, mutta se on läsnä lauseessa ”Työ tekee vapaaksi” (”Arbeit macht frei” KT, 363) ja isoin kirjaimin painotetussa ”SE PAIKKA PUOLASSA” (”DER ORT IN POLEN” KT, 632). Viittausta täydentää ironisen eufemistinen maininta ”lomaleiristä”, jossa saa työskennellä ilmaiseksi.

> Sen jälkeen kun meidän suuret, pehmeät kätemme olivat äidillisesti laskeneet nämä ihmiset, heidät lähetettiin lomaleirille, jossa sai tehdä työtä ilmaiseksi. TYÖ: pienempi! kalliimpi (kuten euro-banaani). Ensin he asuivat täällä, sitten ulos ovesta. Tästä ovestahan tuli melkein pyöröovi. (KT, 558.)[19]

Yllättävä assosiaatio euro-banaaniin kytkee kansallissosialismin Euroopan unioniin, johon Itävalta liittyi romaanin ilmestymisvuonna. Kuten Jutta Gsoels-Lorentzen (2007, 369) huomauttaa, romaanissa luodaan ”anakronististen jännitteiden tiloja”. Kyseessä ei kuitenkaan ole epähistoriallinen ilmaus vaan päinvastoin keino korostaa menneisyyden ja nykyisyyden välistä yhteyttä.

Keskitysleireihin viittaavat myös romaanissa toistuvat maininnat junista, jotka tuovat tekstiin vääjäämättä myös niiden kuuluisan pääteaseman.[20] Itävallan omasta natsimenneisyydestä muistuttaa Mauthausenin louhos: ”Silloiset räjäytykset Mauthausenissa ovat saaneet jättiläismäisen vuorenrinteemme kerta kaikkiaan luisumaan paikaltaan” (KT, 564).[21] Pohjois-itävaltalaisen Linzin kaupungin lähelle rakennettu Mauthausen

oli natsi-Saksan keskitysleiri, jossa käytettiin pakkotyövoimaa kivilouhoksilla ja asetehtaassa.[22] Ironisesti kertoja liittää juutalaisten historiallisen erämaavaelluksen keskitysleireihin huomauttaessaan, että saksalaisten avulla käärmevitsauksesta olisi päästy helposti eroon: ”Siinä meidän kaasumme olisi kerrankin ollut paikallaan” (KT, 559).[23]

Saksojen yhdistymisen jälkeen ilmestyi poikkeuksellisen paljon kansallissosialistista menneisyyttä kartoittavia muistelmia, romaaneja ja elokuvia. Etenkin toisen ja kolmannen polven kirjailijat kyseenalaistivat todistajakertojille tyypillisen jyrkän eron uhrien ja pyövelien välillä. Jelinekin romaanissa *Die Kinder der Toten* kansallissosialistinen ideologia näkyy lukuisina ironisina viittauksina ”pohjoiseen rotuun” (KT, 601) ja ”viimeiseen blondiin” (KT, 601). Kansallissosialismin johtohahmoja ei esitetä psykologisesti uskottavina vaan pikemminkin koomisina ja niin vähäpätöisinä, että heidän nimensäkin muistetaan ja kirjoitetaan väärin. Hitleriä nimitetään ”yläitävaltalaiseksi maanmittaajaksi ” (”oberösterr. Landvermesser”, 463), jolla on ”pitkät veitset”. Ilmaisu kätkee sisälleen sekä Kafkan *Linnan* keskushenkilön että Röhmin murhan (”Die Nacht der langen Messer”). Sana Führer esiintyy useaan otteeseen, mutta se viittaa Hitlerin ohella myös ”uusiin johtajiin”, etenkin äärioikeistolaisen vapauspuoleen (FPÖ) silloiseen puheenjohtajaan, Jörg Haideriin, joka on tunnistettavissa myös romaanin urheilullisena vuorikiipeilijänä ja kolmannen tasavallan arkkitehtinä (KT, 46).[24] Monet alluusiot fiktion ulkopuoliseen todellisuuteen tulevat esiin muunnellussa muodossa. Esimerkiksi ”Auschwitzin kuolemanenkelinä” tunnetun Josef Mengelen nimi kätkeytyy sanaleikkiin, joka yhdistää toisiinsa ”puutteellisuuden” ja ”kammottavan mengelemäisyyden” (”Der Mangelhafte wie der grauenhaft Mengelehafte”, KT, 395) ja natsien ”loppuratkaisun” (*Endlösung*) pääorganisoija Adolf Eichmann esitellään ironisesti ”herra Eichmannina”.

> Myös herra Eichmannilta, tuolta virkamieheltä, joka on käynyt käsiksi ihmisten muistiin, jottei se enää koskaan heräisi, ovat todennäköisesti hiukset tippuneet päästä ilman, että hän olisi pystynyt saamaan jotakin aikaan tästä toimistokollegoidensa kanssa perustamastaan jättiläisleiristä. Niinpä me elämme leiriyhteisössä vieraiden ruumiiden, silmälasien, hampaiden, matkalaukkujen, nukkien, teddykarhujen kanssa ilman että se tuottaisi meille hyötyä tai haittaa. (KT, 394–395.)[25]

Kuolleiden poissaolosta muistuttavat vain heidän jäljelle jääneet henkilökohtaiset esineensä kuten silmälasit ja lelut. Analysoidessaan Ruth Klügerin ja Charlotte Delbon muistelmia keskitysleireiltä Rothberg (2000, 136, 152) mainitsee esimerkkinä traumaattisesta realismista vaikuttavat yksityiskohdat kuten keskitysleirin piikkilanka-aitaan roikkumaan jääneet villasukat tai kaasukammion ovelle hylätyn teddykarhun. Jelinek ei rakenna samankaltaisia kuvia arkipäivän ja ääri-ilmiön yhdistymisestä keskitysleirin todellisuudessa vaan korostaa menneisyyden jähmettymistä osaksi arkipäivää siten, että ihmiset edelleen elävät kansallissosialismin perustamassa ”leiriyhteisössä”.

Traumaattisessa realismissa yksityiskohdat viittaavat johonkin todelliseen, mutta eivät representoi sitä (Rothberg 2000, 104). Romaanissa *Die Kinder der Toten* tällaisia keinoja viitata todellisiin tapahtumiin ovat tuli, savu, uunit, kaasu ja tuhka. Esimerkiksi savu ja kaasu kytkeytyvät assosiatiivisesti kaasukammioihin silloinkin kun ne esiintyvät näennäisen viattomissa yhteyksissä kuten esimerkiksi ”grillisavu” ja ”Citygas light” (KT, 69). (Vrt. Biebuyk 2008, 296.) Rothbergin (200, 104) mukaan asiayhteydestä irrotettu viittaus poikkeaa indekseistä sikäli, että se ei esitä kausaalista syytä tai osaa jostakin kokonaisuudesta vaan ”viittaa kammottavaan poissaoloon” (”points to the uncanny absence”). Jelinekin kauhukertomuksessa viittaukset ”ihmistuleen” (KT, 199) muistuttavat niistä miljoonista, jotka on väkivaltaisesti poistettu Euroopan maaperältä. Jutta Gsoel-Lorensen (2007, 363) huomauttaakin painokkaasti, että romaanissa ei ole kyse vain aavemaisesta paluusta vaan miljoonien katoamisesta (”not only spectral return but the vanishing of millions”).

Jelinekin omaelämäkerrallinen tausta tulee romaanissa selkeimmin esiin kertojan todetessa, ettei hän (kirjailija) halua edustaa uhreja. Romaanin loppupuolella kertoja kohtaa oman isänsä aavevaeltajien joukossa ja mainitsee myös esivanhempansa, joiden hautakivet antisemitistit kaatoivat Wienin juutalaisten hautausmaalla (KT, 602). Keskustelussaan André Müllerin kanssa Jelinek mainitsee, että hänen tsekinjuutalainen isänsä selviytyi Shoahista hengissä, mutta 49 isän sukulaista kuoli keskitysleireillä. (Müller & Jelinek 2006, 23.) Tämä luku toistuu romaanissa kertojan yhdistäessä Raamatun maininnan taivaan monista asuinsijoista huomautukseen, että hänen isänsä kodista puuttuu 49 ihmistä. Romaanissa mainitaan nimeltä myös Shoahista selviytynyt todistajakertoja Primo Levi sekä Paul Antschel (Paul Celan). Itävallasta Englantiin paennut Sigmund Freud on romaanissa ”Sigi”, jonka sisaret on viety keskitysleireille (KT, 637).

André Müllerin kanssa käymässään keskustelussa Jelinek valittaa sitä, että juutalaisten mukana Euroopasta katosi myös juutalainen huumori, jonka hän oli oppinut isältään (Müller & Jelinek 2006, 23). Etnisten vähemmistöjen vitsit ja sanaleikit ovat usein luonteeltaan mustaa huumoria, joka nostaa esiin juuri ne ilmiöt, jotka kauhistuttavat eniten. Teoksessaan *Laughing Fit to Kill* Glenda R. Carpio (2008, 7) huomauttaakin, että etnisessä kirjallisuudessa huumori voi ilmetä tragikomediana, jossa nauru ei ole ilon vaan surun ilmaus. Romaanissa *Die Kinder der Toten* komiikka ilmaisee paitsi surua myös vihaa ja raivoa. Vitsit ja kielen monimerkityksellisyydellä leikittely ovat nimenomaan juutalaiselle huumorille tunnusomaisia piirteitä (Patha 2010, 28–29). Jelinekin romaanissa ironia ja kielivitsit osoittautuvat tärkeiksi keinoiksi korostaa traumaattisen historian ja arkisen nykypäivän välistä yhteyttä.

Eräs groteskin komiikan tavoite Jelinekin romaanissa on purkaa ja paljastaa kansallissosialistisia myyttejä ja niiden rodullistavaa käyttöä. Kuolleiden paluu

Alppiruusuun ja sen huoneiden haltuunotto on nähtävissä paitsi kostona heidän omien kotiensa ja omaisuutensa anastamisesta myös viittauksena kansallissosialistien vaatimukseen saada itselleen ja jälkeläisilleen lisää elintilaa (*Lebensraum*). Juutalaisten kuolleiden ja saksalaisten haamujen yhdistyminen on puolestaan sarkastinen rinnastus ajatukseen saksalais-juutalaisesta symbioosista, jota 1800-luvun valistuksellinen tasa-arvoajattelu esitti keinona rikastuttaa kummankin etnisen ryhmän kulttuuria. Juutalaisten jatkuvan syrjinnän huipentuminen kansanmurhaan osoitti yhdistymisen mahdottomuuden ja sodan jälkeen alettiinkin puhua saksalaisten ja juutalaisten ”negatiivisesta symbioosista”.[26] Arno Meteling (2010, 194) huomauttaa, että Shoahin uhrien sijoittaminen idylliseen alppimaisemaan luo parodisen viittauksen myös 1900-luvun alussa suosituksi tulleeseen kotiseuturomaaniin (*Heimatroman*). Synnyinseudun myyttistä menneisyyttä ja idyllistä rauhaa ihailevat kotiseuturomaanit ja -elokuvat tarjosivat kasvualustan kansallissosialistien veren ja maan pyhää liittoa korostavalle Blut und Boden -ideologialle. Sodan jälkeen uudelleen muovailtu kansallinen identiteetti pyrki ankkuroitumaan ”viattomiin arvoihin” kuten puhtaaseen luontoon, katolilaisuuteen ja ”kodikkuuteen” (*Gemütlichkeit*). Kuten Jessica Ortner (2012, 90) huomauttaa, kotiseutu osoittautuu Jelinekin romaanissa nekropoliksi, mitä vielä korostaa sen sidos kaupalliseen turismiin.

Rothbergin (2000, 19) mukaan Auschwitzin jälkeen historiakin näyttäytyy traumaattisena sikäli, että jatkumon tilalla on toisto, katkelmallisuus ja pakonomainen paluu. Jelinekin kerronta rakentuu nimenomaan näille elementeille. Kyseessä ei kuitenkaan ole traumafiktio siinä mielessä, että siinä pyrittäisiin kerronnan avulla jälkikäteen merkityksellistämään traumaattisia tapahtumia. Kuten Rothberg (2000, 103) toteaa, traumaattisella realismilla on tärkeä pedagoginen tavoite herättää lukijat ajattelemaan asioita uudelta kannalta. Romaanissa *Die Kinder der Toten* kyseessä ei ole menneisyyden muisteleminen tai kertojan itsensä eheytyminen vaan itsepintainen vaatimus historian jatkuvasta uudelleen määrittelystä.

Muisti ja unohdus

> ”Kasvaako hänenkin kätensä haudasta (samoin kuin lapsen), jotta taas tiedetään, mihin hänet on haudattu?” (KT, 258.)[27]

Romaanin *Die Kinder der Toten* temaattisessa keskiössä on kysymys muistista ja unohtamisesta. Menneisyyden torjumista havainnollistavat alluusiot Grimmin satuun “Das eigensinnige Kind” (”Itsepäinen lapsi”), jossa äiti rankaisee uppiniskaista lastaan hautaamalla tämän maahan. Lapsen käsi kasvaa kuitenkin aina uudelleen maan pinnalle, vaikka äiti kerta toisensa jälkeen hakkaa sen poikki. Jelinek (2012, 8) huomauttaa esseessään ”Ich als Toten-Ausgräberin” (”Minä kuolleiden haudasta kaivajana”), ettei

historiaa voi tappaa, koska se tulee aina uudelleen näkyviin. Romaanissa *Die Kinder der Toten* esimerkkinä torjutun paluusta ovat ei-kuolleet, joita kirjailija ilmoittaa pitävänsä Itävallan historian metaforana (ibid.). Rinnastuksen ironiaa korostaa se, että ei-kuolleet elävät vain nykyisyydessä eivätkä muista mitään menneisyydestään.

Kylmän sodan aikana sekä idässä että lännessä haluttiin unohtaa kaikenlainen yhteistyö kansallissosialistien kanssa, ja Itävalta uskotteli pitkään olevansa "Hitlerin ensimmäinen uhri", joka ikään kuin vasten tahtoaan joutui vedetyksi kansallissosialistien hirmutekoihin (Lawson 2003, 22). Saksassa tilinteko menneisyyden kannalta käynnistyi 1960-luvun natsioikeudenkäynneissä, mutta Itävallassa syyllisyyskysymys nousi esiin vasta 1980-luvulla kun Kurt Waldheimin toiminta SS-joukoissa tuli julkisuuteen.[28] Ensimmäisen virallisen myönnytyksen kollektiivisesta syyllisyydestä antoi Itävallan liittokansleri Franz Vranitzky 1991 puheessaan "kuolleiden jälkeläisille" (Gsoel-Lorensen 2007, 361–362). Samaan aikaan sijoittuu myös Jörg Haiderin poliittisen uran nousu osoituksena kansallissosialistisen ajattelun uudelleen elpymisestä ja jopa institutionalisoitumisesta populistisena äärioikeistopuolueena.

Saksassa on 1990-luvulla pitkään ja poleemisesti kiistelty toisen maailmansodan ja Shoahin muistamisen ja muistelemisen merkityksestä (Fuchs & Cosgrove 2006, 2–3). Kun aikaisemmin painotettiin, ettei tapahtumia saa unohtaa, jotta ne eivät toistuisi uudelleen, alkoivat niin historioitsijat ja poliitikot kuin kirjailijatkin vaatia vapautusta kauhutekojen muistelemisesta ja kollektiivisesta syyllisyydestä. Jelinekin romaanissa kertoja huomauttaa ironisesti, että on turha sanoa "ei-koskaan enää", koska kaikki toistuu jo entiseen tapaan.[29] Samaan aikaan kuin holokaustin muisteleminen institutionalisoitui, alettiin pitää virallisia muistotilaisuuksia myös kolmannen valtakunnan merkkitapahtumien kunniaksi. Saksan ja Itävallan yhteenliittymän (*Anschluss*) viisikymmentävuotispäivän kunniaksi 1988 pidetty tilaisuus on taustalla Jelinekin kertojan ennustaessa hilpeiden muistojuhlien dramaattista loppua.

> Kuka sitten lieneekin tuhonnut nämä uhrimassat ihmisiä, ei ole ottanut huomioon, ei ole ehkä voinut myöskään tietää, että tulen läpi kulkiessaan nämä saisivat pysyvän voiman, joka nyt kasvaa meissä, jotka vielä olemme täällä ja lähestymme teitä kirjeellisesti, tempaisten ulvovana pyörremyrskynä sinne, missä ei ole muistojuhlia, joissa presidentit ja kanslerit puhuvat, laulavat, juovat ja nauravat. (KT, 165.)[30]

Viittaus tulevaan pyörremyrskyyn luo romaaniin uuden aikatason. Romaanin loppupuolella visio apokalyptisestä ajasta voimistuu alluusioilla *Uuden testamentin* kuvaukseen viimeisestä tuomiosta. Kertojan näkökulma vaihtuu tiheään minä- ja me-muodoista näennäisobjektiivisen selostajan kamerakuvaan. Kollektiivinen me-muoto esiintyy erityisesti ironisissa kommenteissa "meistä saksalaisista ja itävaltalaisista", selostajana kertoja imitoi median tapaa luoda katsojille illuusio siitä, että he ovat itse paikan päällä tapahtumien silminnäkijöinä.

> [--] historia kulkee yhä nopeammin taaksepäin, enkeli kahlaa vereen upotetussa ja kameran edessä Ariel-Ultralla pestyssä vaatteessa eteenpäin ja me voittajat tarkastelemme toisiamme vastapestyin, pehmeiksi huuhdelluin katsein, kuin ensimmäistä kertaa. (KT, 643.)[31]

Walter Benjamin (1992, 249) näki historian enkelin katsovan silmät kauhusta selällään menneisyyteen samalla, kun paratiisista nouseva myrsky vääjäämättä lennätti sitä eteenpäin. Jelinekin visiossa historia itse kulkee taaksepäin ja enkeli joutuu kahlaamaan tulvavedessä. Hänen valkeaksi pesty vaatteensa viittaa Raamatun lupaukseen siitä, että veriruskeatkin synnit voivat muuttua lumivalkeiksi (Jes. 1:18). Romaanissa Jumalan armon tilalla on kuitenkin mainoksista tuttu pesuainemerkki ja valkaisutapahtumaa todistaa televisiokamera.[32] Historian enkelin ja pesuainemainoksen yhdistelmä nivoo satiirisesti yhteen ääri-ilmiön ja arkipäivän. Kritiikin ensisijaisena kohteena on media, joka vakuuttaa historian veripyykin muuttuvan valkoiseksi, jotta katsojat jälleen kerran tunnistavat itsensä voittajiksi, mutta samalla enkelivertaus vahvistaa Benjaminin (1992, 248) näkemystä historiankirjoituksesta voittajien kertomana tarinana.

Benjaminin historianfilosofisiin teeseihin sisältyy myös ajatus ”salaisesta sopimuksesta” sukupolvien välillä. Jokaiselle sukupolvelle on annettu ”heikko messiaaninen voima”, josta se on vastuussa menneisyydelle. (Benjamin 1992, 245–246). Matthias Fritsch (2005, 41) huomauttaa, että Benjaminin ajatusta messiaanisesta voimasta on usein tulkittu epämääräisessä tulevaisuudessa tapahtuvaksi hyvitykseksi. Kyse ei kuitenkaan ole tulevaisuuden utopiasta vaan siitä, että menneisyyden haasteeseen on vastattava kunakin aikana erikseen (Fritsch 2005, 50–51). Romaanissa *Die Kinder der Toten* viittaukset tuomiopäivään osoittavat, että ajan raiteiltaan joutuminen merkitsee myös nykypäivän ja tulevaisuuden kohtaamista. Jelinek vaati, että eri painoksissa romaanin sivumäärän (KT, 666) piti pysyä muuttumattomana. Tämä *Ilmestyskirjan* petoon kytkeytyvä luku antaa ymmärtää, että romaanin nykyhetki on muuttunut ajaksi, jolloin tuomitaan elävät ja kuolleet.

Jelinekin romaanin apokalyptisessä ajassa sidos traumaattiseen realismiin näkyy tavassa, jolla mystinen visio ja arkipäivä sekoittuvat toisiinsa. Itävallan kansallisen menneisyyden ikonina tunnetut wieniläiset hevoskuskit (*Fiaker*) saavat eteensä *Ilmestyskirjan* tuliset ratsut: ”[--] sieltähän ne tulevat, apokalyptiset ratsut alkuperäisen wieniläisen fiakerin edessä” (KT, 643).[33] Alppikylän tulva rinnastuu romaanissa unohduksen Lethe-virtaan, jonka vesi muuttuu kiehuvankuumaksi kuin Ilmestyskirjan tulinen järvi (KT, 640). Raamatun kertomukseen maanjäristyksistä, hautojen avautumisesta ja temppelin esiripun repeämisestä (vrt. Mar 15:38 ja Ilm. 8: 1–5) rinnastuvat myös romaanin luonnonmullistukset, joiden alkusyy on Mauthausenin louhosvuoron murtuminen. Aaveiden myötä kaikkialle ilmaantuu kuolleiden hiuksia, joista on myös kudottu temppelin itsestään avautuva esirippu. Hiusmotiivi tuo intertekstuaalisesti kerrontaan Paul Celanin runojen lukuiset alluusiot kuolleiden hiuksiin. Esimerkiksi hänen tunnetussa

runossaan ”Kuolemanfuuga” toistuvat säkeet kultaisista ja tuhkatuista hiuksista: ”[--] sinun kultaiset hiukset Margarete / Sinun tuhkatut hiuksesi Sulamith me kaivamme hautaa taivaalle missä et / makaa turhan ahtaasti” (KT, 87).[34] Myös runon kielikuva taivaalle kaivetusta haudasta rinnastuu Jelinekin kertojan pohdiskeluun, miten savuna ilmaan nousseet ihmiset voisivat palata kuulemaan viimeistä oikeudenkäyntiä.

Derrida (2006, 34) huomauttaa, että Benjaminin näkemykseen messiaanisuudesta kytkeytyy ajatus oikeudesta ja ”toisen tulemisesta” (”the coming of the other”). Jelinekin romaanissa selvimpänä esimerkkinä tästä ovat eutanasian uhreiksi joutuneiden vammaisten lasten aivot, joille apokalyptinen aika tarjoaa mahdollisuuden poistua kellarissa säilytetyistä lasipurkeista. He nousevat Wienissä ”viimeiseen pikajunaan” ja saapuvat Alppiruusun pensionaattiin vaatimaan oikeutta seuraavilta sukupolvilta. Lineaarisen aikajatkumon katkaisee menneen ja nykyisen yhdistyminen nythetkeksi, johon on Benjaminin sanoin sinkoutunut ”messiaanisen sirpaleita” (ks. Benjamin 1992, 255).

Romaanissa *Die Kinder der Toten* esitetty maailmanlopun visio poikkeaa selvästi sekä goottilaisen fiktion imitoinnista että historian dokumentoinnista metonymioiden ja alluusioiden avulla. Allegorian kiinteä sidos poliittiseen satiiriin muistuttaa Bertolt Brechtin näkemystä realistisen kirjoitustavan monimuotoisuudesta.[35] On huomattava myös, että Jelinekin romaanissa kaikkia aikatasoja, tyylilajeja ja diskursseja yhdistää kertojan hahmo, joka epilogissa ottaa teatterinohjaajan roolin kutsuessaan historian kuolleita näyttämölle.

> Kuolleet, olkaa hyvä ja tulkaa kaikki ulos monen perheen asunnoistanne Venäjällä, Puolassa ja taivas tietää missä loukoissa ne toimettomana lepäävätkin ja tänne minun luokseni näyttämölle. Nämä parantumattomat kuolleet! Tahtovat jatkuvasti hiipiä luoksemme, jotta hekin joskus voittaisivat. No, alkajaisiksi tämä ylösnouseminen sujui oikein hyvin, harjoitellaan vielä kerran, ja sitten on tosi edessä, sitten tulee suora lähetys. (KT, 652.)[36]

Romaanissa *Die Kinder der Toten* kauhufiktio ja komiikka, historia ja apokalypsis yhdistyvät viime kädessä teatteriesitykseksi, jolla on brechtiläinen tavoite vieraannuttaa ihmiset tutuksi kuvittelemastaan todellisuudesta. Jelinekin näytelmäkirjailijauran pohjalta ei ole yllättävää, että hänen romaaninsa muistuttaa postdraamallista teatteria, jossa yleisön tehtävä on koota esitys heterogeenisistä fragmenteista ja mielikuvista.[37] Lukijoita puhutellaan kuten katsojia ja he osallistuvat produktioon, jossa uudelleenkirjoitetaan historiaa ja kansallisia identiteettejä. Samoin kuin postdraamallisessa teatterissa myös Jelinekin romaanissa aika ja tila esitetään uudella tavalla. Romaanin toistot, hidastukset ja aikatasojen vaihdokset tematisoivat ajan problematiikkaa ja intertekstuaaliset viittaukset ja konnotaatiot pakottavat lukijan yhdistämään mielessään historian ja nykypäivän.

Romaanin *nythetki*

> ”Kaiken historian ja politiikan pohjalla on kysymys kuolevaisuuden torjumisesta. Taide kuitenkin on lähtöisin ja juurtuneena kommunikaatioon kuoleman ja kuolleiden kanssa. On kysymys siitä, että kuolleet saavat paikkansa. Juuri se on kulttuuria.” (Heiner Müller: ”Nekrofilia on rakkautta tulevaisuuteen”.)[38]

Elfriede Jelinekin romaani *Die Kinder der Toten* ottaa voimakkaasti kantaa kysymykseen kollektiivisesta muistista ja unohtamisesta antaessaan Shoahin uhreja ja heidän jälkeläisiään käsittelevälle teokselle kauhukirjallisuuden muodon. Representaation sijaan historialliset tapahtumat konstruoidaan intertekstuaalisten viittausten ja sana-assosiaatioiden avulla. Jatkuvat rinnastukset 1940-luvun tapahtumien ja 1990-luvun tapahtumien välillä toimivat vieraannuttavasti ja paljastavat samalla historiallisen ääri-ilmiön ja nykytodellisuuden välisen yhteyden. Muistin sijaan romaanin kriittisen tarkastelun keskiöön nousee torjunta ja sen eri muodot. Lineaarisesti etenevän ajan korviketoimintoihin kuuluvat kansallista identiteettiä rakentavat diskurssit kuten luonto, viihde, urheilu ja matkailu. Jelinekin romaanissa kauhufiktion ja sen huipentuman, apokalypsiksen, keskeinen tavoite on tehdä torjuttu näkyväksi ja saada taiteen keinoin menneisyys ja nykyisyys sulautumaan toisiinsa lukijan tietoisuudessa.

Taiteen paluu todellisuuteen voi tapahtua monin tavoin, mutta se ei merkitse paluuta perinteiseen realismiin. Rothbergin (2000, 9) mukaan realismia, modernismia ja postmodernismia ei tulisi ajatella vain tyylisuuntina vaan ensisijaisesti erilaisina tapoina vastata historian haasteisiin. Siinä missä realismi dokumentoi tapahtumia, modernismi pohtii representaation rajoja ja postmodernismi huomioi aiheen yhteydet erilaisiin diskursseihin. Romanissa *Die Kinder der Toten* yhdistyvät nämä kaikki kolme tavoitetta siten, että postmodernia reflektiota täydentää postdraamallinen pyrkimys rikkoa raja taiteen tuottamisen ja vastaanottamisen välillä.

Nykykirjallisuudessa aaveet, vampyyrit ja zombiet toimivat edelleen osoituksena elämän ja kuoleman välisen rajan häilyvyydestä. Historiaan liittyvässä fiktiossa ne myös ilmentävät muistin valtaa unohduksen yli. Elfriede Jelinekin romaanissa historiallisen aavetarinan pohjalta paljastuu visio elävien velvollisuudesta ratkaista suhteensa menneisyyteen. Manatessaan Euroopan menneisyyden haamut nykypäivän näyttämölle *Die Kinder der Toten* luo romaanista muistitilan, jossa menneisyys ja nykyisyys yhdistyvät *nythetkeksi*.

Viitteet

[1] ”Die Geister der Toten, die solange verschwunden waren, sollen kommen und ihre Kinder grüssen.” Jelinekin romaanin hepreankielisen moton saksannoksesta ks. Lücke 2008, 95. Olen suomentanut kaikki lainaukset Jelinekin romaanista *Die Kinder der Toten*, johon viittaan

jatkossa lyhenteellä KT. Samoin olen suomentanut Heiner Müller -sitaatin.

[2] Theodor W. Adornon jyrkkä lausuma, jonka mukaan on barbariaa kirjoittaa runoutta Auschwitzin jälkeen, on peräisin vuodelta 1949. Kuten Ilona Reiners (2001, 195) huomauttaa, Adorno ei kuitenkaan halunnut kokonaan kieltää keskitysleirien kärsimyksen kuvausta taiteessa. Adorno arvosti esimerkiksi suuresti Paul Celanin runoutta ja Reiners (2001, 147) korostaakin, että hän näki taiteen nimenomaisena tehtävänä käsitellä sitä, minkä yhteiskunta torjuu tai marginalisoi. Adornon myöhemmistä näkemyksistä ks. myös Rothberg 2000, 25.

[3] Ks. Voßschmid 2010, 147–148.

[4] Teoksessa *Illuminations* Jetztzeit on käännetty ilmaukseksi ”time of the now”.

[5] ”Die Zeit besteht aus unendlich langen, schweren Peitschenschnüren, die über uns geschwungen werden.”

[6] ”Auf einmal, völlig zwecklos, ist die Vergangenheit wieder da, unmöglich, sie zu lieben.”

[7] Posttraumaattisista oireista ks. LaCapra 204, 117–118.

[8] ”Das Land braucht oben viel Platz, damit seine seligen Geister über den Wassern ordentlich schweben können. An manchen Stellen gehts über dreitausend Meter weit hinauf. Soviel Natur ist auf dieses Land verwendet worden, daß er seinerseits, vielleicht um seine Schuld an die Natur zurückzuzahlen, mit seinen Menschen immer recht freigebig umgegangen ist, und sie, kaum angebissen, auch schon wieder weggeworfen hat. Die groβen Toten des Landes, um nur einige von ihnen zu nennen, heiβen Karl Schubert, Franz Mozart, Otto Hayden, Fritz Eugen Letzter Hauch, Zita Zitter, Maria Theresiana, zuzüglich dem, was deren Militärakademie in Wiener Neustadt bis 1918 und in Stalingrad 1943 hervorgebracht hat und noch ein paar Millionen Zerquetschte.”

[9] Annette Runte (2008, 123) liittää ruumiiden kammottavuuteen Julia Kristevan määritelmän abjektiudesta, epäpuhtaudesta, jota yritetään torjua minuuden ulkopuolelle.

[10] ”Doch dieses Original, diese Karin Eins, hört unter dem Wasserklumpen, wie unten, tief drunten, eine Menschenmasse, ein Menschenmassiv, größer als die Schneealpe dort vorn, aus ihrer Erdendimension, aus diesem Disneyland unter Tau und Tag, heraufkommen möchte, eine Masse, die sich gar nicht erfassen läßt. Karin bittet verzweifelt, vergessen oder zumindest, bitte, nicht ergriffen zu werden von diesem Aufbruch des Massenhaften, von dieser dräuenden Unheimeligkeit.”

[11] ”Wir sind ganz unter uns, und wo wir sind, da sind keine anderen.”

[12] ”Hinter der Rezeption stapeln sich Pappköffer zu Bergen, sperriges Stückgut, wie man es lang nicht mehr gesehn hat, eigentlich zu städtisch für dieses ländliche Reiseziel. Die meisten Gäste bevorzugen ja die modernen leichten Nylonrucksäcke, die sie dann gleich für ihre Ausflüge verwenden können. Die Wirtin hat solche Koffer aus Pappe seit ihrer Kindheit nicht mehr gesehen, als sie bei der Tante im Nachbarort, die damals schon Zimmer vermietete, ausgeholfen hat.”

[13] ”Doch die Ewigkeit der Millionen, die auch tot sind, die hat kein Auge gesehn. Wie sind sie durch dieses enge Türl, das mit einer Selbstschlieβ-Automatik versehen ist, in den Saal gekommen, wo über ihre Wiederverkörperung verhandelt wird? Wieso sind nur drei von uns bis jetzt bei dieser Prüfung durchgekommen? Eine tote Seele ist vielleicht zuwenig, um für so viele zu sprechen.”

[14] ”Achtung, ducken Sie sich, es beginnt der vorliegende Text. Er rutscht unter Ihren Händen weg.”

[15] ”[--] bis ER, ein neuer Golem, aufsteht und ungelenk sich wiegend, drehend, fußstampfend

wieder einmal unseren Ländler zu tanzen beginnt."
[16] "[--] es wächst der Torso, der Golem, zu dem sich das Fleisch so wunderbar geformt hat, wieder zusammen [--]."
[17] "[--] NICHT BETRETEN ZU DÜRFEN. Nur weil man IST!".
[18] Bärbel Lücke (2009, 100) huomauttaa, että Steinhofin psykiatrisella klinikalla, jossa Elfriede Jelinekin isä kuoli, säilytettiin lähes meidän päiviimme saakka aivoja marmeladipurkeissa ja kuolleita formaliinialtaissa dokumentteina natsien tekemistä ihmiskokeista.
[19] "Diese Leute sind, nachdem sie von unseren groβen weichen Händern mütterlich nachgerechnet worden sind, ins Ferienlager abgesandt worden, wos Arbeit gratis gab, ARBEIT: kleiner! teurer! (wie die Euro-Banane). Zuerst wohnten sie hier, dann raus aus der Tür. Diese Tür ist ja schon beinahe eine Drehtür gewesen."
[20] Jutta Gsoels-Lorentzen (2007, 377) toteaa, että junat (die Züge) voivat esiintyä myös muiden sanojen osina kuten esim. "Anzüge" (vaatteet). Metaforisesti romaanissa puhutaan myös "ajan junasta", johon kaikkien on noustava: "Nouskaa junaan. Huomio! Juna lähtee." ("Alles einsteigen, Achtung Abfahrt!", KT, 613).
[21] "Die Sprengungen damals in Mauthausen haben unseren gigantischen Berghang ein für allemal ins Rutschen gebracht [--]."
[22] Mautheisen kuului luokkaan III, mikä tarkoittaa sitä, että se oli tarkoitettu "parantumattomille poliittisille vastustajille". Siellä kuoli arviolta puoli miljoonaa ihmistä, erityisesti etnisiin ja poliittisiin vähemmistöihin kuuluvia intellektuelleja.
[23] "Da wären wir mit unserem Gas endlich an der richtigen Adresse gewesen [--]."
[24] Haiderista ks. lähemmin Mayer & Koberg 2006, 200–202.
[25] "Auch Herrn Eichmann, diesen Beamten, der den Menschen an Eingeweckte gegangen ist, um es nie mehr erwachen zu lassen, ist wahrscheinlich das Haar ausgefallen, ohne dass er mit diesem Riesenlager, das er mitsamt seinen Bürokollegen angleegt hatte, dann irgendwas hätte anfangen können. So leben wir in einer Lagergemeinschaft mit Körpern, Brillen, Zähnen, Koffern, Puppen, Plüschteddys von Fremden, ohne dass uns das etwas schaden oder nützen würde."
[26] Termin "negative symbiosis" esitti Hannah Arendt heti sodan jälkeen. Esseessään "Negative Symbiosis. Germans and Jews after Auschwitz" Dan Diner huomauttaa, että joukkomurha on ollut itseymmärryksen alku sekä saksalaisille että juutalaisille. Ks. lähemmin Behrens 2002, 32.
[27] "Wächst ihr die Hand aus dem Grab (wie dem Kind), daß man wieder weiß, wo sie bestattet ist?"
[28] Robert Lawson (2003, 22) huomauttaa, että kylmä sota auttoi ylläpitämään käsitystä Itävallasta kansallissosialismin uhrina. Juuri menneisyyden torjunta erottaakin hänen mukaansa itävaltalaisen ja saksalaisen kirjallisuuden.
[29] Romaanissa nimet "Botho" ja "Martin" viittaavat saksalaisiin kirjailijoihin, Botho Straussiin ja Martin Walseriin, jotka kumpikin julkisesti vastustivat holokaustin muistelemista. Saksan muistikiistoista ks. Fuchs & Cosgrove 2006, 3–4.
[30] "Wer immer all diese Hekatomben von Leuten vernichtet haben mag, er hat nicht bedacht, konnte vielleicht auch nicht wissen, daß sie mit ihrem Durchgang durchs Feuer eine dauernde Kraft erhalten würden, die jetzt mit uns, die wir noch da sind, zusammenwächst und uns, die hier uns brieflich an Sie wenden, in einem heulenden Wirbelsturm hinausreißt, wo uns keine Gedenkfeiern mehr finden werden, zu denen die Präsidenten und Kanzler sprechen, singen, trinken und lachen."

[31] ”[--] die Geschichte läuft immer schneller rückwärts, der Engel watet mit in Blut eingeweichtem und vor der Kamera mit Ariel-Ultra gewaschenem Gewand vorwärts, und wir Sieger mustern einander mit frisch gewaschenen, weichgespülten Blicken, wie zum ersten Mal.”
[32] Barbara Lübcke (2008, 95) huomauttaa, että nimi Ariel ei viittaa vain mainoksista tuttuun pesuainemerkkiin, vaan myös Jerusalemissa hävitettyyn temppeliin.
[33] ”[--] da kommen sie ja, die apokalyptischen Rösser vor ihrem original Wiener Fiaker!”
[34] Moster 2005, 87. ”Kuolemanfuugan” tulkinnasta ks. Parry 2010, 83–84. Celanin hiusmotiivista vrt. Sabine Treude 1999, 107–108. Ks. myös romaanin sivut 627 ja 630.
[35] Realistisen kirjoitustavan laajuutta ja moninaisuutta käsittelevässä esseessään Brecht (1977, 340) nostaa realismin klassikkona tunnetun Honore de Balzacin edelle Percy Bysshe Shelleyn, joka runossaan ”The Masque of Anarchy” kuvasi konkreettisia yhteiskunnallisia tapahtumia allegorian muodossa.
[36] ”Die Toten alle jetzt bitte raus aus ihren Mehrfamilienunterkünften in Rußland, Polen und wer weiß in welchen Kaffs sie sonst noch untätig ruhen, und bitte, her zu mir, auf die Bühne! Diese unverbesserlichen Toten! Wollen dauernd zu uns hereinschlupfen, damit auch sie einmal gewinnen. Nun, für den Anfang war dieses Aufgehen schon recht gut, wir wollen es noch einmal proben, und dann wird es ernst, dann gehen wir auf Sendung.”
[37] Hans-Thies Lehmannin (2009, 423) mukaan postdraamallinen teatteri on korostetusti sosiaalista taidetta, jonka poliittisuus on nimenomaan havainnoimisen politiikkaa.
[38] ”Die gesamte Geschichte und Politik reduziert sich auf die Verdrängung der Sterblichkeit. Kunst aber stammt und wurzelt in der Kommunikation mit dem Tod und den Toten. Es geht darum, dass die Toten einen Platz bekommen. Das ist eigentlich Kultur. (Heiner Müller: Nekrophilie ist Liebe zur Zukunft)” Lainaus on peräisin Heiner Müllerin keskustelusta Fritz M. Raddatzin kanssa. Ks. lähemmin Philipsen 2008, 13.

Lähteet

ADORNO, THEODOR W. 1996: *Negative Dialektik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
ADORNO, THEODOR W 1977*: Gesammelte Schriften* 10. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
BAER, ELISABETH 2012: *The Golem Redux. From Prague to Post-Holocaust Fiction*. Detroit: Wayne State University Press Detroit.
BEHRENS, KATJA 2002: The Rift and Not the Symbiosis. *Unlikely History. The Changing German-Jewish Symbiosis 1945-2000.* Ed. Leslie Morris & Jack Zipes. New York: Palgrave.
BIEBUYCK, BENJAMIN & GUNTER MARTENS 2008: Metonymia in memoriam. Die Figürlichkeit inszenierter Vergessens- und Erinnerungsdiskurse bei Grass und Jelinek. *Literatur im Krebsgang. Totenbeschwörung und memoria in der deutschsprachigen Literatur nach 1989*. Hg. Arne de Winde & Anke Gilleir. Amsterdam, New York: Rodopi.
BENJAMIN, WALTER 1992: *Illuminations*. (*Schriften* 1955). Ed. Hannah Arendt. Trans. Harry Zahn. London: Fortuna Press.
BRECHT, BERTOLT 1977: *Gesammelte Werke*, Bd.10. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
BROGAN, KATHLEEN 1998: *Cultural Haunting. Ghosts and Ethnicity in Recent American*

Literature. Charlottesville & London: University Press of Virginia.
CARPIO, GLENDA R. 2008: *Laughing Fit To Kill. Black Humor in the Fictions of Slavery.* New York: Oxford University Press.
DERRIDA, JACQUES 2006: *The Spectres of Marx* (*Spectres de Marx*, 1993). New York: Routledge.
FOSTER, HAL 1996: *The Return of the Real. The Avant-Garde at the End of the Century.* Cambridge: The MIT Press.
FREUD, SIGMUND 2005: *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. (*Gesammelte Schriften*, 1924–34). Suom. Markus Lång. Tampere: Vastapaino.
FRITSCH, MATTHIAS 2005: *The Promise of Memory. History and Politics in Marx, Benjamin and Derrida.* New York: State University of New York Press.
FUCHS, ANNE & COSGROVE MARY 2006: Introduction: Germany's Memory Contests and the Management of the Past. *German Memory Contests. The Quest for Identity in Literature, Film and Discourse since 1990.* Ed. Anne Fuchs et al. Rochester: Camden House.
GSOELS-LORENSEN, JUTTA 2007: Elfriede Jelinek's Die Kinder der Toten: Representing the Holocaust as an Austrian Ghost Story. *The Germanic Review* (reprint) 81 (4), 360–382.
HIRSCH, MARIANNE 2012: *The Generation of Post-Memory. Writing and Visual Culture After the Holocaust.* New York: Columbia University Press.
JELINEK, ELFRIEDE 1997/1995: *Die Kinder der Toten*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
JELINEK, ELFRIEDE 2012: Ich als Toten-Ausgräberin. *Jelinek(Jahr)Buch*. Elfriede Jelinek-Forschungszentrum. Wien: Praesens-Verlag.
JELINEK, ELFRIEDE & ANDRÉ MÜLLER 2006: "Ich bin die Liebesmüllabfuhr". *Stets das Ihre Elfriede Jelinek. Arbeitsbuch.* Hg. Brigitte Landes. Wien: Theater der Zeit.
LACAPRA, DOMINICK 2004: *History in Transit. Experience, Identity, Critical Theory.* Ithaca and London: Cornel University Press.
LAWSON, ROBERT 2003: *Role Reversal and Passing in Postwar German and Austrian Jewish Literature*. Osnabrück: Der andere Verlag.
LEHMANN, HANS-THIES 2009: *Draaman jälkeinen teatteri* (*Postdramatisches Theater*, 1999). Suom. Riitta Virkkunen. Helsinki: Like.
LÜCKE, BARBARA 2008: *Elfriede Jelinek*. München: Wilhelm Fink Verlag.
MAYER, VERENA & ROLAND KOBERG 2006*: Elfriede Jelinek. Ein Porträt*. 2.p. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
METELING, ARNO 2010: Genius Loci: Memory, Media and the Neo-Gothic bei George Klein und Elfriede Jelinek. *Popular Ghosts. The Haunted Space of Everyday Culture.* Ed. Maria del Pilar Blanco & Esther Peeren. New York: The Continuum.
MOSTER, STEFAN 2005: *Puiden lohtu. Saksankielistä runoutta 1946-2000*. Valikoinut ja toimittanut Stefan Moster. Helsinki: WSOY.

ORTNER, JESSICA 2012: Aspekte des Untoten in Elfriede Jelineks Roman *Die Kinder der Toten*. Erinnerungsästhetische und narratologische Überlegungen. *Jelinek(Jahr)Buch*. Elfriede Jelinek-Forschungszentrum. Wien: Praesens-Verlag.

PARRY, CHRISTOPH 2010: Paul Celan ja muistamisen poetiikka. *Muistijälkiä. Esseitä saksankielisestä nykykirjallisuudesta*. Toim. Lotta Kähkönen & Hanna Meretoja. Helsinki: Avain.

PATHA, MARCUS G 2010: *Wege des Lachens. Jüdischer Humor und Witz aus Wien*. Weitra: Bibliothek der Provinz.

PHILIPSEN, BART 2008: Literatur und Spektralität: zur Einführung. *Literatur im Krebsgang. Totenbeschwörung und memoria in der deutschsprachigen Literatur nach 1989*. Hg. Arne de Winde & Anke Gilleir. Amsterdam & New York: Rodopi.

REINERS, ILONA 2001: *Taiteen muisti. Tutkielma Adornosta ja Shoahista.* Helsinki: Tutkijaliitto.

ROTHBERG, MICHAEL 2000: *Traumatic Realism. The Demands of Holocaust Representation*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.

RUNTE, ANNETTE 2008: 'Kinder der Un/Toten'. Zu Elfriede Jelineks 'Versprechen' zwischen Satire und Allegorie. *Elfriede Jelinek. Sprache, Gesellschaft und Herrschaft*. Hg. Franzoise Rétif & Johann Sonnleitner. Würzburg: Königshausen-Neumann.

TREUDE, SABINE 1999: Die Kinder der Toten oder: Eine Verwicklung der Geschichte mit einer Geschichte die fehlt. *Text + Kritik* 117, 100–109.

VOßSCHMIDT, LIISA 2010: Elfriede Jelinek – kiistelty yhteiskuntakriitikko ja kielen virtuoosi. *Muistijälkiä. Esseitä saksankielisestä nykykirjallisuudesta*. Toim. Lotta Kähkönen & Hanna Meretoja. Helsinki: Avain.

ZANGL, VERONIKA 2009: *Poetik nach dem Holocaust. Erinnerungen – Tatsachen – Geschichten* München: Wilhelm Fink Verlag.

Karoliina Lummaa

Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia

rastaan tsik srii piste tai pilkku loppu kuuntelen

Jouni Tossavainen: *Kerro* (2007)[1]

Rastaslinnut ovat tunnetusti moniäänisiä. Varoitusääni, jonka runoilija Jouni Tossavainen on yllä litteroinut muotoon ”tsik srii”, on terävä ja tarkoituksentäyteinen. Kuitenkaan ihminen ei voi täysin tietää, mitä linnun äännähdys tarkoittaa. Tossavaisen runossa on sama varauksellinen eetos: ”tsik sriin” jälkeen tulee piste *tai* pilkku. Pidennetyn sanavälin ilmaiseman tauon jälkeen inhimillinen minä toteaa ”loppu kuuntelen”. Radiopuhelinviestinnästä tuttu sanonta kertoo siitä, että minä toivoisi viestinnän jatkuvan – olisi ehkä liian rohkeaa puhua keskustelusta. Minä ei tiedä, kenelle rastas viestinsä osoittaa, eikä hän voi myöskään olettaa rastaan ymmärtävän, että ihminen suuntaa huomionsa juuri rastaan ääntelyyn.

Lajierot ylittävä kommunikaatio on yksi Tossavaisen *Kerro*-kokoelman keskeisistä aiheista, ja se puhuttaa myös nykyistä eläintutkimusta, olipa kyse etologiasta tai filosofisemmasta tutkimuksesta. Kommunikoinnin, ymmärtämisen ja vastavuoroisuuden ongelma tiivistyy oletukseen lajien välisistä ylittämättömistä eroista (ks. esim. Wolfe 2003; Haraway 2008, 19–27; Aaltola 2004, 45–72). Esimerkiksi rastaiden (*Turdidae*), tai tarkemmin esimerkiksi räkättirastaiden (*Turdus pilaris*), ja ihmisten (*Homo sapiens*) väliset fyysiset ja kognitiiviset erot mielletään niin suuriksi, ettei minkäänlainen molemminpuolinen kohtaaminen tai toista lajia edustavan olennon ymmärtäminen tunnu mahdolliselta. Lajin käsitettä sekä lajia koskevia ideoita ja oletuksia voikin pitää yhtenä humanistis-yhteiskuntatieteellisen eläintutkimuksen keskeisistä kysymyksistä, jota on lähestytty kriittisesti esimerkiksi toislajisuuden, vieraslajisuuden sekä seuralais- tai kumppanuuslajien käsitteiden avulla (Lummaa 2010; Ruonakoski 2011; Rojola 2012). Epistemologisiin ja eettisiin kysymyksiin sitoutuneen eläintutkimuksen näkökulmasta haasteellista on erityisesti lajin käsitteeseen liittyvä essentialistisuus ja hierarkkisuus: olennot määräytyvät lajinsa perusteella olemuksellisesti erilaisiksi ja kehittyneisyytensä mukaiseen järjestykseen (Aaltola 2004; Laakso 2011; Ruonakoski 2011).

Tässä artikkelissa etsin vaihtoehtoa eläimiä koskevan ajattelumme lajikeskeisyydelle. Kysyn, voisiko vierasmaailmaisuuden käsite toimia vieraslajisuuden käsitteen rinnalla ei-inhimillisten ja inhimillisten eläinten välisten erojen ajattelun välineenä. Kysymyksenasettelullani on yhtymäkohtansa kirjallisuudentutkimuksessa laajasti kes-

kusteltuun mahdollisten maailmojen käsitteeseen, mutta kirjailijoiden luomien fiktiivisten maailmojen sijaan minua kiinnostaa maailmaisuus ei-inhimillisen olemisen ja kokemisen tavan käsitteellistyksenä. Olen ennen kaikkea kiinnostunut siitä, miten ei-inhimillinen perspektiivi rakentuu runoon erilaisin kielellisin (temaattisin, materiaalisin) keinoin, sekä siitä, miten tämä todellisia eläimiä koskeviin havaintoihin, tietoon ja kokemuksiin pohjautuva ja kielellisesti rakennettu ei-inhimillinen perspektiivi eli vierasmaailmaisuus auttaa meitä ajattelemaan eläimiä sekä eläinaiheista kirjallisuutta.

Teoreettis-filosofisesti tukeudun artikkelissani sellaiseen eläimiä koskevaan kriittiseen tutkimukseen, joka kyseenalaistaa essentialistiset ja hierarkkiset näkemykset eläimistä sekä eläinten ja ihmisten erosta ja keskittyy olemusta koskevien kysymysten sijaan käytännön vaikutus- ja vuorovaikutussuhteisiin. Luonnehtimaani lähestymistapaa voi tietyin varauksin pitää posthumanistisena.[2] Posthumanismilla tarkoitetaan yleisesti ajattelua, joka hylkää rationaalisen humanismin perinnön ja etsii vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää esimerkiksi ihmisten, eläinten ja koneiden suhteita. Ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden ominaisuudet, keskinäiset erot sekä toimijoiden väliset hierarkkiset suhteet asettuvat posthumanistisessa ajattelussa kriittisen tarkastelun alaisiksi. (Ks. esim. Hayles 1999; Wolfe 2010.)

Kirjallisuudentutkimuksessa tutumpi tapa tarkastella ei-inhimillisen maailman ja kulttuurin (tai tarkemmin kaunokirjallisuuden) suhteita on ekokritiikki. Kulttuuriset representaatiot, esimerkiksi kaunokirjalliset teokset, mielletään ekokritiikissä yleensä täysin erillisiksi luonnosta ja ei-inhimillisistä olennoista, jolloin kysytään, millaisin poeettisin keinoin teos esittää luontoa ja millaisia luontokäsityksiä teos ilmentää. Posthumanistisessa ajattelussa kulttuurin ja luonnon erottelu problematisoidaan todellisuuden kaikilla osa-alueilla. Siten inhimillisen kielen, kirjoituksen ja sanataiteen suhde ympäröivään materiaaliseen todellisuuteen ei-inhimillisine olentoineen arvioidaan uudelleen ihmisen erityisasemaa purkavasta näkökulmasta. Tässä artikkelissa en siten pohdi kulttuurisia lintukäsityksiä tai ihmisten mahdollisuuksia puhua lintujen puolesta, vaan siirrän näkökulman lintujen omaan vierauteen sekä tämän vierauden ilmentymiin runoudessa.

Aloitan lajin käsitteestä ja sitä koskevasta filosofis-tieteellisestä keskustelusta. Seuraavaksi kytken vieraslajisuuden käsitteeseen kaksi näkökulmaa maailmaisuudesta. Ensimmäinen on baltialais-saksalaisen etologin Jakob von Uexküllin (1864–1944) biologianfilosofia, jossa olennon omalaatuisuus on sen tapa kokea maailma (*Umwelt*) ja suhteutua siihen – olla jokin olento on aistia tietynlainen maailma ja toimia juuri tuossa maailmassa subjektina. Toinen on brittiläissyntyisen filosofi-kirjallisuudentutkija Timothy Mortonin (1968–) ajatus vieraista vieraista (*strange strangers*), olennoista, jotka ovat sisäsyntyisesti vieraita, erilaisia, arvaamattomalla tavalla tuntemattomia ja silti hyvin läheisiä saman maailman (tai harsoston, *mesh*) asuttajia. Uexküllin ja

Mortonin ideoiden ohella tarkastelen Jouni Tossavaisen ja Jonimatti Joutsijärven linturunoja heidän vuonna 2007 ilmestyneistä kokoelmistaan *Kerro* (Tossavainen) ja *Tule on minun nimeni* (Joutsijärvi). Näissä kokoelmissa lintujen maailma kirjoittuu erilliseksi mutta erottamattomaksi osaksi ihmisten maailmaa – tulkintani mukaan Uexküllin limittyvien *Umweltien* sekä Mortonin *harsoston* merkityksissä.

Tossavaisen ja Joutsijärven runojen lukemisen yhteydessä luonnostelen vierasmaailmaisuuden käsitettä ja pohdin sen soveltuvuutta posthumanistisen teorian ja humanistis-yhteiskuntatieteellisen eläintutkimuksen kehyksessä tehtävään taiteentutkimukseen. Ehdotan, että vierasmaailmaisuuden näkökulma antaa mahdollisuuden tarkastella eläinaiheista kirjallisuutta kulttuuristen eläinrepresentaatioiden sijaan ei-inhimillisiä asuttavana taiteena. Esitän Uexkülliin tukeutuen, että emme koskaan tavoita vieraslajisten eläinten kokemusta sinänsä – meidän ja niiden maailmat pysyvät toisilleen vieraina. Mortonin filosofiaan vedoten väitän kuitenkin, että runous (kuten taiteet yleisemminkin) on kuvittelun ja eettisen neuvottelun väline, joka rakentaa yhteyksiä näihin vieraisiin maailmoihin. Kielen ja tekstin semioottisten ja materiaalisten piirteiden analyysi osoittaa runouden olevan täynnä lintumaisuuksia, jotka viittaavat tekstien ei-inhimillisiin yhteyksiin.

Lajista maailmaisuuteen

Ei-inhimillisiä eläimiä koskevassa tutkimuksessa yksi keskeisistä ongelmista on lajin käsite sekä siihen liittyvät epistemologiset, ontologiset, eettiset ja sosiaaliset merkitykset. Epistemologiset ja osin ontologiset kysymykset ovat esillä biologiassa ja biologian filosofiassa, jonka yksi perustava kysymys on, ovatko lajit todellisia olioita vai taksonomisia konstruktioita (esim. Voipio 1998; Haraway 2008, 17–18). Biologiatieteissä sovelletaan useita erilaisia lajikäsitteitä, joiden avulla tartutaan erilaisiin biologian ongelmiin (Voipio 1998).[3] Feministisen tieteenkritiikin edustajat kuten Donna Haraway ja Lynda Birke ovat huomauttaneet biologiatieteiden lajikäsitysten ehdollisuudesta: erilaiset lajikäsitteet ja taksonomiset systeemit ovat syntyneet ja syntyvät tietyssä historiallisessa kontekstissa tiettyjen materiaalisten ehtojen mahdollistamina. (Birke 1994; Haraway 1997, 55–56, 129, 142, 190.)

Ontologista problematiikkaa edustaa posthumanistisen ja ekokriittisen ajattelun piirissä esitetty kysymys siitä, onko ero ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten välillä luonteeltaan aste-ero (*difference in degree*) vai lajiero (*difference in kind*). Edellisen näkemyksen mukaan erilajiset oliot sijoittuvat samalle jatkumolle, jolloin erot ovat asteittaisia, ja jälkimmäisen näkemyksen mukaan kyse on täysin erillisistä olentojen ryhmistä. (Soper 1995, 41; Haraway 1997; Haraway 2008.) Timothy Mortonin vastaus kysymykseen aste- ja lajierosta on Charles Darwiniin viitaten ehdoton: kyse on aste-erosta (Morton 2010b, 70–71).

Humanistisesti ja yhteiskuntatieteellisesti orientoituneessa eläintutkimuksessa lajikysymystä lähestytään paitsi epistemologisena ja ontologisena myös moraalisena kysymyksenä, mikä on tuottanut joukon eettispainotteisia eläimeen tai eläimyyteen liittyviä käsitteellistyksiä. Eläinten oikeuksien teoriasta omaksuttu lajisorron, spesismin tai lajismin (*speciesism*) käsite tarkoittaa kriittisessä eläintutkimuksessa olion arvon tai oikeuksien määrittelemistä sen lajin perusteella (Ryder 1975).[4] Ei-inhimillisen, toislajisen tai vieraslajisen eläimen (*nonhuman, other than human*) käsitteet puolestaan korostavat ihmisten ja eläinten suhdetta toisiinsa suhteutuvina mutta toisistaan eri tavoin eroavina eläinlajeina (Ruonakoski 2011, 15–18).[5]

Lajin, kuten vieraslajisuuden ja toislajisuudenkin, käsitteeseen liittyy määrättyä jähmeyttä. Eri eläinlajeissa on kyse syntymältään ja olemukseltaan tietyn*laisista*, tietyn*lajisista* olennoista, jotka rinnastuvat *meihin ihmisiin* ominaisuuksiltaan asteittaisesti poikkeavina. Lajispesifi ajattelu muuntuu helposti spesistiseksi ja siitä edelleen antroposentriseksi, ihmiskeskeiseksi. Ihmisestä tulee tällöin normi, jota vasten erilaisia ei-inhimillisiä olentoja verrataan. Kädellisyys ja tietynlaajuinen aivokapasiteetti lähentävät tiettyjä eläinlajeja ihmisiin, ja tämä lähekkäisyys ja siihen automaattisesti kytkeytyvä ajatus kehittyneisyydestä voidaan kokea moraalifilosofisena perusteena inhimilliselle toiminnalle. Mitä lähempänä ihmistä eläin on ja mitä kehittyneemmäksi se ajatellaan, sitä suurempi moraalinen arvo sillä on. Tällainen spesistinen ja antroposentrinen ajattelu sisältää paitsi moraalifilosofisia myös epistemologisia oletuksia, joiden myötä ei-inhimillisten eläinten toiminta ja käyttäytyminen näyttäytyvät mekaanisina reaktioina ulkomaailmaan. Ei-inhimilliset eläimet aletaan nähdä lajinsa rajoittamina olentoina, joiden kommunikaatio esimerkiksi typistyy vaistojen varassa tapahtuvaksi signaalitoiminnaksi.

Näkemykseen ei-inhimillisistä eläimistä lajiensa edustajina sisältyy edellä sanotusta huolimatta eräs eettisesti ja epistemologisesti arvoituksellinen ja uskoakseni arvokas puoli. Jokainen olento suhtautuu maailmaan lajiominaisuuksiensa mukaisesti, eli jokaisella olennolla on omanlaisensa maailma, jossa se toimii ja johon se vaikuttaa. Jos huomio siirretään eläimen olemuksesta sen maailmassa olemiseen tai maailmaisuuteen, käsitys tuosta eläimestä muuttuu. Vastassamme on nyt ympäristöään ymmärtävä aktiivinen ja voimallinen toimija, jonka kyvyt ja olemus eivät enää heikkene inhimillisen verrokin edessä. Ei-inhimillinen eläin on paitsi vieraslajinen myös vierasmaailmainen olento.

Tätä vierasmaailmaisuuden ajatusta kehitelläkseni määrittelen maailman alustavasti eräänlaiseksi fyysisten ja semioottisten olosuhteiden, olioiden, prosessien ja syyseuraussuhteiden kokonaisuudeksi, josta tuon maailman haltijalla on mahdollista olla jonkinlainen kokonaiskäsitys (kokonaisuus ja kokonaiskäsitys on ymmärrettävä tässä osittaisiksi, aukkoisiksi, muuttuvaisiksi). Olennot ovat maailmaisia, kukin oman

maailmansa mukaan: olla tietynlainen tai tietynlajinen olio on olla tietynlaisessa maailmassa.[6] Millaisessa maailmassa jo vuosikymmenet sitten urbanisoitunut varpunen elää? Seuraava runo Jonimatti Joutsijärven kokoelmasta *Tule on minun nimeni* (2007) kuvaa törmäystä luontokulttuurisessa tilassa:

> Turun linja-autoasemalla varpunen tiputtautuu
> kymmenen metriä keskuskupolista nokkimaan muovipuuta
> Olen ajatellut että tämä paikka on helvetti ovisireenein
> Keskikupolin huipussa on linnulle tarkkailutasanne
> Se arvioi suorakaiteenmuotoisia läpinäkyviä
> ja yhden kerrallaan aikoo läpilentää
> ne osoittautuvat kaikki umpilikaisiksi
> lintu kääntyy ilmassa ja palaa tarkkailupaikalle
>
> (Joutsijärvi 2007, 20.)

Posthumanistiseen tutkimus- ja teoriakirjallisuuteen vakiintunut luontokulttuurien (*naturecultures*) käsite tarkoittaa sananmukaisesti luonnollisiksi ja kulttuurisiksi miellettyjen tilojen, olentojen ja toimintojen sekoittumia ja yhteenkietoutumia (esim. Haraway 1997; Latour 2004; Law 2004; Haraway 2008). Suurin kattoikkunoin varustettu linja-autoaseman odotushalli sekä sen keskelle sijoitettu muovinen puuta esittävä koriste-esine on helppo tunnistaa tällaiseksi sekoittuneeksi tilaksi, kun paikalle ilmaantuu ikkunoita ja muovipuuta omista lähtökohdistaan käsin tulkitseva varpunen. Se pyrkii lentämään ikkunoiden, ”suorakaiteenmuotoisten läpinäkyvien”, läpi ja nokkii – ehkä ravinnon toivossa – muovipuuta. Lintu myös löytää ikkunoiden luota pienen tarkkailutasanteeksi kelpaavan ulokkeen, jonka se omaksuu luontevasti paikakseen. Lintu elää oman hahmotuskykynsä mukaisessa pienoismaailmassa (luonnonvalossa, puun oksilla), josta ei vain löydy sille tarkoituksenmukaista ravintoa tai lajikumppaneita.

Varpusen käyttäytymiseen keskittyvä runo paljastaa linnusta ehkä lopulta hyvin vähän, mutta paikka, joka runon minälle näyttäytyy ”helvettinä ovisireenein” on linnulle kuitenkin jotakin, jossa voi suunnistaa ja tarttua erilaisiin tarjoutuviin mahdollisuuksiin. Linnulla on valmiuksia, joihin keinotekoinen ympäristö vastaa – ainakin osittain.

Biologi ja etologi Jakob von Uexküll kehitti tällaisista eläinten sisäsyntyisistä valmiuksista biologianfilosofisen teorian, joka on sittemmin vaikuttanut esimerkiksi Konrad Lorenzin etologisiin tutkimuksiin, Arne Næssin ekologiseen ajatteluun sekä Martin Heideggerin, Giorgio Agambenin ja Gilles Deleuzen filosofiaan.[7] Vuonna 1933 valmistuneessa ja 1956 julkaistussa, Georg Kriszatin kuvittamassa teoksessaan *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten* Uexküll esittää selkärangattomia koskeviin eläintieteellisiin tutkimuksiin sekä Immanuel Kantin filosofiaan (erityisesti Immanuel Kantin ymmärryksen kategorioihin) perustaen, että jokainen eläinyksilö on omanlaisensa maailman havaitsemiseen ja siihen vaikuttamiseen erikoistunut subjekti. Eläinten, kaikkein yksinkertaisimpien-

kin, on *huomattava* (*gemerkt*) tiettyjä asioita ympäristöstään – ne eivät siis vain reagoi automaattisesti ärsykkeisiin. Jokaisen eläinsubjektin merkityksellinen ympäristö, *Umwelt*, koostuu havaintojen maailmasta (*Merkwelt*) ja vaikutusmaailmasta (*Wirkwelt*). Uexküllin mukaan eläimet sopivat omiin *Umwelteihinsa*: yksinkertaisemmalla eläimellä on yksinkertaisempi *Umwelt* ja monimutkaisemmalla eläimellä monimutkaisempi *Umwelt*.[8]

Uexküll luonnehtii hyvin yksityiskohtaisesti eläinsubjektin aivoja ja niiden havaitsevia ja vaikuttavia soluja. Tarkoituksena on selittää se, että eläimellä on aivoissaan jo valmiina aistimisen ja vaikuttumisen/vaikuttamisen välineitä, jotka sopivat täydellisesti sen omiin tarpeisiin *ja* elinympäristöön. Näin eläinsubjekti on tavallaan yhtä *Umweltinsa* kanssa: *Umwelt* on eläimelle sen ominaisuuksien mukaisesti rakentunut ja näyttäytyvä täydellinen tai kokonainen ympäristö. Kukin eläinyksilö havaitsee ja vaikuttuu vain tietyistä objektien piirteistä, sellaisista, jotka vastaavat sen havainto- ja vaikutuselimiä sekä niiden koostamaa havainto- ja vaikutusmaailmaa. Loputtoman rikas ja moninainen maailma eläimen ympärillä rajoittuu ja muuntuu pelkistyneeksi rakenteeksi, jossa erottuvat vain tietyt havaintomerkit ja tietyt vaikutusmerkit eli tuon eläimen *Umwelt*. Uexküll (1959, 29) painottaa, että maailman rikkauden sijaan tärkeää on toiminnan varmuus.

Joutsijärven runossa kuvattu linja-autoaseman odotushalli on kaksi eri maailmaa, kaksi vierasmaailmaisen olennon *Umweltia*. Varpunen tunnistaa tilassa omat mahdollisuutensa ja ihminen omansa. Runon ikkunoita kuvaavissa säkeissä sanaa ikkuna ei esiinny. Tulkintani mukaan tämä korostaa linnun näkökulmaa tilaan. Varpusen ”läpilentämiksi” aikomat ”läpinäkyvät”, jotka osoittautuvat kaikki ”umpilikaisiksi”, merkitsevät linnulle jatkuvaa ilmatilaa ja linnun kohtalosta kiinnostuneelle ihmiselle läpäisemätöntä seinää – ikkunasta ja ikkunoista ei ole tässä runossa kyse. ”Umpilikaisuus” voi ihmisen näkökulmasta tarkoittaa kirjaimellisen likaisuuden lisäksi jotakin moraalisesti viallista, mahdollisesti valheellista. Epäselväksi jää, mitä lintu ”läpinäkyvistä” mutta läpilentämättömistä pinnoista ajattelee. Myös Jakob von Uexküll on tässä asiassa ehdoton: tutkimalla eläinten fysiologiaa ja käyttäytymistä niiden *Umwelteista* voidaan saada jonkinlaisia kuvittelukykymme tukemia käsityksiä, mutta emme voi koskaan kokea itse vieraslajisten eläinten *Umwelteja* (Uexküll 1959, 22). Tämä ei tarkoita sitä, että eläimet ja ihmiset eläisivät eristyneissä erillismaailmoissa. Samassa elinympäristössä elää useimmiten lukuisia eri lajeja edustavia eläimiä lajityypillisine ja yksilöllisesti muuntelevine *Umwelteineen*. Yksittäiselle eläinsubjektille nämä toiset eläimet näyttäytyvät havaitsemisen ja toiminnan kohteina ja siitä seuraten vaikkapa lauman jäsenenä tai elinkumppanina. (Uexküll 1959, 94–99.)

Varpusen tilannetta ei kuvata Joutsijärven runossa suorasanaisesti helvetilliseksi, vaikka säkeen ”Olen ajatellut että tämä paikka on helvetti ovisireenein” voi tulkita

myös niin. Uexküllin teoriaan tukeutuvassa luennassani olen halunnut keskittyä tilan luonnollisuuden tai luonnottomuuden sijaan varpusen kuvaamiseen maailmaisena olentona, jolla on lajityypilliset keinot selviytyä ja hahmottaa todellisuus. Eri lajeja edustavien eläinten etologiseen tutkimukseen perustuva *Umweltin* käsite muuntuu tällöin kirjallisuudentutkimuksen välineeksi, jonka avulla voi analysoida ei-inhimillistä kokemusmaailmaa tai perspektiiviä, toisin sanoen runon vierasmaailmaisuutta (*Umweltista* elokuvantutkimuksen välineenä ks. Väliaho 2012). Edellä esitettyjen alustavien maailmaisuutta koskevien huomioiden jälkeen on tutkittava lisää runouden lintumaisia piirteitä ja kysyttävä, mitä vieraus tarkoittaa vierasmaailmaisuuden käsitteessä.

Vierauden filosofiaa

> kuumenen kun myönnyn vilulle toinen on nälkä joka tulee eteen
> vaikka takaa en näe ei kuulu tai yhtä vähän höyhen siipisulaksi jos
> en kuumota jos munat pääsevät pakoon jos jäähtyvät kuin hen
> gitys nokassa jos nyt nokka on silmien edessä: joka hetkessä ede
> ssä: josta edempänä valuu viileämpää kurkun alle suhinaa vettä tai
> myrskymärkää suojattom assa ilmassa silloin kun en
> kun en paina mitään tai silloin kun painan kaiken
> siementen tasaisella jos sa ei pääse varjoon pii
> loon muualle kuin maa an alle kuuluvaksi ma
> madoksi ääni pelottava ääntää niskasta yhtä nop
> nopeasti kääntää varjo mu sta mustempi mustikkaa mus
> suhahtaa suhahduksella kirkaiseee lopuksi vaikka loppua ei ole on
> pakko älä pelkää nuku uutta laulua kuuntele on mun munat muna
> kivi nämä nälät lapset kovat joille yksin olen jano metsä tai taivas
> joka ei osaa liikahtaa pilven puoleen tai ruohon rinta ja oksien aallot
> unettava unettavasti unettaa silittää sitä mitä tahtoo toistaa ei tiputtaa
> pesästä pois myönnyn kun jysiö rasahdus risu särö yksi: kaksi kolme
>
> Jouni Tossavainen: *Kerro* (2007)

Yllä olevassa Jouni Tossavaisen runossa kokoelmasta *Kerro* lajilta mainitsemattoman linnun *Umwelt* ei ole vain osa runon sisältöä kuten Joutsijärven ”Turun linja-autoasemalla” -runossa. Osanen linnun *Umweltista* näyttää piirtyvän runon rakenteeseen valkeana munanmuotoisena tilana tai kuviona. Runo avaa myös sisällöllään lintumaista kokemusta, esimerkiksi sitä, kuinka nokka on ”joka hetkessä ede/ssä: josta edempänä valuu viileämpää kurkun alle suhinaa vettä tai / myrskymärkää”. Runon lopussa linnun valppaus muniensa suhteen luo jännitteen, joka huipentuu monimerkityksiseen loppusäkeeseen: ”unettava unettavasti unettaa silittää sitä mitä tahtoo toistaa ei tiputtaa / pesästä pois myönnyn kun jysiö rasahdus risu särö yksi: kaksi kolme”. Ei ole varmaa, mitä väsyneen huolehtivan linnun pesässä lopulta tapahtuu. Sana ”jysiö” voi viitata johonkin ulkopuoliseen tapahtumaan, kenties johonkin liikkujaan tai hyökkääjään, mutta yhtä hyvin se voi myös tarkoittaa sitä, mitä munan sisällä on tapahtumassa. Tule-

vatko rasahdukset munasta tai munista, ja onko kyse niiden rikkoutumisesta ulkoa vai sisältä päin? Ehkä ”jysiö” kuvaakin kuoriutumisen hetkeä?

Tossavaisen runossa linnun *Umwelt* kirjoittuu esiin minämuotoisena lintukokemuksen virtana, joka jättää jälkensä myös tekstin rakenteeseen. *Umweltin* käsitteen rinnalla runotekstin vierasmaailmaisuuden analyysissa voi hyödyntää feministifilosofi Donna Harawayn (1997; 2008) käsiteparia materiaalinen-semioottinen (*material-semiotic*), jolla hän viittaa olentojen, käsitteiden ja muiden todellisuuden ilmiöiden yhtäaikaiseen fyysisyyteen ja kielellis-käsitteellisyyteen. Linturunot, kuten linnut ja niiden munatkin, ovat yhtä aikaa aineellisia ja merkityksentäyteisiä. Tekstin materiaalisuutta edustavat asettelu, visuaaliset elementit, äänteet, rytmi sekä runojen rakentuminen jaksolliseksi tekstivirraksi. Lintujen tai linnunmunien materiaalisuutta puolestaan ovat linnun ruumiin rakenne, aistimukset (kylmä/kuuma, edessä/takana, alla/päällä), aineenvaihdunta (nälkä), linnunmunan muoto, väri ja säröytyvä rakenne. Tekstin semioottista puolta ovat lintuaiheiset sanat; Tossavaisen runossa näitä ovat esimerkiksi höyhen, siipisulka, munat, nokka ja siemenet. Lintujen ja linnunmunien semioottisuutta taas ovat pesintä, hautominen, lajikontaktit sekä pelko ja odotus.

Lintujen ja niiden olemisen sekä tekstien materiaalisten ja semioottisten puolien analyysi auttaa hahmottamaan yhteyksiä näiden helposti yhteen sovittamattomiksi ajateltujen asioiden välillä. Semioottisella tasolla Tossavaisen runo kuvaa muun muassa linnun hengitystä nokan kautta, hautomiseen liittyvää kuumentumisen kokemusta sekä pelkoa saalistajasta: ”nopeasti kääntää varjo mu [--] sta mustempi mustikkaa mus / suhahtaa suhahduksella kirkaisee lopuksi vaikka loppua ei ole on”. Materiaalisesti linnun *Umweltia* kuvaa tekstiin piirtyvä valkea kaksiulotteinen muna sekä tulkintani mukaan myös virkerajoitta etenevä, usein sanoja katkaiseva, toisteleva ja muunteleva kiivasrytminen ilmaisu. Ihmisen kieli sopii sanoineen ja lauserakenteineen vaillinaisesti linnun ilmaisuun ja kokemukseen, joka on jo ruumiillisesti ratkaisevasti poikkeava. Esimerkiksi linnun ilmapussien avulla tapahtuva hengitys on jatkuvaa virtaa.

Umweltin lisäksi vierasmaailmaisuuden käsitteeseen liittyy ajatus vieraudesta. On toisin sanoen ajateltava ei-inhimillistä eläintä maailmaisena ja vieraana: ihminen voi ymmärtää eläimen kokemusta ja olemista sekä eläinten välisiä vuorovaikutussuhteita ja niissä syntyviä merkityksiä vain osittaisesti. Timothy Morton on kahdessa viimeisessä teoksessaan *Ecology without Nature* (2007) ja *The Ecological Thought* (2010) kirjoittanut ei-inhimillisistä olennoista nimenomaan tuntemattomina entiteetteinä, joiden ominaisuuksia, vaikutuksia, arvoa ja merkityksiä on pystyttävä arvioimaan uudelleen vakiintuneiden luontoa ja kulttuuria, objektia ja subjektia koskevien jaotteluiden ulkopuolella. Tietynlaisten ei-inhimillisten olentojen kutsuminen eläimiksi on rakentanut perustavanlaatuisen, jatkuvaa järjestäytynyttä riistoa ja julmuutta oikeuttavan eron inhimillisten eläinten ja ei-inhimillisten eläinten välille (Morton 2010, 40).[9]

Jähmeiden erotteluiden ja lokerointien sijaan tarvitsemme Mortonin mukaan avoi-

muutta, eräänlaista positiivista epävarmuutta siitä, keiden kaikkien kanssa jaamme yhteisen maailman. Näiden vieraiksi vieraiksi nimettyjen olentojen outous on itsessään outoa – kyse on avoimen tilan luomisesta sinne, missä ennen oli luokittelemalla tutuksi tehtyjä ja objekteiksi alistettuja elämänmuotoja. (Morton 2010, 40–41.) Tämä avoimen tilan luominen on filosofista työtä, mutta se voi tarkoittaa myös sellaista epistemologisesti kyselevää linturunoutta, jota Jonimatti Joutsijärvi ja Jouni Tossavainen kirjoittavat.

Vieraan vieraan käsite on ennen kaikkea moraalifilosofinen. Sille ei ole olemassa tyhjentävää luonnehdintaa tai tunnusmerkkejä, jotka olennon tulisi täyttää. Päinvastoin Morton muistuttaa lukijaansa jatkuvasti siitä, että myös ”me ihmiset” voimme olla vieraita vieraita toisillemme ja muille elämänmuodoille (2010, 40–47, 87). *The Ecological Thought* on nimensä mukaisesti ehdotus, tai Mortonin poleemiseen tutkijapersoonaan viitaten väite tai jopa julistus siitä, millaista ajattelun tulisi olla tilanteessa, jossa ekologisten, taloudellisten ja sosiaalisten katastrofien maailmanloppu on jo alkanut. Tässä tilanteessa roolit tulevat Mortonin (kuten monen muunkin posthumanistisia reittejä kulkevan ajattelijan)[10] mukaan uudelleen jakoon: rationaalinen ihmissubjekti ei pysty hallitsemaan käyntiin panemaansa globaalien muutosten ketjua. Vieraat vieraat ovat paitsi globaalimuutoksesta kärsiviä inhimillisiä ja ei-inhimillisiä uhreja myös potentiaalisia selviytyjiä ja suunnanmuuttajia: muuntogeenisiä organismeja, lajienvälisistä kontakteista syntyneitä viruksia, mitä tahansa mitä tällä hetkellä onkaan kehittymässä ja syntymässä.

Kirjallisuuden, sen tutkimuksen sekä ei-inhimillisten eläinten vierasmaailmaisuuden kannalta Mortonin vieraan vieraan käsitteessä merkityksellistä on sen yhtäaikainen avoimuus ja velvoittavuus. Vierailla vierailla voi olla inhimilliset tai ei-inhimilliset kasvot, tai ehkei kasvoja ollenkaan, mutta ne on silti kohdattava teksteissä ja tekstien ulkopuolella.[11] Morton ei kirjoita vieraista vieraista tekstin analyysin ja tulkinnan välineenä – posthumanistiselle ajattelulle tyypillisesti kyse on yleisluonteisemmasta ja abstraktimmasta ehdotuksesta ajattelun välineeksi. Muun muassa Charles Darwinin, Sigmund Freudin ja Jacques Derridan ajatteluun pohjautuva vieraan vieraan käsite kyseenalaistaa inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen eron sekä ajatuksen itseidenttisestä inhimillisestä subjektista (2010b, 76–77). Morton kuitenkin ajattelee kaunokirjallisuuden avaavan toisenlaisia kokemisen tapoja tai maailmoja (2010b, 60, 87). Juuri tässä merkityksessä puhun vierasmaailmaisuudesta ja liitän Mortonin vieraan vieraan käsitteen Uexküllin *Umweltin* käsitteeseen: kyse on mahdollisuuksista avata ei-inhimillistä maailmaa runouden keinoin. Joutsijärven runossa vierasmaailmaisuus rakentuu ikään kuin ulkoa päin, varpusen käyttäytymisen kuvaamisen avulla. Tossavainen taas rakentaa vierasmaailmaisuutta ilmentämällä linnun todellisuutta kielen semioottisin ja materiaalisin keinoin. Linnunkaltaisesti koettu maailma on tulkintani mukaan molempien runojen keskiössä. Mutta miten linnun vierasmaailmaisuus liittyy ihmisen maailmaan?

Vieraiden maailmojen maailma

Vierasmaailmaisuuden käsite korostaa ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten keskinäistä erilaisuutta. On syytä kysyä, kärjistyykö erilaisuus totaaliseksi erillisyydeksi, jolloin jokainen eläinlaji (tai jopa eläinyksilö) asuttaa omaa maailmaansa erossa muista maailmoista ja niiden asuttajista. Uexküllin *Umweltin* yhteydessä olen todennut, että eläinten *Umweltit* ovat limittyviä: eläimet kykenevät havaitsemaan muita kuin omaa lajiaan edustavia eläimiä ja oppivat tulkitsemaan niiden ulkomuotoa, liikkeitä ja käyttäytymistä (ks. Uexküll 1956, 94–99). Myös Timothy Mortonin filosofiassa ajatus maailmojen ja maailmaisuuksien yhteydestä on aivan keskeinen – se on hänen ekologisen ajattelunsa ydin.

Mortonin käsitys vieraista vieraista liittyy laajempaan hahmotelmaan todellisuuden loputtomasta monimutkaisuudesta, asioiden ja olioiden moninkertaisista sotkuisista yhteyksistä sekä vyyhtimäisistä syy–seuraussuhteista. Näistä esimerkkinä voi kuvitella vaikkapa Jonimatti Joutsijärven runon kuvaamaa Turun linja-autoaseman odotushallia. Sinne lentänyt varpunen etsii ravintoa muovipuusta, joka on valmistettu ehkä Kiinassa materiaaleista, joiden alkuperä saattaa olla vaikkapa Saudi-Arabiassa ja Yhdysvalloissa. Linja-autoaseman halki kulkee päivän aikana kymmeniä tai satoja ihmisiä matkalla kohteisiin ympäri Suomea tai ehkä toiselle puolelle maailmaa. Kahvitellessaan heiltä putoaa sämpylänmurusia, joita varpunen on oppinut noukkimaan lattialta. Linja-autot ja taksit kuluttavat polttoaineita ja päästävät ilmakehään haitallisia kaasuja kuljettaen samalla ihmisiä työpaikoille, tapaamisiin tai koteihin rakkaidensa luokse. Matkustajien jälkiä, ja lopulta ehkä varpusen ruumiin, siivoaa pois työntekijä, joka maksaa pienestä palkastaan veroja, joilla maantieverkostoa pidetään kunnossa. Tällaista toimijoiden, materiaalien, tapahtumien ja prosessien koostetta eli laajassa mielessä ekologista todellisuutta Timothy Morton kutsuu *harsostoksi* (*mesh*).[12]

Harsosto on harso- tai verkkomainen entiteettien kudelma, jossa ei ole hierarkiaa, reunoja tai keskustaa. Se on yritys kuvitella kaiken elollisen ja ei-elollisen yhteistä totaliteettia, jossa kaikki on yhteydessä kaikkeen muuhun. Harsostoa asuttavat vieraat vieraat, jotka eivät nouse etualalle luonnon taustaa vasten (kuten ihmisten voi ajatella erottuvan historiattomasta, muuttumattomasta luonnosta). Tällainen maailma on yhtä aikaa tuttu ja outo, mahdollinen ja mahdoton tavoittaa ja ymmärtää (Morton 2010a; 2010b, 28–68).[13] Mortonin ajatus harsostosta liittyy muutamien spekulatiivisesta realismista[14] ja posthumanistisesta ajattelusta kiinnostuneiden yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden viime vuosikymmenen aikana kehittelemään objektiorientoituneeseen ontologiaan (object-oriented ontology, OOO). Nimensä mukaisesti objekteilla on tällaisissa ontologioissa erityisasema subjekteihin nähden, tai tarkemmin sanoen subjekti-objekti-suhteiden sijaan kiinnostus kohdistuu erilaisten elollisten ja elottomien olioiden eli objektien olemiseen ja toimijuuteen sekä näiden objektien keskinäisiin

yhteyksiin (Morton 2012; Bryant 2011, 19–33). Objektiorientoituneessa ajattelussa jotakin ilmiötä tai todellisuuden aluetta voidaan lähestyä esimerkiksi keräämällä yhteen sen eri osatekijöitä ja tarkastelemalla niiden keskinäisiä suhteita. (Bogost 2012, 35–59; vrt. Latour 2010.) Mortonin harsostoa voi ajatella tällaisten keräymien kokonaisuutena, ja siten harsoston käsite auttaa hahmottamaan vierasmaailmaisuutta monikollisena.

Seuraavassa Jouni Tossavaisen *Kerro*-kokoelman runossa ihmisten ja lintujen maailmat ovat yhtä aikaa läsnä ja limittyvät toisiinsa:

varjo tipahti varis kuolee ränniltä pois ääntä päästämättä säikähtikö ihminen vai madot yhtä sokeat tikkaat lennä lintu takaisin tule menneet ovesta suoraan toinen kohti

tutkija katseli lintuja kunnes hän tuli tutki tikkoja kunnes hän meni kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut twit ääni sattui särkevään tintti tintit hyppii

oksilta nuotti soittaa vaahteran vaaleita luita lumi yhtä äänetöntä pli pli kieltä twit twit twit lintuset liversivät yhdennentoista hetken alkaneeksi

toisteta hetkeä lyhyt luodin laulu pitkä valo laatikossa liikenne jatkaa siitä ja hän jää palaamatta vaikka koneet vaipuvat

oli kellot niiden kumu korville oli pallo joka jäätyy ilmaan ilo lämmön keskelle kuin pannulappu

(Tossavainen 2007.)

Monikollisen vierasmaailmaisuuden näkökulmasta runo avautuu tekstinä, jossa mikään ei lopulta nouse etualalle, tekstinä, joka pysäyttää, tiivistää ja sanoittaa todellisuutta monen eri maailman aineksia yhdistäen. Variksen kuolema, tiaisten hypyt sekä lintujen särkevän terävä äänteily ”twit twit twit” sekoittuvat runossa ihmisen tai ihmisten mahdolliseen säikähdykseen, toiveisiin (”lennä lintu takaisin tule”), tutkimukselliseen tarkkailuun ja joutilaaseen havainnointiin (”kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut”). Teksti hajottaa ja hajaannuttaa ääniä, toimintaa ja toimijoita tavalla joka asettaa kaiken tapahtumisen avoimeksi. Ovatko ensimmäisen säkeen säikähtävät ihminen ja madot keskenään yhtä sokeita? Millaisia ovat tutkijan liikkeet – katsooko ja kuunteleeko hän lintuja poissa ollessaan ja tutkii niitä jossakin tietyssä paikassa, ja onko juuri hän se, joka ”jää palaamatta vaikka / koneet vaipuvat”? Liittyykö ”luodin laulu” variksen kuolemaan ja mikä on ”pallo joka jäätyy ilmaan” – höyhenensä pörhistänyt lintuko?

Lintujen olemisesta ja toiminnasta syntyy runoon omia maailmoja, joskin variksen kuoleman myötä yksi niistä sammuu jo ensi säkeessä. Tiaisten liikkeet ja äänet sen sijaan suodattuvat runon äänteisiin ja rytmiin hyvin eläväisinä. Ilmaus ”twit twit twit” on artikkelin alussa siteeraamani ”tsik srii” -lainauksen tavoin lintujen ääntelyn litterointia, keino tuoda ei-inhimillisiä ääniä runoon. Puhun nimenomaan äänten tuomisesta, en luomisesta. Linnunäänet on käännetty suomen kielelle ominaisin keinoin verbaaliseksi runomateriaaliksi. Tällä materiaalilla (tsik srii, twit twit twit) on ei-in-

himillinen alkuperä sekä sille uskollinen äänteellinen ja rytminen ilmiasu, ja siksi se ei ole tulkittavissa *vain* inhimilliseksi kieleksi (vrt. Maran 2007; Tüür 2009). Saman materialistisen näkemyksen mukaisesti ilmaus ”tintti tintit hyppii” tulkitsee lintujen kevyttä rakennetta ja nopeaa liikehdintää: yksi tintti ja kohta useampi hyppii rytmissä, joka inhimilliseen mittakaavaan hidastettuna voisi muistuttaa kolmepolvista trokeeta: *tint*ti *tin*tit *hyp*pii (painolliset tavut kursivoitu). Vaikka rytmi on näennäisesti sama (kolme trokeeta) ja i-äänne toistuu silmiinpistävästi, jokainen tavu on silti erilainen ilmentäen lintujen yksilöllisiä liikkeitä. Pikkulintujen maailma rakentuu ”varjo tipahti” -runoon sekä semanttisella että materiaalisella tasolla.

Linnunlaulun rinnalla runossa kuvataan myös muita luonnonääniä kuten oksiin liittyvää soittoa ja lumen ääntä, joka litteroituu pehmeämmin kuin lintujen terävä ”twit”: ”lumi yhtä äänetöntä pli pli kieltä”. Ihmisen rakentamaan tilaan puolestaan viittaavat ränni, tikkaat, liikenne, koneet ja kello, joista tikkaat elollistuvat sokeiksi, luoti laulavaksi ja koneet vaipuviksi. Esineillä on oma todellisuutensa, ja niiden ja lintujen lomassa toimii myös ihminen. Ensimmäisessä säkeessä ihminen mainitaan lajina variksen ja matojen joukossa. Toisessa säkeistössä esiintyy tutkija, jonka myötä runoon voisi rakentua inhimillinen luontoa ja rakennettua maailmaa tarkkaileva perspektiivi. Tutkija kuitenkin häivytetään pian maisemasta: ”kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut / twit ääni sattui särkevään tintti tintit hyppii”. Tutkijasta ei kuulu enää mitään, ja linnut hyppivät runossa etualalle. Viimeiset maininnat ihmisestä ovat persoonapronominiin tukeutuva ”hän jää palaamatta vaikka / koneet vaipuvat” sekä epäsuora ”oli kellot niiden kumu korville” – joskaan korvat eivät välttämättä ole ihmisen.

Tulkintani mukaan ”varjo tipahti” -runossa ei ole hallitsevaa näkökulmaa. Sen risteilevät äänet, olennot, ajatukset ja tapahtumat viittaavat monen eri maailman yhtäaikaiseen läsnäoloon, useisiin vierasmaailmaisuuksiin. Mortonin harsoston käsite on tässä merkityksellinen siksi, että sen myötä eri lajeja edustavien yksilöiden ja niiden *Umweltien* lukematon moneus näyttäytyy viime kädessä saman maailman, harsoston, kirjona. Ajatus vierasmaailmaisten olentojen keskinäisestä yhteydestä on eettisesti tärkeä. Mortonin mukaan harsostoon kuuluvien elämänmuotojen säilyminen on ylittämätön ja ohittamaton itseisarvo.[15] Hänen ekologisessa ajattelussaan on kysymys ihmisen erityisaseman horjuttamisesta sekä yrityksestä ymmärtää elävien olentojen vierautta. Mortonin (2010b, 60) mukaan taide auttaa meitä tässä ymmärtämisen haasteessa:

> Taiteen moniselitteiset ja epäselvät puolet auttavat meitä ajattelemaan asioita, joita on vaikea pukea sanoiksi. Runouden lukeminen ei pelasta planeettaa. Tiede ja kehittyvät poliittiset ja sosiaaliset käytännöt tulevat tekemään sen. Taide kuitenkin antaa meille välähdyksen olennoista, jotka ovat olemassa tavallisten luokittelujemme väleissä tai niiden ulkopuolella. (Morton 2010, 60. Suom. KL.)

Joutsijärven ja Tossavaisen linturunoja voi lukea Mortonin ehdottamasta näkökulmasta, lintujen maailmoja avaavina. Runous toki tekee tämän omanlaisinsa semioottisin ja materiaalisin keinoin, eikä lukukokemuksemme koskaan vastaa minkään yksittäisen todellisen linnun *Umweltia*. Ajatus todellisten lintujen subjektiivisten *Umweltien* todellisuudesta sekä näiden vieraiden vieraiden asuttamien maailmoiden tai *Umweltien* rakentumisesta yhtenäiseksi harsostoksi tai maailmojen maailmaksi ohjaa kuitenkin lukemaan Joutsijärven ja Tossavaisen linturunoja nimenomaan spekulatiivisten vierasmaailmaisten kokemusten kehyksessä.

Vierasmaailmaisuuden etiikkaa

Lintujen olemassaoloon ja kulttuuriseen vaikuttavuuteen on tartuttu tässä artikkelissa vierasmaailmaisuuden käsitteen avulla. Posthumanistinen tutkimus ja kriittinen eläintutkimus tuottavat jatkuvasti uusia ei-inhimillisiin eläimiin liittyviä käsitteellistyksiä, ja tämän käsitteellisen työn runsauden keskellä on syytä kysyä, mihin tarvitsemme vierasmaailmaisuutta. Yleisemmällä ei-inhimillistä maailmaa koskevalla ajattelun ja kritiikin tasolla vierasmaailmaisuuden käsite siirtää huomion essentialistisia ja hierarkkisia merkityksiä sisältävästä lajiajattelusta dynaamisempaan ja tasa-arvoisempaan keskusteluun erilaisista maailmaisuuksista tai maailman havaitsemisen ja siinä toimimisen tavoista. Näin vierasmaailmaisuus kytkeytyy osaksi posthumanistista ajattelua, jossa painopiste siirtyy yksilöistä ja niiden olemuksista olemisen tapoihin ja olemisen moneuteen eli olioiden vuorovaikutussuhteisiin.

Tähän olemisen moneuden, avoimuuden ja ratkeamattomuuden periaatteeseen liittyen kysymys siitä, mitä linnut ovat, saa jäädä avoimeksi. Mikään tietämisen tai esittämisen tapa ei tyhjennä niiden olemista, ei luonnontieteellinen tieto eivätkä taiteelliset, uskonnolliset tai muut vastaavat tietämisen ja esittämisen tavat (ks. Lummaa 2010, 85–112). Tällä en tahdo vähätellä esimerkiksi luonnontieteellisen tutkimuksen ja käsitteellistysten arvoa lintuja koskevan tiedon muodostamisessa – tällainen tieto on välttämätöntä esimerkiksi suojelun kannalta. Eläinten kohtaamisen ja kohtelun etiikasta kiinnostuneena kirjallisuudentutkijana lähestyn itse lintuja mieluiten vierasmaailmaisina, joilla on omanlaisensa *Umwelt* sekä oikeus osallisuuteen monien maailmojen maailmassa. Muunlainen osallisuus ei ole linnuille mahdollista, ja niillä on yhtä suuri oikeus elämään ja kukoistamiseen kuin ihmisellä lajina.

Taiteenteoreettinen ja kirjallisuustieteellinen peruste vierasmaailmaisuuden käsitteelle liittyy tekstejä ja teoksia koskevan tutkimusnäkökulman laajennukseen. Niin tärkeää kuin eläinesitysten kriittinen analyysi ja tulkinta eettisestä ja poliittisesta näkökulmasta onkin, eläinaiheisia tekstejä (runoutta, proosaa, kuvataidetta) ei tarvitse lukea vain kulttuuristen representaatioiden kehyksessä tai eläinten puolesta puhuvina

teoksina (representaation problematiikasta eläinrunoudessa ks. Lummaa 2010, 153–175). Vierasmaailmaisuuden käsitteen avulla voimme lukea eläintekstejä myös vieraiden vieraiden *Umwelt*-tulkintoina. Teokset toisin sanoen paitsi esittävät ja edustavat eläimiä myös ilmentävät vierasmaailmaisia olentoja spekuloimalla ja kuvittamalla tai tekstittämällä näiden maailmoja.

Lopulta kysymys ei ole vain siitä, miten teksti, kieli tai kirjoitus suhteutuu maailmaan. Vierasmaailmaisuuden käsite avaa maailmojen ja tekstin suhdetta myös toiseen suuntaan, jolloin kysymme, millaisin keinoin ei-inhimillinen oleminen, esimerkiksi lintujen äänet ja liikkeet, virtaavat tekstiin. Ihmisen kielellä ja lintujen ääntelyllä ajatellaan nykyisin olevan merkittäviä fysikaalis-neurologisia ja historiallisia yhteyksiä (Tüür 2009, 582–583; Marzluff & Angell 2012, 4–7, 27–34, 51–64; Miyagawa, Berwick & Okanoya 2013). Arkinen esimerkki tästä ovat onomatopoeettiset linnunnimet kuten tiltaltti sekä erilaiset lintujen ääntelyä kuvaavat sanat: kiekua, sirkuttaa, kaklattaa. Runouden materiaalinen ja semioottinen repertuaari ulottuu pitkälle sanaston tuolle puolen, kuten Joutsijärven ja Tossavaisen linturunous osoittaa.

Viitteet

[1] Tossavaisen *Kerro*-kokoelmassa ei ole sivunumeroita, enkä siksi käytä niitä myöskään artikkelissani.

[2] Posthumanistisen eläintutkimuksen määrittelyn kannalta on ongelmallista, että useat ajattelijoista – heidän joukossaan oman argumentointini kannalta keskeiset Timothy Morton ja Donna Haraway – eivät tahdo tulla kutsutuiksi posthumanisteiksi (Morton 2007, 21; Morton 2010, 113–114; Haraway 2008, 19). Lisäksi essentialistis-hierarkisoivia ajattelutapoja on kritisoitu tai ne on hylätty myös sellaisen tutkimuksen ja teorian piirissä, jota ei yleisesti pidetä posthumanistisena (esim. Kainulainen & Sepänmaa 2009; Ruonakoski 2011). Posthumanismia ei voi samastaa eläintutkimukseen myöskään siitä syystä, että eläinteoria on vain yksi alue posthumanistisessa tutkimuksessa ja filosofiassa.

[3] *Biologian filosofian näkökulmia* -teoksessa julkaistussa ”Lajin ongelma” -artikkelissaan Paavo Voipio (1998) erottelee esimerkiksi morfologis-taksonomisen, biologisen sekä evolutiivisen lajikäsitteen sekä edelleen isolaatiolajikäsitteet ja tunnistamislajikäsitteet.

[4] Yhteiskuntafilosofit ovat kytkeneet eläinten oikeuksien näkökulmia muun muassa analyyttiseen filosofiaan (Aaltola 2004) sekä poliittiseen teoriaan (Donaldson & Kymlicka 2011) tarkoituksenaan sisällyttää ei-inhimilliset eläimet demokratiakehitykseen (ks. myös Latour 2004).

[5] Donna Harawayn käsite *companion species*, seuralaislajit tai kumppanuuslajit, on yksi keskeinen käsitteellistys lajikeskustelussa. Harawayn seuralaislajeja edustavat yksilöt elävät jatkuvassa kanssakäymisessä toislajisten olentojen kanssa ja tulevat siksi mitä ovat tämän kanssakäymisen tuloksena. Merkitykselliset erot syntyvät vasta yksilöiden asettuessa suhteisiin toistensa kanssa – Haraway käyttää tästä prosessista käsitettä ”tulla toisen kanssa joksikin” (*becoming with*). (Haraway 2008, 15–17, 19.)

[6] Tämä maailmaisuuden ajatus vaatii runsaasti jatkokehittelyä. Tässä vaiheessa voi ainakin

huomauttaa, että tietyn lajin edustajien rinnalla yksilöiden, esimerkiksi ihmisyksilöiden, maailmat ovat erilaisia (esimerkiksi näkö- ja kuulovammaisten maailmat, liikuntarajoitteisten maailmat, eri kulttuuripiireissä elävien maailmat). Toiseksi on syytä sanoa, että ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten maailmat voivat olla limittyväisiä, kuten samassa taloudessa (*oikoksessa*) asuvien vieraslajisten olentojen todellisuudet.

[7] Nykypäivän etologiassa ja biologiassa Jakob von Uexküllin tutkimuksia ei enää juurikaan sovelleta; sen sijaan bio- ja zoosemiotiikassa Uexküllin näkemykset ovat edelleen merkittäviä.

[8] Kiitän zoosemiotiikkaan perehtynyttä kirjallisuudentutkija Sandra Mäntyä (OY) Uexküllin teoriaa koskevista tarkentavista huomioista.

[9] Morton perustelee haluttomuuttaan kirjoittaa eläimistä vetoamalla eläin-sanan eettiseen arveluttavuuteen: ”You will see absolutely no references to ‘the animal’ or, even worse, to ‘the animal question’, as some contemporary philosophers put it (have they forgotten the resonance of ‘the Jewish question’?).” (Morton 2010, 40.)

[10] Timothy Mortonin asemoiminen kirjallisuuden- tai kulttuurintutkimuksellisiin suuntauksiin on poikkeuksellisen haastavaa. *Ecology without Nature* -teoksessaan Morton rakentaa erilaisten luontotekstien (musiikin, maalausten, installaatioiden, proosan, runouden jne.) analysoimiseen ja tulkintaan soveltuvan käsitteistön ja lähestymistavan ja kirjoittaa lisäksi etenkin romantiikan ajan luontokirjallisuudesta pätevää kritiikkiä. Samalla hän kuitenkin sanoutuu irti ekokritiikistä, jonka kaanoniin romantiikan ajan luontokirjoittaminen nimenomaan kuuluu, ja joka edelleen kipeästi kaipaa metodiikkaa ja välineistöä taideteosten analysoimiseen. *The Ecological Thought* -teoksessa Mortonin ajattelun posthumanistinen pohjavire vahvistuu entisestään, mutta hän kiistää edelleen olevansa posthumanisti ja identifioituu sen sijaan objekti-orientoituneeseen ajatteluun (ks. esim. Morton 2010, 113).

[11] Itse asiassa ero tekstin ja tekstin ulkopuolisen välillä on jatkuvasti kumoutumassa Mortonin ajattelussa. Hän kirjoittaa DNA:n tekstuaalisuudesta, elämänmuotojen dekonstruktiivisesta ja itseään purkavasta luonteesta sekä toisaalta luontokirjoittamisen tilallisista ja materiaalisista piirteistä (Morton 2010a; Morton 2010b, 11).

[12] Posthumanistiseen teoriaan syvällisesti perehtynyt kirjallisuudentutkija Juha Raipola (TaY) on ehdottanut Mortonin käsitteen *mesh* suomennokseksi *silmukkaverkkoa*, joka on vakiintunut tietotekniikan sanastoon. Raipolan ehdotus on perusteltu, koska Morton korostaa käsitteensä kytköksiä erilaisiin tietoteknisiin yhteyksiin. Toisaalta Morton hylkää sanat *net* ja *web* liiaksi internetiin assosioituvina. Raipolan silmukkaverkko-käännöstä perustelee kuitenkin myös visuaalinen yhteys aitaverkkorakenteeseen sekä esimerkiksi miekkailijanmaskin metalliverkkoon, jotka konkretisoivat Mortonin käsitteeseen liittyviä aukkojen, läsnä- ja poissaolon sekä yhteyksien ja erottumisten merkityksiä. Näiden rinnalla *mesh* rinnastuu Mortonilla tekstiileihin (*mesh* on erityinen verkkomainen, joustava kangas), ja siihen liittyy myös haurauden ja verkostomaisuuden merkityksiä. Harso- ja verkosto-sanoista olen johtanut sanan harsosto, jota ehdotan *meshin* suomennokseksi painottaen *mesh*-käsitteeseen sisältyvää ekologista kaikkiallisuuden, kattavuuden ja erityisesti vahingoittuvuuden merkityskokonaisuutta.

[13] Mortonille kyse on lopulta kaiken vieraudesta: olioilla on arvaamattomia ominaisuuksia, ne ovat useissa, suurelta osin tuntemattomissa suhteissa toisiinsa. Tapahtumien ja prosessien lainalaisuudet ovat vaikeita ymmärtää ja tulevaisuutta – esimerkiksi ilmastonmuutokseen tai globaaliin talouteen liittyviä ilmiöitä – on siten lähes mahdotonta ennustaa.

[14] Spekulatiivinen realismi on filosofiseen realismiin pohjautuva ja sitä erilaisiin suuntiin kehittävä (spekuloiva) suuntaus, jossa todellisuuden erilaisine osineen ajatellaan olevan olemassa riippumatta käsitteistä, kielestä, havaitsijoista tai näiden mentaalisista rakenteista. Tunnetuimpia spekulatiivisen realismin edustajia ovat Graham Harman, Iain Hamilton Grant ja Quentin Meillassoux. Suuntausta on esitelty Suomessa mm. *Nuoren Voiman* numerossa 5/2012.

[15] Morton ei ota suoraan kantaa siihen, koskeeko tämä myös esimerkiksi patogeenisiä viruksia, bakteereita, sieniä ja alkueläimiä.

Lähteet

AALTOLA, ELISA 2004: *Eläinten moraalinen arvo*. Tampere: Vastapaino.

BIRKE, LYNDA 1994: *Feminism, Animals and Science. The Naming of the Shrew*. Buckingham: Open University Press.

BOGOST, IAN 2012: *Alien Phenomenology, or What It's Like to Be a Thing*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

BRYANT, LEVI R. 2011: *The Democracy of Objects*. Ann Arbor: Open Humanities Press.

DONALDSON, SUE & KYMLICKA, WILL 2011: *Zoopolis. A Political Theory of Animal Rights*. Oxford & New York: Oxford University Press.

HARAWAY, DONNA 1997: *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse™. Feminism and Technoscience*. New York & London: Routledge.

HARAWAY, DONNA 2008: *When Species Meet*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

HAYLES, KATHERINE N. 1999*: How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

KAINULAINEN, PAULIINA & YRJÖ SEPÄNMAA (TOIM.) 2009: *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Palmenia.

LAAKSO, MARIA 2011: Kirjallinen korppi. Eläimen esittäminen Jukka Parkkisen romaanissa Korppi ja kumppanit. *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Toim. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen. Helsinki: SKS.

LATOUR, BRUNO 2004: *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Trans. Catherine Porter. Cambridge & London: Harvard University Press.

LATOUR, BRUNO 2010: An Attempt at a "Compositionist Manifesto". *New Literary History* 41, 471–490.

LAW, JOHN 2004: *Enacting Naturecultures: a Note from STS*. Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University. http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-enacting-naturecultures.pdf. (29.10.2012)

LUMMAA, KAROLIINA 2010: *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin

tutkimuskeskus.
MARAN, TIMO 2007: Towards an integrated methodology of ecosemiotics: The concept of nature-text. *Sign Systems Studies* 35 (1/2), 269–294.
MARZLUFF, JOHN & TONY ANGELL 2012: *Gifts of the Crow. How Perception, Emotion, and Thought Allow Smart Birds to Behave Like Humans*. New York, London, Toronto, Sydney & New Delhi: Free Press.
MIYAGAWA, SHIGERU, ROBERT C. BERWICK & KAZUO OKANOYA 2013: The Emergence of Hierarchical Structure in Human Language. *Frontiers in Psychology* 4 (71), 1–6.
MORTON, TIMOTHY 2007: *Ecology without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge & London: Harvard University Press.
MORTON, TIMOTHY 2010A: Ecology as Text, Text as Ecology. *The Oxford Literary Review* 32 (1), 1–17.
MORTON, TIMOTHY 2010B: *The Ecological Thought*. Cambridge & London: Harvard University Press.
MORTON, TIMOTHY 2012: An Object-oriented defense of poetry. *New Literary History* 43, 205–224.
ROJOLA, LEA 2012: Juokse lujaa, pure kovaa! Donna Harawayn kumppanuuslajit ja feminismi. *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Toim. Kirsti Lempiäinen, Taru Leppänen & Susanna Paasonen. Turku: Utu-kirjat.
RUONAKOSKI, ERIKA 2011: *Eläimen tuttuus ja vieraus. Fenomenologisen empatiateorian uudelleentulkinta ja sen sovellus vieraslajisia eläimiä koskevaan kokemukseen*. Helsinki: Tutkijaliitto.
RYDER, RICHARD D. 1975: *Victims of Science: The Use of Animals in Research*. London: Davis-Poynter.
SEPÄNMAA, YRJÖ 2009: Jälkisanat. Kulttuuritieteellisen eläintutkimuksen lähtökohdista ja mahdollisuuksista. *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Toim. Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa. Helsinki: Palmenia.
SOPER, KATE 1995: *What is Nature? Culture, Politics and the Non-human*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
TOSSAVAINEN, JOUNI 2007: *Kerro*. Helsinki: Like.
TÜÜR, KADRI 2009: Bird sounds in nature writing: Human perspective on animal communication. *Sign Systems Studies* 37 (3/4), 580–613.
UEXKÜLL, JAKOB VON 1956: *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Hamburg: Rowohlt.
VOIPIO, PAAVO 1998: Lajin ongelma. *Biologian filosofian näkökulmia*. Toim. Matti Sintonen. Helsinki: Gaudeamus.
VÄLIAHO, PASI 2012: Elokuvantutkimus. Teoksessa *Monitieteinen ympäristötutkimus*. Toim. Karoliina Lummaa, Mia Rönkä & Timo Vuorisalo. Helsinki: Gaudeamus.

WOLFE, CARY 2003: In the Shadow of Wittgenstein's Lion: Language, Ethics, and the Question of the Animal. *Zoontologies. The Question of the Animal*. Ed. Cary Wolfe. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
WOLFE, CARY 2010: *What is Posthumanism?* Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

Juli-Anna Aerila & Marjaana Soininen

Fiktiivinen kirjallisuus nuoren kasvun tukijana ja kulttuurienvälisen kasvun välineenä

Johdanto

Tyttöjen ja poikien lukuharrastuksen ja lukutaidon väliset erot ovat Suomessa OECD-maiden suurimpia, lukemista harrastavien määrä on pienentynyt, ja luetun tulkinnan ja ymmärtämisen taidot ovat heikentyneet. Peruskoululaisten lukemiseen liittyviin ongelmiin on monia syitä. Yksi on varmasti se, että fiktiivistä kirjallisuutta ei arvosteta riittävästi tai koeta riittävän hyödylliseksi. Jo ensimmäisessä PISA-testissä vuonna 2000 fiktion lukemisen taidoista kertovat tutkimustulokset herättivät ihmetystä. Linnakylä (2004, 87) perusteli nuorten yllättävän heikkoa menestystä fiktiivisten tekstien tulkinnassa sillä, että tuon osa-alueen tehtävät saattoivat olla testissä vaikeampia kuin muiden osa-alueiden tehtävät. Vastaavia tuloksia on saatu myös kansallisista tutkimuksista, joissa on kiinnitetty huomiota fiktioon liittyvien tehtävien ratkaisemisen ongelmiin (Lappalainen 2001, 130). Peruskoululaisten puutteelliset taidot fiktiivisten tekstien tulkinnassa ovat yllättäviä myös siinä mielessä, että perusopetuksessa luetaan paljon juuri fiktiivisiä tekstejä.

Fiktion lukemiseen ja ymmärtämiseen liittyvät ongelmat kertovat siitä, että fiktiivisiä tekstejä luetaan enimmäkseen mekaanisen lukutaidon, erilaisten tietotekstеihin liittyvien lukustrategioiden ja omaehtoisen lukemisen kehittämistarkoituksessa. Oppilaille ei hahmotu fiktiivisen kirjallisuuden lukemisen omalajisuus ja merkitys kasvun välineenä. Peruskoululaisilla onkin kovin välineellinen käsitys lukutaidosta, ja he kokevat, että fiktiivisen kirjallisuuden lukemisen suurin hyöty on lukutaidon paraneminen ja parempi koulumenestys, ei oman ja muiden elämän ymmärtäminen tai elämästä oppiminen. (Aerila 2010, 190–195; Linna 1999, 29.)

Kun fiktiota käytetään lapsen ja nuoren kasvun tukemiseen, puhutaan *kirjallisuuskasvatuksesta*. Tällöin lukemisen tavoitteena on oppilaan päättelytaitojen kehittäminen, arvoja koskevan ajattelun edistäminen ja minäidentiteetin vahvistuminen sekä yleisinhimillisen ja yhteiskunnallisen todellisuuden ymmärtäminen (Julkunen 1997, 28; Toivonen 1998, 67–68, 232–233). Perusopetuksessa fiktiota olisi mahdollista käyttää nykyistä monipuolisemmin ja tehokkaammin, mutta opettajilta puuttuu usein riittävä kirjallisuuden tuntemus ja sopivat opetusmenetelmät. Tällä hetkellä fiktiota hyödynnetään perusopetuksessa vähän ja pääasiassa äidinkielen ja kirjallisuuden tunneilla (Turunen 1999, 40–41). Yhdysvalloissa kasvatustieteen sekä kirjallisuuden opiskeli-

joita koulutetaan valitsemaan, analysoimaan, arvioimaan ja käyttämään tehokkaasti opetuksessa hyödynnettävää fiktiota (Norton 2009, 2). Suomessa tällaisia käytäntöjä ei vielä ole (Aerila, Soininen & Merisuo-Storm 2013).

Tässä artikkelissa kuvataan fiktion merkitystä ja mahdollisuuksia osana nuorten kasvua sekä heidän maailmankuvaansa liittyvien käsitysten ja arvojen arviointia. Esimerkkinä käytetään suvaitsevaisuus- tai monikulttuurisuuskasvatusta, johon erityisesti Yhdysvalloissa on jo kehitetty opetusmenetelmiä. Monikulttuuriseen lasten- ja nuortenkirjallisuuteen liittyy paljon tutkimusta ja näkökohtia, jotka ovat hyödyllisiä myös muussa kirjallisuuskasvatuksessa.

Monikulttuurisuuskasvatus on Suomessa vielä varsin jäsentymätöntä, eikä siihen soveltuvia menetelmiä ole meillä juuri kehitetty. Lisäksi monikulttuurisuuskasvatuksen tarpeet vaihtelevat Suomessa alueellisesti paljon. (Räsänen 2002.) Monikulttuurinen lasten- ja nuortenkirjallisuus näyttää kuitenkin soveltuvan sekä sellaisille ryhmille, joilla on paljon kokemuksia monikulttuurisuudesta, että niille, joilla ei kokemusta ilmiöstä juuri ole. Sopivan kirjallisuuden valinnassa on vain oltava huolellinen. (Aerila 2010, 183–190.)

Fiktiivisen kirjallisuuden merkitys nuoren kasvun tukemisessa

Fiktiiviset tekstit eivät kerro faktoja kuten tietotekstit, mutta ne liittyvät läheisesti maailman ymmärtämiseen, ja niillä on lähes aina yhteys tekstin ulkopuoliseen todellisuuteen. Fiktion lukijalla on omat kokemuksensa maailmasta ja elämästä, mutta fiktiota lukemalla voi nähdä ja ymmärtää asioita, joita ei ole elämässään kohdannut. (Lammenranta 1989, 200–201.)

Fiktion ymmärtäminen vaatii enemmän kuin tietotekstin ymmärtäminen, sillä tiedonkäsittelytaitojen lisäksi lukija tarvitsee mielikuvitusta ja tunteita. Ymmärtääkseen fiktiota lukijan on kyettävä kuvittelemaan ja kokemaan siinä kuvatut ihmiset, tilanteet ja tapahtumat. (Lammenranta 1989, 200–201.) Fiktio tarjoaa mahdollisuuksia kokea ja selkiyttää erilaisiin tilanteisiin liittyviä tunteita, jolloin lukija pystyy erottamaan ne myös todellisessa elämässä. Jotta fiktio lisäisi ymmärrystä maailmasta, sen on kuvattava sellaisia tilanteita, joihin lukija voi kuvitella erilaisissa elämänvaiheissa joutuvansa. Lukemalla kuvauksia tärkeistä elämänvaiheista oppii tuntemaan itseään, muita ihmisiä ja erilaisten tilanteiden herättämiä myönteisiä tai kielteisiä tunteita. Tämä saattaa auttaa lukijaa ymmärtämään, mikä on omassa elämässä tavoittelemisen arvoista. (Lammenranta 1989, 202–205; Pahkinen 2002, 10.)

Tunteiden tunnistaminen ja käsittely on keskeistä Rosenblattin lukemisen transaktioteoriassa. Hänen (1978, 23–25) mukaansa lukemista on kahdenlaista: esteettistä tai efferenttiä. Esteettistä lukeminen on silloin, kun päähuomio on lukutilanteessa ja lukijalle on tärkeää, mitä hän kokee ja tuntee lukiessaan. Efferentissä lukemisessa on puolestaan olennaista se, mitä lukijalle jää lukemisen jälkeen, eli lukemisen päähuomio on

lopputuloksessa ja tekstin sisältämässä informaatiossa. Vaikka esteettisessä lukemisessa keskiöön nousevat tunteet ja kokemukset, siinäkin on omanlaisensa tietämisen aspekti: sen avulla voidaan ratkaista ongelmia, rakentaa todellisuutta ja nähdä asioita uudella tavalla (Toivonen 1998, 32–33).

Fiktion lukeminen vaatii aina tulkintaa ja intertekstuaalista lukemista (Hartman 1995). Tulkinta on kokonaisvaltaista ja muistuttaa etenemisessään ihmisten välistä vuorovaikutusta (Linnakylä 2004, 78). Langer (1995, 5–14) näkee fiktion lukemisen näkymöintinä eli maailman rakentamisena, joka perustuu lukijan yksilöllisiin kokemuksiin, ajatuksiin ja tunteisiin. Lukijoiden kokemukset voivat tulkinnan aikana kohdata ja rikastuttaa yksittäisen lukijan ajattelua, itsetuntoa, minäkuvaa ja arvojen muodostusta. Fiktion tulkinta ja merkityksenmuodostus on Langerin (1995, 9–15) mukaan prosessi, jossa teksti vaikuttaa lukijan elämään ja jossa lukijan elämä vaikuttaa tekstin näkymöintiin. Lukiessaan lukija paljastaakin aina jotakin sekä itsestään että lukemastaan tekstistä (Grossman 2001, 417). Arvosen (2002, 39–40) kehittämä, Langerin näkymöintiajatteluun tukeutuva näkymöintistrategia pyrkii edistämään fiktion tulkintaa ryhmätoiminnan avulla. Koska lukijan yksilölliset kokemukset ja tunteet vaikuttavat tekstin ja lukijan väliseen vuorovaikutukseen, fiktio sisältää parhaimmillaan juuri sitä informaatiota, jota lukija tarvitsee. Kun lukeminen tuottaa tällaista lukijan tarvitsemaa materiaalia, tekstillä on myös terapeuttinen tehtävä. (Toivonen 1998, 26.)

Fiktion kertova rakenne on merkityksellinen lapsen ja nuoren kasvun kannalta. Fiktion kertova rakenne saattaa ohjata lapsia suhtautumaan valoisammin elämässä kohtaamiinsa ongelmiin, sillä fiktiota lukiessa voi oppia ymmärtämään, että ongelmista ja vaikeuksista huolimatta tilanteet voivat ratketa onnellisesti. (Mäki & Arvola 2009, 20–44.) Oman näkökulmansa kertovan rakenteen merkitykseen tarjoavat erilaiset elektroniikkapelit, joista kertova rakenne puuttuu. Nuorten kirjallisuuden ymmärtämistä käsittelevä tutkimus osoittaa, että paljon fiktiota lukeneet kehittävät vaikeillekin tilanteille onnellisen loppuratkaisun vähän lukeneita useammin (Aerila 2010, 178–182). Kirjallisuusterapia korostaa myös perinteisten satujen merkitystä, sillä niiden avulla pienikin lapsi voi ymmärtää ponnistelemisen ja uusien asioiden oppimisen merkityksen (Mäki & Arvola 2009, 20–44).

Nuortenkirjallisuuden ajatellaan sopivan hyvin nuorten kasvun tukemiseen: nuortenkirjat kuvaavat toisaalta tilanteita, jotka poikkeavat yhtenäismoraalin opetuksesta, toisaalta sosiaalistavat ja ohjaavat nuoria vallitseviin arvoihin (Grünn 2003, 293). Fiktiota lukiessaan nuorella on mahdollisuus testata omaa maailmankuvaansa ja mielikuviaan maailmasta: lukiessa omat käsitykset ja kokemukset ovat koko ajan vuorovaikutuksessa teoksen tapahtumien ja tunnelmien kanssa, ja lukija joutuu kohtaamaan tekstin hänessä herättämät tunteet ja käsittelemään niitä. (McGinley ym. 1997, 55–56; Koskela & Lankinen 2003, 38.) Nuorilla tämä on erityisen tehokasta, koska he

suhtautuvat lukemiinsa tapahtumiin ja henkilöihin kuin ne olisivat todellisia (Appleyard 1990, 11).

Fiktion etäännyttävää vaikutuksta pidetään tärkeänä kasvun kannalta. Monien nuorten on helpompi käsitellä itselleen vaikeita aiheita, kuten kiusaamista tai suvaitsevaisuutta, asettumalla jonkin kirjallisuuden henkilön asemaan. (Dodson 2000.) Jotta fiktio onnistuisi kasvattavassa tehtävässään, siinä on oltava uskottavia henkilöhahmoja ja tilanteita, joihin nuori pystyy samaistumaan (Boles 2006; Heikkilä-Halttunen 2001, 174). Näyttää siltä, että nuoret pystyvät ymmärtämään haastavaakin kirjallisuutta, mikäli siitä löytyy samaistumisen kohteita (Aerila 2010, 191–195; Airaksinen 1993, 29). Kirjallisuuden, tai esimerkiksi draaman, kautta tapahtuvaa roolin ottamista ja samaistumisen harjoittelemista pidetään tehokkaina tapoina oppia empatiaa sekä lisätä halua auttaa muita (Linnakylä 2004, 46; Solomon 2001, 571). Fiktion ymmärtäminen ja empatian kokeminen ovat hyvin lähellä toisiaan, sillä molemmissa on kyse toisen asemaan asettumisesta (Aerila 2010, 34–37).

Luettavan kirjallisuuden valinnassa on oltava tarkkana, sillä nuori samaistuu mieluiten hahmoon, jolla on hänen mielestään tavoiteltavia ominaisuuksia. Nuortenromaaneissa monet hahmot, joilla on kielteisiä ominaisuuksia, kuvataan aikuisemmiksi ja rohkeammiksi kuin muut. Tämä saattaa innostaa erityisesti poikia eläytymään juuri näihin hahmoihin. (Aerila 2010, 186; Appleyard 1990.) Monilla nuorilla on kielteinen ja väkivaltainen maailmankuva, mikä saattaa kuulua nuoren kehitysvaiheeseen. Brozon (2002, 32–34) mukaan syitä ovat myös vähäinen lukeminen ja runsas elokuvaviihteen seuraaminen: kirjallisuudessa sankarihahmo on pahuuden vastakohta, joka rakentuu itsekurille ja korkealle moraalille, mutta elokuvissa vastaava hahmo hallitsee väkivallalla.

Lahtinen on selvittänyt elämäkertojen ja fiktion lukemisen eroa: jälkimmäisiä tulkitaan inhimillisen kokemuksen ja maailman todenmukaisina kuvauksina, kun taas elämäkertoja luettaessa kommunikatiivinen funktio korostuu ja teksti luetaan tapahtuneiden asioiden kuvauksena. (Lahtinen 2001, 199.) Elämäkerrat tarjoavat lukijoille fiktion tapaan toisen henkilön kokemuksen, mutta elämäkerrassa on kyse valmiiksi tulkitusta näkemyksestä ja merkityksen rakentumisessa painottuu tekijän rooli lukijan roolin sijaan (Lahtinen 2001, 170). Fiktiossa lukijan huomio kiinnittyy esteettisen lukemisen mukaisesti lukukokemukseen ja luetun herättämiin tunteisiin, kun taas elämäkerroissa huomio kohdistuu kirjoittajan elämäntapahtumilleen antamaan merkitykseen. Lahtisen (2001, 199–200) mukaan osa lukijoista lukee myös fiktiota kuin se olisi totta. Tämä ehkäisee lukemiseen liittyvien mielikuvien syntymistä ja kaventaa merkitysten ymmärtämistä.

Fiktion lukeminen edistää opitun syvällistä ymmärtämistä, koska lukija osallistuu tekstin ymmärtämiseen kokonaisvaltaisesti. Voidaankin puhua *kaksoistietoisuudesta*, jolla tarkoitetaan sitä, että yksilön ymmärtäminen ja oppiminen on tehokkaimmillaan, kun oppimisessa on mukana niin tietoinen kuin tiedostamaton, mielikuvien ja tun-

teiden, taso. Kirjallisuuskasvatus on yhdistettävissä sekä kokemukselliseen oppimiseen että draamakasvatukseen. Lähellä kaksoistietoisuutta on toiminnallisen oivalluksen käsite, jolla kokemuksellisessa oppimisessa tarkoitetaan eläytyvässä työskentelyssä syntyvää uutta sisäistä näkökulmaa ja ymmärrystä asioihin. Toiminnallisen oivalluksen hetkellä työskentelijä on tietoisesti yhteydessä omaan sisäiseen maailmaansa ja tunnistaa oman subjektiivisen totuutensa uudella tavalla ja uusilla tasoilla. (Kellerman 1992, 87.)

Fiktion käytöstä kasvatuksessa on vähän tutkimukseen perustuvaa tietoa tai pedagogisia sovelluksia, ja kirjallisuuskasvatusta ja eettis-moraalista kasvatusta yhdistetään melko vähän (Maxwell 2006, 335–337). Lisäksi fiktion ymmärtämiseen vaikuttavat monet opettajasta riippumattomat tekijät, kuten oppilaan lukutaito, mielenkiinnon kohteet, kokemusmaailma, empatiakyky sekä kulttuuriset ja sosiaaliset suhteet. Opettajan voi olla vaikea ennakoida, miten oppilaat ymmärtävät tekstejä ja miten he suhtautuvat niihin. (Galda ym. 2000, 367; Maxwell 2006, 339–341.) Ennakkoluuloisuutta kirjallisuuskasvatusta kohtaan saattaa lisätä myös se, että osan lukijoista on vaikeampi kehittää empatiakykyä kirjallisuutta lukemalla kuin toisten (Nussbaum 2011). Kaikki kirjallisuuden herättämät tunteet eivät myöskään ole myötätuntoa. Väkivallasta kertovia tekstejä luettaessa myötätunnosta tai empatiasta voidaan puhua vasta silloin, kun lukija ajattelee uhrien asemaa ja kärsii heidän puolestaan. Vaikeaa voi olla myös todistaa, mistä lukemisen aiheuttamat tunteet johtuvat, sillä jo tietyt sanat voivat herättää lukijoissa suruun tai iloon liittyviä mielleyhtymiä. (Maxwell 2006, 336–338, 344.) Lisäksi eri-ikäiset oppilaat suhtautuvat kirjallisuudessa kuvattuihin ristiriitatilanteisiin eri tavoin: mitä vanhemmasta oppilaasta on kyse, sitä useammin hän suhtautuu puolustellen esimerkiksi teoksissa kuvattuun rasismiin, joka ei kohdistu oman kulttuurin edustajiin (Kruse 2001, 26–32).

Suomessa Toivonen (1998) on kehittänyt kirjallisuuskasvatukseen semioottisen työmenetelmän. Menetelmän lähtökohtana on fiktiivinen teksti, jota lähestytään etukäteen valitun arvon näkökulmasta kolmen erillisen vaiheen kautta. Toivosen menetelmää testanneet tutkimukset (Toivonen 1998; Aerila 2010) osoittavat, että fiktiivistä kirjallisuutta lukemalla on mahdollista vaikuttaa lapsen ja nuoren arvoja koskevaan ajatteluun ja että fiktiivistä kirjallisuutta voidaan käyttää osana koulujen kasvatustehtävää.

Fiktiivisen kirjallisuuden merkitys eri kulttuurien ymmärtämisessä

Monikulttuurisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden lukemisella on tutkitusti positiivisia vaikutuksia erilaisista taustoista tulevien lasten kasvuun. Monikulttuurisen kirjallisuuden lukeminen lisää kulttuuritietoutta, kehittää itsetuntemusta ja edistää kulttuurien välistä ymmärrystä. Omaa kulttuuria positiivisesti kuvaavat lasten- ja nuortenkirjat vaikuttavat myönteisesti erityisesti vähemmistöryhmien lasten itsetuntoon ja saavat hei-

dät tuntemaan yhteenkuuluvuutta enemmistön kanssa. Enemmistöön kuuluvat lapset puolestaan voivat monikulttuurista kirjallisuutta lukemalla lisätä ymmärrystään erilaisuutta kohtaan, lisätä tietoaan eri kulttuureista ja huomata, että erilaisuudestaan huolimatta ihmisillä on myös paljon samanlaisia ominaisuuksia. (Boles 2006; Iglesia 2013.) Monikulttuuristuvassa koulussa on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että oppilaille luettavaksi annettavat teokset heijastavat oppilaiden erilaisia kulttuuri- ja kansallisuustaustoja (Shioshita 1997).

Fiktiivinen kirjallisuus soveltuu monikulttuurisuuskasvatukseen, sillä monikulttuuriseen kirjallisuuteen eläytymällä lukija voi tutustua erilaisiin yhteiskuntiin ja kulttuureihin sekä niiden rakenteisiin (Seeley 1992, 19). Monikulttuurisuusaiheiset nuortenromaanit antavat sekä tietoa monikulttuurisuudesta että mahdollisuuden eläytyä erilaisiin tilanteisiin (Aerila 2010, 183–186). Myös *reader response* -teorioiden mukaan fiktiota lukemalla nuoret ymmärtävät, että eri aikojen, paikkojen ja ihmisten välillä on samankaltaisuuksia ja eroja. Näin nuoret oppivat elämästä ja monikulttuurisuudesta. (Purves 1991, 59.) Fiktiota lukemalla voidaan siis edistää suvaitsevaisuutta ja saada lapset ymmärtämään, kuinka erilaiset ihmiset kokevat yleismaailmallisesti samanlaisia tunteita, kuten rakkautta, surua ja lapsellisuutta (Lu 2000). Lisäksi näyttää siltä, että lasten ja nuorten on helpompi omaksua myös monikulttuurisuuteen liittyvää tietoa, kun se esitetään kertomuksena, eikä yksittäisinä faktoina (The role of multicultural literature 2013).

Häggblom (2006) on tutkinut monikulttuurisen kirjallisuuden lukemista suomenruotsalaisessa kielikylpyluokassa. Monikulttuurisuusaiheinen kirjallisuus lisää tietoisuutta kulttuurin ja erilaisuuden merkityksestä ja auttaa suhtautumaan empaattisesti erilaisuuteen ja toisen kulttuurin edustajiin. Pelkkä kirjallisuuden lukeminen ei kuitenkaan riitä, vaan on tärkeää keskustella opettajan johdolla luetun kirjallisuuden pohjalta. Huomattavaa kokeilussa on, että siinä käytetty kirjallisuus ei kuvannut Suomea tai ollut suomalaisten kirjoittamaa ja että aihepiirin vieraus vaikeutti lasten eläytymistä. Aerila (2010) on testannut ennakointikertomuksen kirjoittamista monikulttuurisuusaiheisen opetuskeskustelun tehostajana. Kokeilussa 14–15-vuotiaat oppilaat lukivat katkelmia suomalaisista monikulttuurisuusaiheisista nuortenromaaneista ja pyrkivät kirjoittamalla arvaamaan niiden jatkon. Romaanit oli valittu niin, että niiden henkilöt ja tapahtumaympäristö muistuttivat lukijoita ja heidän maailmaansa läheisesti. Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että fiktioon perustuvien ennakointikertomusten pohjalta saattaa olla mahdollista tehdä päätelmiä kirjoittajan eettis-moraalisesta ja arvoja koskevasta ajattelusta ja asenteista.

Kirjallisuuden valintaan ja käsittelyyn on kiinnitettävä erityistä huomiota, jotta sitä voidaan käyttää kasvattavasti. Monikulttuurisen kirjallisuuden kasvavasta valikoimasta huolimatta monet opettajat eivät tunne teoksia tai ovat epävarmoja niiden soveltu-

vuudesta kulttuurienväliseen kasvatukseen: Pelkkä kirjallisuuden lukeminen ja sen sisältämien yksityiskohtien kummastelu ei riitä. Jos kiinnitetään huomiota vain eroihin suhteessa omaan kulttuuriin tai kuvatun kulttuurin erikoisiin yksityiskohtiin, kirjallisuuden käyttäminen voi kääntyä itseään vastaan ja pahimmillaan lisätä suvaitsemattomuutta. (Grossman 2001; Short 2009, 2.) Lehman (2011) korostaa opettajien vastuuta monikulttuurisen kirjallisuuden lukemisessa. Erityisen haastavaa tämä on silloin, kun kirjallisuus on oman kokemuksen ja tietämyksen ulkopuolella. Kaikenlaista kirjallisuutta voi lukea, mutta on huolehdittava siitä, että lapsia ohjataan kriittiseen lukemiseen ja väärät tai ennakkoluuloiset käsitykset oiotaan.

Monikulttuurista lasten- ja nuortenkirjallisuutta on määritelty monin tavoin. Kasvatuksen kontekstissa monikulttuurisella kirjallisuudella tarkoitetaan vähemmistöryhmien kirjallisuutta, jota luetaan luokissa erilaisuuden kunnioittamiseksi ja hyväksymiseksi (Sims Bishop 2007, 14). Tämäntyyppinen kirjallisuus koskettaa kaikkia rodusta, luokasta tai sukupuolesta riippumatta. Pohjimmaltaan siinä kuvataan yleisiä ihmisyyteen kuuluvia taisteluita ja vaikeuksia (Gopalakrishnan 2011, 4–5, 24). Osa monikulttuurisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden määritelmistä korostaa kirjailijan autenttista suhdetta teoksessa kuvattuun kulttuuriin (Gopalakrishnan 2011, 25). Sims (1982) on verrannut toisiinsa amerikanafrikkalaisten ja muiden kuin amerikanafrikkalaisten kirjoittamia, amerikanafrikkalaisia kuvaavia romaaneita. Hän on todennut, että teoksissa painotetaan erilaisia asioita ja että muiden kuin amerikanafrikkalaisten kirjoittamat teokset ovat usein puutteellisia. Short (2009) korostaa kansallista näkökulmaa: kirjallisuudella on oltava riittävästi yhtymäkohtia lukijan omaan elämään. Jos monikulttuurinen lasten- ja nuortenkirjallisuus määritellään edellä kuvatulla tavalla, voidaan sanoa, ettei Suomessa ole ilmestynyt yhtään monikulttuurista nuortenkirjaa. Yksikään suomalaisista nuortenkirjailijoista ei edusta autenttisesti kuvaamaansa vierasta kulttuuria. (Aerila & Kokkola 2013.)

Johnson Higgins (2010) on kehittänyt kasvattajille välineen sekä monikulttuurisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden valintaan että sen arviointiin. Hänen mukaansa käsitettä *monikulttuurinen lasten- ja nuortenkirjallisuus* käytettiin aiemmin kuvaamaan vain teoksia, joissa vähemmistöjä kuvattiin positiiviseen sävyyn, kun nykyään tavoitteena on realistisen kuvan antaminen eri kulttuureista. Johnson Higginsin (2010, 3–5) kriteeristö perustuu lasten- ja nuortenkirjojen sisältämiin stereotypioihin ja kielteisiin mielikuviin eri kulttuureista sekä teosten kirjalliseen laatuun. Hänen mukaansa huomiota on kiinnitettävä teosten henkilöhahmojen dialogiin, jonka on edustettava autenttisesti myös vähemmistöryhmien suullista traditiota, ja henkilöhahmojen asemaan kerronnassa niin, että vähemmistöhahmot ovat yhdenvertaisia enemmistön kanssa ja toimivat itse omien ryhmiensä johtajina. Lisäksi hän (2010, 5) pitää yhtenä monikulttuurisen kirjallisuuden laadun kriteerinä teoksen ilmestymisvuotta. Hänen mukaansa esimer-

kiksi kaikki vähemmistöjä käsittelevät kirjat, jotka ilmestyivät Yhdysvalloissa 1960-luvun loppuun mennessä, ovat valtaväestön edustajien kirjoittamia ja heijastelevat valkoisten keskiluokkaista maailmaa.

Vastaavia ohjeita monikulttuuristen lasten- ja nuortenkirjojen arviointiin on kehitetty myös muita. Shioshitan (1997) ohjeisto perustuu Newlingin kokoamaan listaukseen, ja siinä mainitaan teosten henkilöhahmoihin liitetyt lempinimet, jotka voidaan kokea loukkaavina. Lisäksi hän kehottaa valitsemaan teoksia, jotka kiinnostavat nuoria lukijoita muutenkin. Myös Iglesia (2013) korostaa, että monikulttuuristen kirjojen tulee olla lapsille positiivisia lukukokemuksia ja lasten tulee voida lukea monikulttuurista kirjallisuutta pohtimatta teoksen monikulttuurisia arvoja. Kirjojen soveltuvuuden arviointi on opettajan vastuulla. Monikulttuuristen lasten- ja nuortenkirjojen arviointia erilaisten listojen pohjalta voidaan pitää sensuurina, mutta sensuuria tärkeämpää on koulussa opettajan vastuu oppilaan suojaamisesta loukkaavilta teksteiltä (Shioshita 1997).

Gopalakrishnan (2011, 29–33) on luokitellut monikulttuurisia lasten- ja nuortenkirjoja Sims Bishopin (1982) monikulttuurisen kirjallisuuden määritelmien pohjalta. Sulatusuunikirjat kuvaavat kulttuurien moninaisuutta ja kokemuksia kulttuurisesta moninaisuudesta. Ne osoittavat, että kaikki ihmiset ovat pohjimmiltaan samanlaisia eikä ihmisiä voi syrjiä etnisyyden tai rodun perusteella. Sosiaalista tiedostamista edustavat kirjat esittelevät yhden kulttuurin ja siihen liittyvän yksilöllisen kokemuksen. Näiden teosten tarkoituksena on saada ihmiset tiedostamaan tietyn kulttuurisen vähemmistön oloista. Sosiaalista tiedostamista kuvaavat kirjat saavat kiinnittämään huomiota monikulttuurisuuteen liittyviin kysymyksiin, mutta voivat olla ulkopuolisen näkökulmasta esitettyjä eivätkä pyri ratkaisemaan kuvattuja ongelmia tarinan aikana. Kulttuurista tiedostamista edustavat teokset kuvaavat kulttuuriin liittyviä traditioita tai kieleen ja etnisyyteen liittyviä kokemuksia autenttisella äänellä. Ne kertovat todellisista kulttuurisista ristiriidoista ja pakottavat keskustelemaan kriittisesti esimerkiksi yhteiskunnassa vallitsevista valtasuhteista. Gopalakrishnanin (2011) mukaan tämän ryhmän kirjat ovat monikulttuurisimpia, sillä ne koskevat vain tiettyjä ryhmiä ja antavat muille mahdollisuuden ymmärtää heidän maailmaansa. Opetuksessa kuitenkin käytetään tavallisimmin sulatusuunikirjoja, sillä ne soveltuvat vaivattomasti kaikille ryhmille eivätkä vaadi opettajalta ennakkovalmisteluja (Gopalakrishnan 2010, 29–33).

Aerila (2010) on tutkinut Suomessa ilmestyneitä nuortenromaaneja, joissa on monikulttuurisuusaihelma ja joissa kuvataan suomalaisia ja Suomea. Huomionarvoista on, että Suomessa monikulttuurinen lasten- ja nuortenkirjallisuus on yhä valtaväestön edustajien kirjoittamia, ja teosten näkökulma on pääasiassa keskiluokkainen. Suomalaisten nuortenromaanien tiedot ja tilanteet vastaavat todellisuutta, mutta tieto on kapea-alaista ja stereotyyppistä. Vaikka teosten maailmankuva on kapea, niissä kuva-

taan maahanmuuttajia monipuolisemmin kuin perusopetuksen monikulttuurisuuskasvatuksessa yleensä. Pantzarin (2009, 105) mukaan koulujen kasvatuskäytännöissä maahanmuuttajia kuvataan pääasiassa kielen, etnisyyden ja kulttuurin kannalta. Nuortenromaaneissa maahanmuuttajiin liitetään näiden ominaisuuksien lisäksi samanlaisuutta kuvaavia ominaisuuksia, kuten seurustelu, ulkonäkö- ja raha-asiat. Ne saavat lukijan kiinnittämään huomiota eri kansallisuuksia edustavien nuorten yhteisiin piirteisiin. (Aerila 2010, 183–186.)

Nuortenromaanit edustavat usein stereotypiaa tietystä kulttuurista tai kansasta. Niistä keskusteleminen on tärkeä osa monikulttuurisuuskasvatusta, sillä eri kansallisuuksiin liitetyt stereotypiat ovat usein varsin pysyviä ja saattavat muuttua vaarallisiksi, jos ne jäävät käsittelemättä (Boles 2006; Kaikkonen 2004). Monissa suomalaisissa nuortenromaaneissa stereotypioita pyritään rikkomaan paljastamalla henkilöhahmoista ominaisuuksia, jotka eivät kuulu stereotyyppiseen käsitykseen, tai kuvaamalla toisilleen vastakkaisia henkilöhahmoja. Stereotyyppi-käsitteen rinnalla voi käyttää prototyypin käsitettä, jolla tarkoitetaan monissa oppiaineissa oppimisen lähtökohtana olevaa mallia. Hyödyllinen voisi olla myös sarjakuvista tuttu pelkistämisen käsite. Sillä viitataan sarjakuvissa sellaisiin yksinkertaistuksiin, joiden tarkoituksena on helpottaa kerronnan seuraamista. (Stereotyypeistä suomalaisessa nuortenkirjallisuudessa myös Julkunen 1997; sarjakuvista Herkman 1998.) Suomalaisissa nuortenkirjoissa ongelmallisimpia ovat venäläisten henkilöhahmojen stereotyypit, sillä venäläisiin liitetään useimmiten kielteisiä stereotypioita eikä niitä juurikaan rikota tai haasteta vastakkainasetteluilla. Venäläisistä kertova nuortenromaani saattaakin pahimmillaan vahvistaa kielteisiä stereotypioita. (Aerila 2010, 118–123.)

Pelkkä monikulttuurisen kirjallisuuden sijoittaminen luokkaan tai kirjallisuuden vapaavalintainen lukeminen ei riitä, kun kirjallisuutta käytetään osana kasvatusta. Tutkimukset osoittavat, että monikulttuurinen kirjallisuus ja siihen yhdistetyt oppilaita aktivoivat menetelmät parantavat sekä lukemisen tuloksia että oppilaiden asenteita eri kulttuureja kohtaan. (Norton 2009, 2.) Opettajan toiminnalla ja opetuskeskustelun onnistumisella on merkittävä osuus monikulttuurisessa kirjallisuuskasvatuksessa. Tappan (1998, 135–150) on yhdistänyt kirjallisuuskasvatukseen Lev Vygostkyn lähikehityksen vyöhykkeen käsitteen ja todennut, että kokeneemman lukijan ohjauksessa on mahdollista kehittyä eettis-moraalisessa ajattelussa. Opettaja voi siis antaa kirjallisuuskeskusteluissa oppilaille mallin myönteisestä kulttuurienvälisestä ajattelusta. Tämä vaatii opettajalta hyvää lukutaitoa, nuortenkirjojen tuntemusta, tietoa erilaisista kulttuureista ja maahanmuuttajuudesta sekä ennakkoluulotonta asennetta erilaisuutta kohtaan. (Aerila 2010, 190–195.)

Dongin (2005) kokeilussa opettajat lukivat lukupiireissä erilaisia monikulttuurisuusaiheisia tekstejä ja keskustelivat niistä. Lukupiirijakson päätyttyä opettajat tekivät

luokissaan erilaisia monikulttuurisen kirjallisuuden lukemiseen liittyviä opetuskokeiluja. Opetuskokeilut osoittavat, että jo pienetkin oppilaat pystyvät keskustelemaan rasismiin, kulttuuriin ja yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Erityisen hyvänä työmenetelmänä pidetään teoksen kuvaamaa kulttuuria edustavan oppilaan käyttämistä ns. *sisäpiirin asiantuntijana*. Tämä tarjosi opettajalle mahdollisuuden tutustua oppilaisiin ja oppia heidän kulttuureistaan. Myös oppilaille oli tärkeää saada kertoa omasta kulttuuristaan ja kokea arvostusta luokassa. Positiivisena koettiin myös kirjallisuuskeskusteluiden muuttuminen enemmän arkikeskusteluita muistuttaviksi yleisiksi monikulttuurisuutta koskeviksi keskusteluiksi.

Myös Louie (2006, 439–440) korostaa keskustelun ja muun oppilaita aktivoivan toiminnan merkitystä, kun monikulttuurista kirjallisuutta käytetään opetuksessa. Sekä keskusteluissa että luetusta tehtävissä muissa tehtävissä on pyrittävä antamaan oppilaille mahdollisuus eläytyä teosten henkilöhahmojen tilanteisiin, ajatuksiin, ristiriitojen ratkaisumalleihin ja sisäisiin ristiriitoihin. Näitä eläytymisharjoituksia voidaan käyttää sekä pohjustuksena opetuskeskustelulle että osana keskustelun jälkeistä itsereflektiota. Oppilaiden monikulttuurinen ymmärrys kasvaa parhaiten, kun he pystyvät yhdistämään henkilöhahmojen kokemukset omaan elämäänsä ja luomaan näin henkilökohtaisen suhteen teoksen henkilöihin ja näiden kokemuksiin. Opettaja voi tukea tätä samaistumista esimerkiksi listaamalla teoksen henkilöiden kohtaamia konflikteja ja näihin konflikteihin liittyviä ratkaisumahdollisuuksia sekä selittämällä syitä henkilöiden tekemiin ratkaisuihin. Apuna voi käyttää myös saman tekstin eri versioiden vertaamista.

Monikulttuurisuuskasvatus ja fiktiivinen kirjallisuus

Monikulttuurista lasten- ja nuortenkirjallisuutta voidaan käyttää kaikissa perinteisissä monikulttuurisuuskasvatuksen muodoissa. Banksin ja McGee Banksin (2001) määritelmässä matalimman tason monikulttuurisuuskasvatusta kutsutaan turisti-, ruoka- tai juhlanäkökulmaksi. Siinä monikulttuurista kirjallisuutta esitellään juhlapäivinä. Kyse on vieraaseen kulttuuriin tutustumisesta, eikä kirjallisuutta arvioida lainkaan sen autenttisuuden tai sisältöjen perusteella. Toiseksi matalimman tason monikulttuurisuuskasvatuksessa sisältöjä lisätään opetukseen ilman arviointia. Tällöin voidaan lukea erimaalaisia kansansatuja ja tuoda luokkaan eri kulttuurien edustajia kertomaan tavoistaan. Fiktiota käytetään esimerkiksi taustamateriaalina ennen vierailukäyntiä. Tämäkin voidaan nähdä vierailuna vieraaseen kulttuuriin. Kolmannella monikulttuurisuuskasvatuksen tasolla tavoitteena on saada opiskelijat tarkastelemaan aihetta, käsitteitä ja kirjallisuutta etnisyyden ja kulttuurin kannalta. Oppilaille tarjotaan fiktiivistä kirjallisuutta, joka ei vastaa enemmistön näkemyksiä. Kirjallisuus antaa mahdollisuuden lukea samoista tapahtumista eri näkökulmista ja asettua itselle vieraan henkilön asemaan.

Lisäksi se luo mahdollisuuksia monipuoliseen keskusteluun. Neljännellä tasolla päämääränä on saada oppilaat toimimaan oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta. Fiktion kohdalla tämä tarkoittaa historiallisia tapahtumia kuvaavien teosten lukemista ja niiden vertaamista nykypäivän tapahtumiin ja esimerkiksi tiedotusvälineiden teksteihin. Tavoitteena on liittää kirjallisuuden tapahtumat konkreettisesti todellisuuteen. (Gopalakrishnan 2011, 26–28.) Boles (2006) mainitsee esimerkkinä oppilaiden konkreettisesta toiminnasta kirjeet poliittisille päättäjille ja erään yhdysvaltalaisen koulun ruokalan istumajärjestyksen muuttamisen niin, että samaa kulttuuritaustaa edustavat nuoret eivät enää istuneet omina ryhminään.

Monikulttuurisuuskasvatukseen soveltuvia kirjallisuuspohjaisia, järjestelmällisiä pedagogisia malleja ja kokeiluja on useita, mutta Nortonin (2009) viisiportainen menetelmä on yksi järjestelmällisimmistä. Lisäksi esimerkiksi Short (2009) ja Leming (2000) ovat testanneet kuvakirjojen käyttöä eettisen ja monikulttuurisen kasvatuksen välineinä ja Louie (2006) on kehittänyt menetelmän, jossa saman tarinan eri versioita vertaamalla opitaan ymmärtämään kulttuurin vaikutusta kirjallisuuteen ja yksilöiden elämään.

Nortonin (2009) menetelmässä ensimmäisen portaan tavoitteena on saada opiskelijat ymmärtämään ja arvostamaan kulttuuria kielen ja elämänfilosofian välittäjänä. Kirjallisuutena käytetään vanhoja myyttejä, legendoja ja kansantarinoita, joita vertaillaan keskenään. Toisella portaalla rajataan ensimmäisessä vaiheessa käytetty materiaali koskemaan jotakin tiettyä kulttuurin aluetta. Tavoitteena on verrata suppeamman alueen tarinoita ensimmäisen vaiheen tarinoihin ja pohtia, mitä eroa näillä on. Kolmannella portaalla luetaan ei-fiktiivistä kirjallisuutta, eli elämäkertoja, sekä jonkin tietyn ryhmän vapaamuotoista kirjallisuutta. Tavoitteena on kirjallisuuden, keskusteluiden ja tehtävien avulla kannustaa ymmärtämään tietyn kulttuurin edustajien historiaa. Kolmannen vaiheen lopuksi tarkoituksena on löytää tarkasteltavana olevaan kulttuuriin ja kansaan vaikuttaneet historialliset tapahtumat. Neljännellä portaalla keskitytään nykypäivän kirjallisuuteen ja luetaan historiallisia romaaneja tarkasteltavana olevasta kulttuurista. Kirjallisuus, keskustelut ja tehtävät kannustavat käyttämään taustatietoa, joka on saavutettu aiemman lukemisen ja keskustelun aikana, ja arvioimaan kirjallisuuden autenttisuutta, uskottavuutta ja luotettavuutta. Suomessa ongelmaksi muodostuu opetusmateriaali: yhdestäkään vähemmistöryhmästä ei ole saatavilla edellä kuvatun kaltaista, korkeatasoista kirjallisuutta (Aerila, Soininen & Merisuo-Storm 2013).

Suoraan suomalaiseen kouluun sovellettavissa on Louien (2006) menetelmä, jonka pohjana käytetään klassikkosatuja ja joista myös Suomessa on saatavilla useita versioita. Artikkelissaan ”Guiding principles for teaching multicultural literature” Louie kuvaa opetuskokeilua, jossa alakoulun oppilaat tutustuivat viiteen eri versioon

Mulan-sadusta. Sadun käsittelyn eteneminen perustui kulttuurienvälisen ymmärryksen tarkasteluun kolmen kategorian kautta: Kriittisen ymmärtämisen kategoria tarkoittaa tekstin lähilukemista ja tekstin sisältämien arvojen ja autenttisuuden arviointia. Empaattisen ymmärtämisen vaiheessa oppilaat eläytyvät henkilöhahmojen tilanteisiin ja tunteisiin ja arvioivat henkilöhahmojen tunteiden ja toimintojen merkitystä. Käsitteellisen ymmärtämisen vaiheessa oppilaat siirtävät luetun synnyttämät ajatukset yleisemmälle tasolle ja arvioivat kulttuurin merkitystä ihmisten ajatuksiin, tunteisiin ja toimintaan. (Louie 2006, 441–447.)

Ajatuksia perusopetuksesta ja fiktiivisestä kirjallisuudesta

Monikulttuurisuuskasvatus edellyttää henkilökohtaisen kokemuksen syntymistä suhteessa kirjallisuuteen. Monissa luokissa kirjallisuudenopetus keskittyy kirjallisuuden käsitteiden opiskeluun eikä henkilökohtaista suhdetta kirjallisuuteen pääse syntymään. Henkilökohtaisen suhteen syntymiseen vaikuttaa myös oppilaan aikaisempi kulttuureihin liittyvä tietämys: Liian vähäinen tietämys vaikeuttaa teokseen eläytymistä, mutta liiallinen opettajan tarjoama informaatio voi estää henkilökohtaisen suhteen syntymisen kokonaan. Saattaakin olla tehokkaampaa, että opettaja tarjoaa oppilaille faktatietojen rinnalla myös muuta materiaalia tutustuttavana olevasta kulttuurista. Tällaista materiaalia voivat olla esimerkiksi kulttuuriin liittyvät kuvat, videot, äänet ja maut. Parhaimmillaan monikulttuuriseen kirjallisuuteen tutustuminen tarjoaa oppilaalle mahdollisuuden samaistua useisiin kulttuureihin ja mahdollisuuden oppia omasta kulttuuritaustasta ymmärtämällä, miten muut näkevät sen. (Dietrich & Ralph 1995, 2–4.)

Yhä useampi opettaja joutuu työssään kohtaamaan oppilaita, joiden kulttuuritausta ja kieli eivät ole samoja kuin opettajan, ja on etsittävä keinoja lisätä opettajien kulttuurienvälistä ymmärrystä. Monikulttuurinen kirjallisuus tarjoaa tähän välineitä. Dong (2005, 380–381) on tutkinut opettajien suhdetta monikulttuurisen kirjallisuuden käyttämiseen opetuksessa. Opettajat valitsevat mieluiten omaa kulttuuriaan kuvaavaa, kanonisoitua kirjallisuutta, sillä muunlaisen kirjallisuuden lukeminen merkitsee usein opettajan ja oppilaan roolin muuttumista niin, että oppilas saattaa olla asiantuntijan roolissa luokassa. Lisäksi kirjallisuuden käyttäminen monikulttuurisuuskasvatukseen vaatii uudenlaisten opetusmenetelmien haltuunottoa.

Dongin (2005, 367–381) mukaan opettajat ovat myös epävarmoja sen suhteen, kuinka kunnioittavasti ja kypsästi oppilaat osaavat käsitellä eri kulttuureihin liittyviä kysymyksiä. Monikulttuurisuuskasvatuksen näkökulmasta opettajien tulisi lisätä kulttuuritietämystään sekä kehittää herkkyyttään ja pedagogisia taitojaan voidakseen vahvistaa lasten kulttuurista tietämystä ja kykyä ymmärtää erilaisia näkökulmia ja kulttuurisia eroja (Dong 2005, 367). Kirjallisuuskasvatukseen suunnattuja pedagogisia teoksia

ei ole juuri suomennettu eikä opettajilla ole valmiuksia käyttää kirjallisuutta osana eettis-moraalista kasvatusta. Lisäksi tarvittaisiin tutkimusta siitä, miten opettajien oma kulttuuritausta, asenteet ja eläytyminen kirjallisuuteen vaikuttavat oppilaiden kirjallisuuden ymmärtämiseen (Dietrich & Ralph 1995, 4). Fiktion monipuolisempi ja laajeneva käyttö tulisi ottaa huomioon myös koulujen kirjamäärärahoissa, koulukirjastojen määrän lisäämisessä ja opetussuunnitelman tasolla. Myös tutkimuksen kautta opetusmenetelmien kehittämistä ja siirtämistä käytännön tasolle olisi pyrittävä edistämään.

Monikulttuurisen kirjallisuuden käyttäminen opetuksessa sisältää monia haasteita: Korkealaatuista, monikulttuurista kirjallisuutta ei ole kansainvälisestikään riittävästi tarjolla. Soveltuvan monikulttuurisen kirjallisuuden arvioiminen ja etsiminen vaatii opettajilta suurta panostusta, ja opettajat pelkäävät loukkaavansa oppilaita valitsemalla luettavaksi sopimatonta kirjallisuutta. Lisäksi monikulttuurista kirjallisuutta on luettava oppitunneilla runsaasti, sillä yksittäisten teosten lukeminen ei lisää kulttuurienvälistä tietämystä riittävästi. Saattaisikin olla tarpeen kehittää järjestelmä, jossa tietyn kulttuurin edustajat lukisivat ja arvioisivat kirjallisuutta, ja nämä arvioinnit olisivat opettajien käytössä. (Mendoza & Reese 2001, 1–32.) Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus käsittelee monia nuoria koskettavia, vaikeitakin aiheita. Maahanmuuttajataustaisia henkilöitä olisi kuitenkin kannustettava kertomaan autenttisia tarinoita suomalaisen yhteiskunnan monikulttuurisuudesta.

Jotta fiktiota voitaisiin nykyistä tehokkaammin yhdistää perusopetuksen aihekokonaisuuksiin ja kirjallisuuskasvatukseen, sitä tulisi lukea muidenkin oppiaineiden kuin äidinkielen ja kirjallisuuden tunneilla. Nuortenromaaneja tulisikin käyttää uskonnon, historian ja yhteiskuntaopin, terveystiedon ja maantiedon tunneilla, jolloin monikulttuurisuuskasvatuksen sisällöt olisivat ehkä luontevammin liitettävissä muuhun opetukseen. Lisäksi nuortenromaanin lukeminen jonkin muun oppiaineen kuin äidinkielen ja kirjallisuuden tunnilla voi auttaa erityisesti poikia irrottautumaan lukemiseen liittyvistä kielteisistä asenteista (Brozo 2002).

Jo pelkän monikulttuurisen kirjallisuuden haltuunotto vaatii opettajalta perehtyneisyyttä kirjallisuuteen, nuoriin ja kansoihin sekä niiden kulttuureihin ja historiaan. Fiktion käyttäminen kirjallisuuskasvatuksessa vaatii usean vastaavan aihepiirin hallintaa sekä opetusmenetelmien ja kirjallisuuteen liittyvien tietojen jatkuvaa päivittämistä. Yksittäiselle opettajalle työmäärästä ja sen haasteellisuudesta voi muodostua este kirjallisuuden käyttämiselle. Kirjallisuuskasvatuksen mahdollisuuksia hyödyntävää opettajaa olisikin pyrittävä tukemaan mahdollisimman tehokkaasti. Monissa maissa, erityisesti Yhdysvalloissa, on useita, kaikkien vapaasti käytössä olevia verkkomateriaaleja, jotka sisältävät valmiita opetuskokonaisuuksia, opetusmenetelmien kuvauksia ja kirjallisuuslistoja arviointeineen, ikäsuosituksineen ja sisältökuvauksineen. Vastaavantyyppinen toiminta puuttuu Suomesta vielä kokonaan.

Lähteet

AERILA, JULI-ANNA 2010: *Fiktiivisen kirjallisuuden maailmasta monikulttuuriseen Suomeen. Ennakointikertomus kirjallisuudenopetuksen ja monikulttuurisuuskasvatuksen välineenä*. Turun yliopiston julkaisuja C: 297. Turku: Turun yliopisto.

AERILA, JULI-ANNA & LYDIA KOKKOLA 2013: Multicultural Literature and the Use of Literature in Multicultural Education in Finland. *Bookbird-journal* 15 (2), 39–50.

AERILA, JULI- ANNA, MARJAANA SOININEN & TUULA MERISUO-STORM 2013: Monikulttuurinen lasten- ja nuortenkirjallisuus opetuskontekstissa. Hyväksytty julkaistavaksi *Kasvatus*-lehdessä syyskuussa 2013.

APPLEYARD, JOHN 1990: *Becoming a Reader. The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambrigde: Cambridge University Press.

ARVONEN, JAANA 2002: *Toiminta lukemisen tukena. Näkymöintistrategia toisluokkalaisten kirjallisuuden opetuksessa*. Turun yliopiston julkaisuja C:182. Turku: Turun yliopisto.

BOLES, MARIA 2006: The Effects of Multicultural Literature in the Classroom. Open access senior honors thesis. *Teacher Education*. <http://www.commons.emich.edu/honors/62> (22.3.2013)

BROZO, WILHELM 2002: *To Be a Boy to Be a Reader. Engaging Teen and Preteen Boys in Active Literacy*. Knoxville, Tennesee: The University of Tennesee.

DIETRICH, DEBORAH & RALPH, KATHLEEN 1995: Crossing Borders. Multicultural Literature in the Classroom. *The Journal of Educational Issue of Language Minority Students* 15, 1–8.

DODSON, MICHAEL 2000: Social Ethics and Political Morality: Using Tom and Huck to Develop Moral Reasoning. <http://www.indiana.edu/¨^eric_rec/bks/at13ex.html> (21.4.2000)

DONG, YU REN 2005: Bridging the Cultural Gap by Teaching Multicultural Literature. *The Educational Forum* vol. 69, 367–382.

GALDA, LEE, GWYNNE ASH & BERNICE CULLINAN 2000: Children's Literature. *Handbook of Reading Research*. Vol. 3. Ed. M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson & R. Barr. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

GOPALAKRISHNAN, AMBIKA 2011: *Multicultural Children's Literature. A Critical Issues Approach*. Los Angeles: California State University.

GROSSMAN, PAM 2001: Research on the Teaching of Literature: Finding a Place. *Handbook of Research on Teaching*. 4. painos. Ed. V. Richardson. Washington D.C: American Educational Research Association.

GRÜNN, KIRSI 2003: Uusin nuortenkirjallisuus. *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Toim. L. Huhtala, K. Grunn, I. Loivamaa & M. Laukka. Helsinki: Tammi, 285–295.

HARTMAN, DOUGLAS 1995: Eight Readers Reading. The Intertextual Links of Proficient

Readers Reading Multiple Passages. *Reading Research Quarterly* 30 (3), 520–561.
HEIKKILÄ-HALTTUNEN, PÄIVI 2001: Nuortenkirjallisuuden teemoja ja virtauksia. *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*. Toim. T. Korolainen. Helsinki: Tammi, 219–237.
HERKMAN, JUHA 1998: *Sarjakuvan kieli ja mieli*. Tampere: Vastapaino.
HIGGINS JOHNSON, JENNIFER 2010: Multicultural Children's Literature. Creating and Applying an Evaluation Tool in Response to the Needs of Urban Educators. Johns Hopkins University. <http://www.education.jhu.edu/newhorizons/strategies/topics/multicultural-education/multicultural-childrens-literature/index.html> (21.6.2012)
HÄGGBLOM, CHARLOTTA 2006: *Young EFL-Pupils Reading Multicultural Children's Fiction. An Ethnographic Case Study in a Swedish Language Primary School in Finland*. Turku: Åbo Akademis Förlag.
IGLESIA, MICHELE DE LA 2013: Multicultural Literature for Children. <http://www.ipl.org/div/pf/entry/48493> (7.2.2013)
JULKUNEN, MARJA-LIISA 1997: *Tiekirjallisuuteen. Onthewaytoliterature*. Joensuu: Joensuun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 65.
KAIKKONEN, PAULI 2004: *Vierauden keskellä. Vierauden, monikulttuurisuuden ja kulttuuurienvälisen kasvatuksen aineksia*. Jyväskylä: Jyväskylän opettajankoulutuslaitos.
KELLERNAN, PETER FELIX 1992: *Focus on Psychodrama. The Therapeutic of Psychodrama*. Focus on psychodrama. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers.
KOSKELA, LASSE & PASI LANKINEN 2003: *Opas kaunokirjallisuuden lukemiseen*. Helsinki: SKS.
KRUSE, M. 2001: Escaping Ethnic Encapsulation. The Role of Multicultural Children's Literature. *The Delta Gamma bulletin* 67 (2), 26–32.
LAHTINEN, ANNA-MAIJA 2001: *Kertovat tekstit opiskelijoiden kokemina ja tulkitsemina sosiaali- ja terveysalan ammatillisessa koulutuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
LAMMENRANTA, MARKUS 1989: Kirjallisuus ja tieto. *Kirjallisuuden filosofiaa*. Toim. A. Haapala, E. Haapala, A. Kinnunen & M. Lammenranta. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 191–205.
LANGER, JUDITH 1995: *Envisioning Literature. Literary Understanding and Literary Instruction*. NewYork & London: IRA, Teacher's College Press.
LAPPALAINEN, HANNU-PEKKA 2001: Perusopetuksen äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulosten kansallinenarviointi 9. vuosiluokalla 2001. *Oppimistulosten arviointi* 6/2001. Helsinki: Opetushallitus.
LEHMAN, BARBARA 2011: Reading Globally: The Reader's Responsibility in Literary Transactions. *Bridges to Understanding. Envisioning the World Trough Children's Books*. Ed. L. M. Pavonetti Lanham: Scarecrow Press.

LEMING, JOHN 2000: Tell Me a Story. An Evaluation of a Literature-Based Character Education Programme. *Journal of Moral Education* 29 (4), 413–427.

LINNA, HELENA 1999: *Lukuonni. Kirjallisuuden opetus ala-asteella*. Helsinki: WSOY.

LINNAKYLÄ, PIRJO 2004: Miten hyvin suomalaisnuoret lukevat erilaisia tekstejä? *Tulevaisuuden lukijat. Suomalaisnuorten lukijaprofiileja*. Toim. P. Linnakylä, S. Sulkunen ja I. Arffman. PISA 2000. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston Koulutuksen tutkimuslaitos.

LOUIE, BELINDA 2006: Guiding Principles for Teaching Multicultural Literature. *The Reading Teacher* 59 (5), 438–448.

LU, MEI-YU 2000: Multicultural Children's Literature in the Elementary Classroom. Eric Digest. <http://www.ed.gov./darabases/ERC_Digests/ed423552.html> (21.4.2000)

MAXWELL, BRUCE 2006: Naturalized Compassion. A Critique of Nussbaum on Literature as Education for Compassionate Citizenship. *Journal of Moral Education* 35 (5), 335–352.

MCGINLEY, WILLIAM, GEORGE KAMBARELIS, TIMOTHY MAHONEY, DAVID MADIGAN, WILLIAM RYBICKI & JOHN OLIVER 1997: Visioning Reading and Teaching Literature Through the Lens of Narrative Story. *Reading Across Cultures*. Ed. Rogers, T. & Soter, A. New York: Teacher's College Press.

MENDOZA, JEAN & REESE, DEBBIE 2001: Examining multicultural picture books for early childhood classroom. Possibilities and pitfalls. *Early Childhood Research & Practice* 3 (2),1–32.

MÄKI, SILJA & PIRJO ARVOLA 2009: Lapsi tarvitsee juuret voidakseen kasvaa. *Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 2*. Toim. S. Mäki & P. Arvola. Helsinki: Duodecim.

NORTON, SHEILA 2009: *Multicultural Children's Literature: Through the Eyes of Many Children*. Upper saddle River, NJ: Pearson Education.

NUSSBAUM, MARTHA. C. 2011: *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

PAHKINEN, TUULA 2002: Lukeminen elämässä selviytymisvälineenä. *Lukuhaastetta koko elämä*. Toim. M. Inovaara & A. Malmio. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XLVI. Helsinki: ÄOL, 7–14.

PANTZAR, TUULA 2009: Erilaisuuden ja vierauden ymmärtämisen edistäminen kulttuurienvälisen kasvatuksen tavoitteena. *Kielikasvatus, opettajuus ja monikulttuurinen toimijuus. Pauli Kaikkosen juhlakirja*. Toim. R. Jaatinen, V. Kohonen & P. Moilanen. Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiön julkaisuja. Helsinki: ORKA, 95–107.

PURVES, ALAN 1991: The School Subject Literature. *Handbook of Research of Teaching English Language Arts*. Ed. J. Flood, J. M. Jensen, D. Lapp & J. R. Squire. New York: Macmillan.

THE ROLE OF MULTICULTURAL LITERATURE 2013: <http://www.eduplace.com/rdg/res/literacy> (7.2.2013)

ROSENBLATT, LOUISE 1978: *The Reader, the Text, the Poem. Transactional Theory of Literary Work*. Carbondale & Edwardville: Southern Illinois University Press.

RÄSÄNEN, RAULI 2002: Interkulttuurisen pedagogiikan olemusta etsimässä. *Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla. Interkulttuurisen pedagogiikan olemusta etsimässä*. Toim. R. Räsänen, K. Jokikokko, M.-L. Järvelä. & T. Lamminmäki-Kärkkäinen. Oulu: Oulun yliopisto. <http://herkules.oulu.fi/isbn9514268075/isbn9514268075.pdf> (27.8.2012)

SEELEY, JOHN 1992: *Teaching Culture*. Lincolnwood: National Textbook Company.

SHIOSHITA, JOY 1997: Beyond Good Intentions. Selecting Multicultural Literature. Children's Advocate. <http://www.4children.org/issues/1997/september_october/> (12.4.2013)

SHORT, KATHY 2009: Critically Reading the Word and the World. Building Intercultural Understanding Through Literature. *Bookbird* 11 (2), 2–10.

SIMS, RUDINE 1982: *Shadow and substance*. Urbana, Il: National Council of Teachers of English.

SIMS BISHOP, RUDINE 2007: *Free Within Ourselves. The Development of African American Children's Literature*. Westport: Greenwood Press.

SOLOMON, DANIEL, MARILYN WATSON & VICTOR BATTISTICH 2001: Teaching and Schooling Effects on Moral/Prosocial Development. *Handbook of Research on Teaching*. 4. painos. Ed. V. Richardson. Washington D.C.: American Educational Research Association.

TAPPAN, MARK 1998: Moral education in the Zone of Proximal Development. *Journal of Moral Education* 27 (2), 141–161.

TOIVONEN, PIRJO-MAIJA 1998: *Uusien maailmojen viestit. Kirjallisuuden lukemisen semioottispsykolingvistinen teoria ja käytäntö*. Turku – Helsinki: Helsinki University Press.

TURUNEN, MIKKO 1999: Oppilas romaanin äärellä. Onko kirjallisuuskäsityksestä oltava huolissaan? *Laulujen lumossa. Kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden seireenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999*. Toim. Y. Hosiaisluoma. Tampere: Tampere University Press.

Jarmo Saarti, Kaisa Hypén, Arja Juntunen

Karkaavatko korpukset – muuttuva julkaisukulttuuri ja kirjallisuudentutkijan tiedonhallinta

Kirjallisuudentutkimuksen kohteena ovat tekstit ja niiden muodostamat kokonaisuudet. Tämä kuulostaa itsestäänselvyydeltä, mutta 1990-luvulta alkanut julkaisemisen digitalisoituminen asettaa tämän ajattelutavan koetukselle, erityisesti sen jälkimmäisen osan: tekstien muodostamat kokonaisuudet.

Samaan aikaan on tapahtunut julkaisumäärien raju kasvu: netcraft.com on arvioinut, että maailmassa on 663 miljoonaa Internet-sivustoa, ja GoogleBooks-projekti arvioi maailmassa julkaistun noin 130 miljoonaa kirjaa (Parr 2010). Tieteellisten artikkelien lukumäärä arvioidaan 50 miljoonaksi; lisäksi tulevat sellaiset aineistot kuten lehtiartikkelit ja arkistoaineistot. Internet on muodostanut myös uusia tekstityyppejä, jotka muuttuvat hyvin nopeasti. Tällaista määrää ei perinteisillä teknologioilla pystytä enää hallitsemaan.

Perinteinen, fyysinen tapa kohdata painetut tekstit ja niiden muodostamat korpukset on havainnollista. Kun näkee kirjaston tai arkiston hyllyt, on niiden kautta helppo hahmottaa kokonaisuus: metri aineistoa tai kymmenen hyllykilometriä kertoo selkeästi omaa viestiään tutkimuskohteesta. Digitaalinen aineisto ei aukene käyttäjälleen samalla tavoin, vaan sen hahmottaminen vaatii uudenlaisia teknologioita ja osaamista (vrt. myös Carrière & Eco 2011).

Suurimman haasteen digitaalisessa aineistossa asettaa dokumenttien ja niiden kontekstin ylläpitävä säilyttäminen. *Tulenkantajat*-lehdessä 1930-luvulla julkaistu runo saa lehdestä kontekstin sisällölleen siinä julkaistuista mainoksista, muista artikkeleista ja lehden taitosta. Miten vastaava konteksti näyttäytyy kahdeksankymmenen vuoden päästä verkkojulkaisuissa? Kuka tallentaa ja säilyttää samanlaiset kontekstit ja kuka säilyttää epävirallisen kontekstin, joka on Internetille ominaista? Jollei tätä tehdä, niin olemme luoneet julkaisukulttuurin, joka tekee kirjallisuudentutkimuksen ja erityisesti kirjallisuuden historian kirjoittamisen mahdottomaksi. Jos suomalaisesta kirjallisuudesta jää 2000-luvulta jäljelle vain painetut kirjat, antaa se vääristyneen kuvan kirjallisuudestamme sadan vuoden päästä katsottuna (ks. myös Ilva 2011).

Tämän esseen tarkoitus on kahtalainen. Ensinnäkin esitellä alan tutkijoille keskeisimmät tiedonlähteet ja tiedonhaun työkalut, toiseksi pohtia kirjallisuudentutkimuksen tiedonhallintaa digitalisoituvassa kulttuurissa ja tarjota siihen työkaluja ja ideoita.

Painetut aineistot ja näiden digitointi

Dokumentteja on kerätty kokoelmiksi niin kauan kuin tekstejä on tuotettu. Kokoelmat jaetaan karkeasti kahtia: arkistoihin, jotka sisältävät ei-julkaistuja, uniikkeja tekstejä, sekä kirjastoihin, jotka koostuvat julkaistuista teksteistä. Käytännössä näiden kahden ero ei ole selkeä. Molemmilla organisaatioilla on omat tapansa tuottaa näistä dokumenteista järjestettyjä kokonaisuuksia, jotka mahdollistavat kokoelmien selailun sekä niihin kohdistuvan tiedonhaun (ks. kuva 1).

Suomalaiset kirjastojen painettujen aineistojen erikoiskokoelmat löytyvät ensinnäkin Kansalliskirjastosta, jolla on kattavin suomalaisen kirjallisuuden kokoelma. Sen lisäksi Kansalliskirjastossa on hyvä humanistisen alan tutkimuskirjallisuuden kokoelma. Vapaakappaleoikeuden omaavilla kirjastoilla (Jyväskylä, Oulu, Turku, UEF, Åbo) on myös laajat Fennica-kokoelmat.

Kansalliskirjastolla on laaja digitointiohjelma, jonka tavoitteena on digitoida kaikki suomalainen julkaistu aineisto. Tällä hetkellä digitoituihin aineistoihin laajimmat käyttöoikeudet on paikalliskäytössä vapaakappalekirjastoissa (mukaan lukien Kansalliskirjasto). Arkistolaitoksella on vastaavat rakenteet ja digitointiohjelmansa suomalaiselle arkistoaineistolle. Varastokirjastossa on myös laaja kokoelma vähän käytettyä painettua aineistoa.

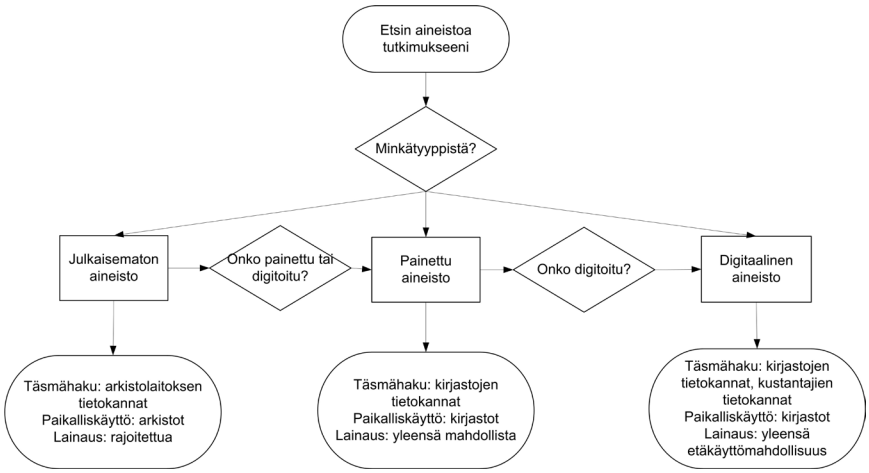

Kuva 1. Aineistonhankinnan prosessi ja keskeiset lähdetyypit.

Tutkijan kannalta painettu aineisto ja sen fyysinen kohtaaminen auttavat hahmottamaan julkaisemisen kokonaisuuksia ja historiallisia muutoksia julkaisemisessa sekä suhteuttamaan oman tutkimuskohteen ja aineiston tähän kontekstiin. Digitoidut

aineistot antavat puolestaan uudenlaisia mahdollisuuksia humanistiselle tutkimukselle: yhdellä tiedonhaulla pystyy hallitsemaan laajoja korpuksia, joiden selailemiseen ei ihmisikä riittäisi.

Tutkijan tärkeimmät tietokannat

Tiedonhaun kannalta tietokannat voidaan jakaa karkeasti kahtia: viitetietokantoihin, joiden avulla etsitään painettua aineistoa, ja kokotekstitietokantoihin, jotka sisältävät dokumentit digitoituina. Viimeisen kymmenen vuoden aikana tietokantojen määrä ja tiedonhakuominaisuudet ovat lisääntyneet. Tutkijan oman työn tehostamisen takia kannattaa osallistua kirjastojen järjestämiin peruskursseihin tai tutustua huolellisesti tietokantojen omiin käyttöohjeisiin ja opetella viitetietojen tallentaminen.

Fennica, Suomen kansallisbibliografia, on luettelo suomalaisista julkaisusta (ks. www-linkit artikkelin lopussa). Siihen on tallennettu viitetiedot kirjoista vuodesta 1488 lähtien, lehdistä vuodesta 1771 lähtien ja lisäksi sarjajulkaisuja, karttoja, av- ja elektronista aineistoa. Fennicassa ovat myös ne ulkomailla julkaistut kirjat, joiden tekijä on suomalainen tai joiden aihe koskee Suomea.

Melinda-tietokannassa on Fennican lisäksi tiedot yliopistokirjastojen, Eduskunnan kirjaston, Varastokirjaston ja Tilastokirjaston aineistoista lukuun ottamatta e-aineistoa. Melinda on laajenemassa kattamaan ammattikorkeakoulujen ja yleisten kirjastojen kokoelmien viitetiedot.

Aleksi ja Arto ovat artikkeliviitetietokantoja. Aleksi-tietokannassa on viitteitä yleisaikakausilehdistä. Kirjallisuudentutkija voi käyttää sitä esimerkiksi kirjallisuusarvostelujen hakemiseen tai kirjailijahaastatteluiden etsimiseen. Arto-tietokantaan talletetaan kotimaisia tieteellisten ja ammattilehtien artikkeleita sekä kotimaisten kokoomateosten artikkeleita useilta tieteenaloilta.

Osa Arton artikkeleista on saatavilla kokotekstinä, jos lehti kuuluu Elektra-tietokantaan. Elektrassa on tällä hetkellä noin 30 kotimaista tieteellistä lehteä tai aikakauskirjaa. Usea yliopisto on perustanut vastaavankaltaisia julkaisuarkistoja, joiden kautta voi hakea ja lukea opinnäytetöitä, yliopiston tutkijoiden julkaisuja ja tutkimukseen liittyviä muita dokumentteja.

Nelli-portaali (National Electronic Library Interface) on kansallinen kirjastojen tiedonhakujärjestelmä, joka on käytössä suomalaisissa kirjastoissa ja jonka kautta voi hakea digitaalisia aineistoja. Yliopistojen Nelli-portaalit poikkeavat sisällöllisesti toisistaan sen mukaan, minkä tietokantojen tai elektronisten aineistojen lisenssit on kuhunkin yliopiston kirjastoon hankittu. Jos tietokantaan, e-lehteen tai e-kirjaan on käyttöoikeudet, ovat ne käytettävissä yliopiston henkilökunnalle ja opiskelijoille.

Yliopistojen kirjastot ovat rakentaneet Nelli-portaalinsa niin, että tietokannat ja lehdet löytyvät aihealueittain. Jos tietokantoja on useampia, on niistä tärkeimmät

nostettu listan alkuun. Haun voi tehdä samanaikaisesti useammasta tietokannasta, mutta viitemäärät voivat tällöin kasvaa suuriksi. Tällöin kannattaa siirtyä julkaisijan omaan käyttöliittymään ja hyödyntää sen hakua tarkentavia työkaluja. Parhaillaan ollaan luomassa kansallisen digitaalisen kirjaston palveluita, joiden tavoitteena on tehdä yksi käyttöliittymä, Finna, kaikkien suomalaisten arkistojen, museoiden ja kirjastojen aineistoihin. Todennäköisesti se korvaa edellä esitellyt erilliset tietokantojen käyttöliittymät. Hyvä perusohje on aloittaa tiedonhaku laajimmasta lähteestä – Suomessa Melindasta tai Finnasta.

Fiktioportaalit

Internetissä on jo nyt useita eri toimijoiden laatimia kirjallisuusportaaleja, jotka sisältävät teosten analysointia laajemmin kuin perinteisissä kirjastojen tietokannoissa. Suomalainen Kirjasampo on yleisten kirjastojen ylläpitämä verkkopalvelu, jonne on tallennettu tietoja aikuisten suomen- ja ruotsinkielisestä kaunokirjallisuudesta. Kuvassa 2 on esimerkki Kirjasammon teoskuvailusta. Jokainen kuvailutermi on linkki, jolla saa esiin muita samalla sanalla kuvailtuja teoksia. Lisäksi järjestelmä esittää vastaavankaltaisia teoksia ja tarjoaa lisätietoja kirjailijasta hyperlinkkinä.

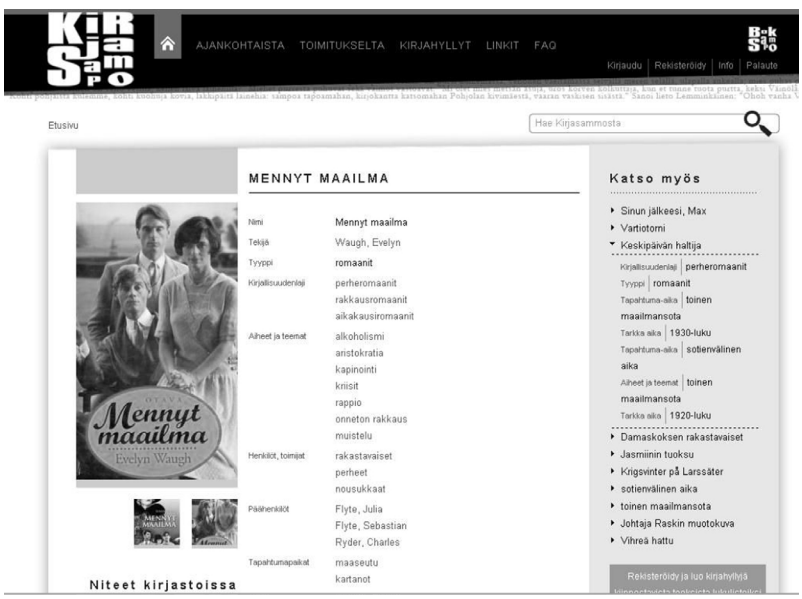

Kuva 2. Kirjasammon teoskuvailu ja teosten yhteyksien esittäminen.

Sisällönanalyysissä on pyritty välttämään liikaa tulkintaa. Tavoitteena on, että kuvailu kohdistuisi teosten helpoiten analysoitaviin elementteihin, kuten juoneen, teokses-

ta löydettäviin faktoihin ja selkeisiin teemoihin. Erityisen mielenkiintoiseksi kysymys kuvailun ”oikeellisuudesta” tulee, kun niiden pohjalta tehdään koneellisia analyysejä. Tämä on nähtävissä jo kuvan 2 mukaisessa esimerkissä. Vielä ilmeisemmäksi se tulee, kun tarkastellaan kuvan 3 grafiikkaa. Siinä on esitetty kolmen teeman – arkielämä, jatkosota, naisen asema – yleisyys kaunokirjallisuudessa vuosina 1961–2009. Taulukko perustuu Kirjasampoon tallennetun kuvailutiedon analysointiin. (Analyysivaiheessa ei 1960-luvun kirjallisuuden kuvailutyötä ole tehty systemaattisesti, siitä aukko.)

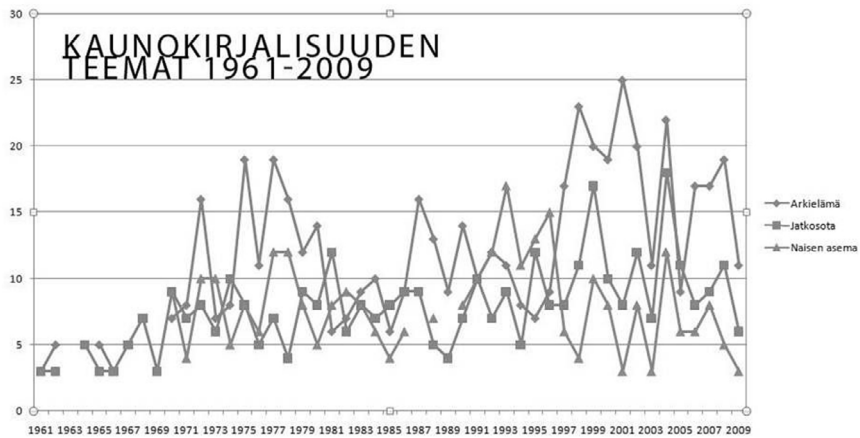

Kuva 3. Eräiden teemojen esiintyminen suomalaisissa kirjanimekkeissä 1961–2009 Kirjasammossa.

Kirjaston tuottama kuvailutieto on tässä astunut kokonaan uuteen rooliin. Se ei ole enää neutraali fakta, vaan sen avulla tehdään tulkintoja ja johtopäätöksiä kirjallisuuden kuvaamista ilmiöistä. Tämä herättää kysymyksen siitä, onko kirjastolaisten tuottama kuvailutieto riittävän luotettavaa? Voisiko esimerkiksi kuvassa kolme kuvatun kaltainen tilastollinen esitys olla osa kirjallisuudentutkimuksen taustamateriaalia? Tai voisivatko lukijakunta ja tutkijat tulla mukaan rikastamaan tallennettavaa dataa ja avaamaan uusia näkökulmia teoksiin?

Sisällönkuvailun välineet

Tiedontallennuksen keskeisiä työkaluja on asiasanoitus (tägitys, indeksointi). Asiasanoilla kuvaillaan teoksen keskeinen sisältö tiivistetysti tiedonhakua varten. Asiasanastoja on kehitetty systemaattisesti Suomessa erityisesti 1980-luvulta lähtien. Tutkija kohtaa asiasanoituksen hakiessaan itselleen aineistoa ja alkaessaan julkaista: useat kus-

tantajat vaativat tutkijalta itsenäistä käsikirjoitustensa asiasanoittamista.

Tärkein suomalainen asiasanasto on Yleinen suomalainen asiasanasto (YSA) ja sen ruotsinkielinen versio ALLÄRS. YSA:n rinnalle on kehitetty eri alojen erikoissanastoja. Kirjallisuudentutkijan kannalta tärkeimmät erikoisalojen sanastot ovat fiktiivisen aineiston asiasanasto Kaunokki (Saarti & Hypén 2010) ja kirjallisuuden tutkimuksen asiasanasto Kitu. Näiden tietokoneiden tulkittavissa olevat, nk. ontologisoidut versiot ovat Yleinen suomalainen ontologia (YSO) ja KAUNO ja KITO (ontologioista tarkemmin ks. Hyvönen 2005, 2). Käyttämällä näitä välineitä tutkija varmistaa tuottamansa metadatan hyvän laadun ja parantaa aineistojen löytyvyyttä suomalaisista tietokannoista. Lisäksi suomalainen tiedeyhteisö on alkanut laatia omaa *Tieteen kansallista termipankkia*.

Tutkijan tiedonhallinta

Tiedonhallinta on keskeinen osa tutkimusprosessia. Suppeimmillaan se on oman tutkimuksen viitetietojen hallintaa ja hakemista, laajimmillaan se on huolen kantamista koko tieteenalan ja tieteen käytänteistä: se on osa hyvää tieteellistä käytäntöä, sen avulla hallitaan tutkimusaineiston elinkaari ja varmistetaan aineistojen jatkokäyttö ja avoin saatavuus (Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto 2012).

Tutkimuksen tiedonhallinnasta ja tutkimusdatan ja tutkimustulosten avoimesta julkaisemisesta on viime vuosina keskusteltu runsaasti. Myös Suomessa ja Euroopan Unionissa on otettu kanta, että kaikkeen julkisella rahalla tuotettuun tutkimukseen tulee liittyä tiedonhallinnan ja julkaisemisen suunnitelma ja että julkaisemisen tulisi olla avointa (ks. esim. Nuorteva 2008 ja Euroopan Komissio 2012). Tiedonhallinnasta on tullut siten osa jokaisen tutkijan työtä.

Nykyaikaiset teknologiat mahdollistavat tutkimuksen aineiston julkaisemisen ja jakelun usealla eri tavalla. Kuvassa 4 on esitelty oman aineiston julkaisemisen prosessi. Perinteisiä tapoja ovat aineiston tallentaminen johonkin arkistoon (esim. SKS) tai niiden julkaiseminen kirjana. Usealla yliopistolla on käytössä digitaaliset julkaisuarkistot, jotka mahdollistavat aineiston tallentamisen digitaalisena. Tällöin keskeiseksi tehtäväksi tulee metadatan tuottaminen aineiston löytyvyyden varmistamiseksi.

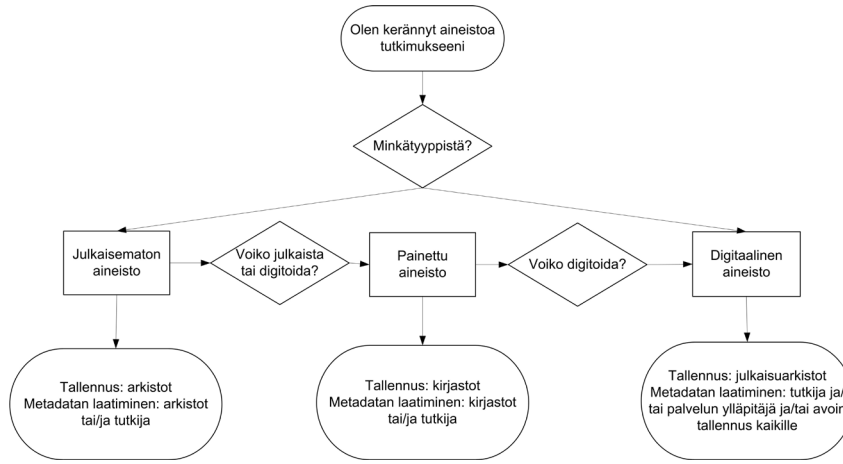

Kuva 4. Tutkimusaineiston säilyttämisen prosessi.

Kirjallisuudentutkija ei lue kirjoja vaan kirjallisuutta, ja tästä seuraa se, että alan tulee kantaa enemmän huolta tiedonhallinnasta ja siihen liittyvien välineiden kehittämisestä yhdessä muiden toimijoiden kanssa. Digitaaliset julkaisut muuttuvat ja katoavat nopeasti. Suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen tulee pikaisesti laatia tutkimuskohteensa tallennussuunnitelma, muuten kohde jää hakijalta löytymättä tai saattaa jopa hävitä yllättävän nopeasti.

Lähteet

Digitaaliset tietokannat ja aineistot

Tietolähde:	**Keskeinen tietosisältö:**
Melinda (melinda.kansalliskirjasto.fi)	Suomalaisten kirjastojen aineistojen viitetiedot
Arto (arto.linneanet.fi) ja Aleksi (aleksi.btj.fi)	Suomalaisten lehtiartikkelien viitetiedot
Kansalliskirjaston digitoidut aineistot (digi.lib.helsinki.fi)	Suomalaisia aineistoja digitoituna
Finna (www.finna.fi)	Suomalaisten kirjastojen, museoiden ja arkistojen aineistot
Kirjasampo (www.kirjasampo.fi)	Suomalaisten kaunokirjojen ja niiden sisällön viitetietokanta
Kaunokki (kaunokki.kirjastot.fi/)	Fiktiivisen aineiston asiasanasto
Kitu (www.finlit.fi/kitu)	Kirjallisuuden tutkimuksen asiasanasto
Tieteen kansallinen termipankki (http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu)	Tiedeyhteisön laatima termitietokanta

Muut lähteet

CARRIÈRE, JEAN-CLAUDE & UMBERTO ECO 2011: *This Is Not the End of the Book. A Conversation Curated by Jean-Philippe de Tonnac*. Trans. Polly McLean. London: Harvill Secker.

EUROOPAN KOMISSIO 2012: Komission suositus tieteellisen tiedon saatavuudesta ja säilytettävyydestä. Annettu 17.7.2012. *Euroopan unionin virallinen lehti* L194, 39–43.

HYVÖNEN, EERO 2005: Miksi asiasanastot eivät riitä vaan tarvitaan ontologioita? <http://www.seco.tkk.fi/publications/2005/hyvonen-miksi-asiasanastot-eivat-riita-2005.pdf > (12.1.2013)

ILVA, JYRKI 2011: Humanistit pilvessä: humanistitutkijat ja tieteellisen kirjaston rooli digitaalisessa maailmassa. *Tietolinja* (2). <http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/tietolinja/0211/humanistitutkijat.html > (16.1.2013)

NUORTEVA, JUSSI 2008: Tiedonhallintasuunnitelma tehostaa tutkimusdatan käyttöä. *Tieteessä tapahtuu* 8/2008, 36–40.

PARR, BEN 2010: Google: There Are 129,864,880 Books in the Entire World. *Mashable Tech* 6.8.2010. <http://mashable.com/2010/08/06/number-of-books-in-the-world/ > (16.10.2012)

SAARTI, JARMO 1999: *Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun aspektit: kirjastoammattilaisten ja kirjastonkäyttäjien tekemien romaanien tiivistelmien ja asiasanoitusten yhdenmukaisuus*. Oulu: Oulun yliopisto.

SAARTI, JARMO & HYPÉN, KAISA 2010: From thesaurus to ontology: the development of the Kaunokki Finnish fiction thesaurus. *The Indexer* 2/2010, 50–58.

YHTEISKUNTATIETEELLINEN TIETOARKISTO 2012: *Tutkimusaineistojen tiedonhallinnan käsikirja* [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <http://www.fsd.uta.fi/tiedonhallinta/>. (15.10.2012)

Lieven Ameel ja Teemu Ikonen

Keskustelu kirjallisuuden(tutkimuksen) arvosta

Avaimen päätoimittajat pyysivät kahta nuoremman polven kirjallisuudentutkijaa, Tampereen yliopiston yleisen kirjallisuustieteen yliopistonlehtori, dosentti Teemu Ikosta ja juuri väittelemässä olevaa Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden tutkija Lieven Ameelia, pohtimaan kirjallisuuden(tutkimuksen) merkitystä ja arvoa nykymaailmassa – alla heidän keskustelunavaukseksi tarkoitettu sähköpostinvaihtonsa.

Teemu Ikonen: Kansainvälisessä keskustelussa on kysytty, miksi kirjallisuutta luetaan, ja puhuttu jopa kirjallisuuden käyttöarvosta. Eikö tämä ole pyhäinhäväistys?

Lieven Ameel: Kirjallisuutta, varsinkin kanonisoitua kirjallisuutta, käytetään joka tapauksessa aina joihinkin tarkoituksiin, ja siksi on ilman muuta paikallaan pohtia sen käyttöarvoa eri aikoina ja eri lukijoille. Tietenkin kirjallisuuden ja taiteen käyttöarvo tulee aina tarkoittamaan eri ihmisille ja tahoille eri asioita, eikä ole koskaan (pelkästään) rahassa arvioitavissa. Joka tapauksessa joku aina tulkitsee, punnitsee, ajaa ja argumentoi tietyn kirjallisuuden käyttöarvoa tietyssä yhteiskunnassa, ja mikseivät tutkijat, kirjallisuuden asiantuntijat, tekisi sitä avoimesti?

TI: Viitisen vuotta sitten Tzvetan Todorov näki ranskalaisen kirjallisuuden kärsivän liiasta autonomiasta – oletko samoilla linjoilla?

LA: Keskustelu kirjallisuuden käyttöarvosta ei sulje pois sitä, että jotkut tulevat aina lukemaan kirjallisuutta autonomisena taiteen ilmaisuna. Kuitenkin itse ajattelen, että juuri kirjallisuuden autonomisuus saattaa merkitä sen suurinta käyttöarvoa yhteiskunnalle. Sama pätee yleissivistykseen, jota on vastaavasti vaikea mitata rahassa. Uskon, että aito, vilpitön ja pyyteetön kiinnostus vaikkapa Marcellinus Ammianusin, Chrétien de Troyes'n ja Mattias Salamniuksen tuotantoa kohtaan voi avata lukijalle ennakkoluulottomia näkökohtia ja ratkaisumalleja tämänkin päivän haasteisiin ja huveihin.

TI: Kuulostaa lupaavalta. Todorovin pamfletissa itseäni ihmetytti kokeellisen kirjallisuuden rutiininomainen yhdistäminen elämälle vieraaseen formalismiin ja laboratoriotyöskentelyyn. Tällöin huomiotta jää kokeellisen tai – Hannu Helinin termein – tutkimuksellisen kirjoittamisen empiirinen ja arkipäiväinen puoli, jota muiden muassa Georges Perec painotti.

TI: Entä kirjallisuudentutkimuksen käyttöarvo, kärsiikö siitä käsitellä?

LA: Ilman muuta, ja pitääkin. Ennen kaikkea nykyisessä tilanteessa, jossa kirjallisuutta tutkitaan useimmiten veronmaksajien varoilla, olisi hyvä keskustella kirjallisuudentutkijoiden työn arvosta, myös käyttöarvosta. En kuitenkaan ajattele, että tavat, joilla tällä hetkellä kirjallisuudentutkimuksen käyttöarvoa määritetään, olisivat parhaita tai edes ollenkaan paikallaan. Suhteettoman suuren itseisarvon antaminen englanniksi kirjoitetuille, arveluttavilla kriteereillä vertaisarvioiduille ja osin väärille yleisöille suunnatuille artikkeleille on vienyt akateemisen työn valitettavan kauas siitä paljon puhutusta ”kolmannesta” tehtävästä. Kirjallisuudentutkijat ovat mielestäni liian harvoin itse pohtineet julkisesti, aktiivisesti ja luovasti, millä tavoin heidän työtään voitaisiin paremmin arvioida, ja millä tavoin heidän osaamistaan voitaisiin yhteiskunnallisesti ylipäätään hyödyntää.

TI: Nythän sinä voit näyttää esimerkkiä.

LA: Kirjallisuudentutkijana voi (ja pitääkin?) tuoda näkökulmia kunkin maan ja sen traditioiden historiaan: valaista henkilö-, paikallis- ja kulttuurihistoriaa. Tämä onkin Suomessa ehkä näkyvin tapa, jolla kirjallisuudentutkijat ovat tutkimuksellaan perinteisesti vaikuttaneet yhteiskunnassa. Viime vuosikymmeninä kirjallisuudentutkimus on kuitenkin kehittänyt osaamista, jolla olisi paljon laajempaa käyttöarvoa, mutta siitä tutkijat ovat enimmäkseen vain keskustelleet keskenään. Tarkoitan kertomuksentutkimusta kaikkine sivuhaaroineen. Lingvistisen käänteen jälkeen maailman ymmärtäminen diskursseina, kerronnallisilla rakenteilla ylläpidettyinä kielellisinä ilmaisuina ja ajattelumalleina, on levinnyt monille tieteenaloille. Maantieteilijät, sosiologit, antropologit ja jopa taloustieteilijät ovat kehittäneet (osin kirjallisuudentutkimuksesta kumpuavia) erilaisia ratkaisumalleja, ja he ovat sen kautta saaneet lukijoita paljon laajemmalti kuin vain akateemisen kentän sisältä. Esimerkeiksi käyvät sosiologi Richard Sennett, marxilainen maantieteilijä David Harvey, antropologi Ruth Finnegan, Suomessa humanistinen maantieteilijä P. T. Karjalainen. He ovat vieneet eri tavoin kerronnallisuutta hyödyntävää tutkimusta uusille yleisöille. Maailmaa ja yksilöä maailmassa ymmärretään, rakennetaan ja brändätään yhä tietoisemmin kerronnallisin keinoin – myös kansainvälisessä kaupunkisuunnittelussa on havaittu ”kerronnallinen käänne” (ks. Philip Cohen; käänteistä ks. myös Harri Veivo tässä lehdessä). Kirjallisuudentutkijat eivät ole olleet etulinjassa kommentoimassa ja purkamassa tätä kehitystä. Tämän kehityksen tutkiminen, sen problematisointi ja sen esittely laajalle yleisölle ei kuitenkaan välttämät-

tä tarkoita vain lisää palkattomia töitä kirjallisuudentutkijoille, lisää häröilyä yhteiskunnallisessa marginaalissa. Miksi niin harva kirjallisuudentutkija ryhtyy kaupalliseksi konsultiksi?

TI: Sanopa se. Omat kokeiluni brändianalyytikkona eivät johtaneet minkäänlaiseen menestykseen; syy oli varmastikin markkinointiosastolla, ei lainkaan tuotteessa. Jatkaisin mieluusti vielä kirjallisuudentutkijoiden väitetystä passiivisuudesta: miksi me osallistumme niin harvoin myyttien murtamiseen julkisessa keskustelussa? Sehän on täynnä typerryttävää toistoa, joka suorastaan huutaa tulla keskeytetyksi. Esimerkiksi käy kriisiretoriikka, jolla kansalaista roikotetaan alvariinsa kuilun partaalla.

LA: Kuulisin mielelläni lisää kokemuksistasi brändianalyytikkona! Ei siis kovin rohkaisevaa? Mutta joo, viime vuosina kuultu jatkuva apokalyptinen retoriikka on keskeinen tarinoiden vyyhti, josta kirjallisuudentutkijat olisivat voineet antaa vaikka miten paljon kiinnostavaa palautetta. Nimenomaan toistuvien maailmanloppujen tarinoiden rakenne, käytettyjen metaforien ja symbolien konstruktio sekä tarinoiden taustalla piilevät poliittiset ja taloudelliset voimasuhteet olisivat voineet olla kirjallisuudentutkijoiden nykypolvelle kiinnostavaa purtavaa. Kirjallisuudentutkijat olisivat voineet kehittää suurelle yleisölle edes joitain työkaluja, joilla näitä eskatologisia uhkakuvia olisi voitu käsitellä.

TI: Osoitan nyt kiitokseni tutkijoiden sijaan Pekka Saurille, joka sanoi, että poliitikkojen kieli horjuttaa kansalaisten mielenterveyttä.

LA: Minulla on samansuuntaisia huolia kriisiuutisoinnin vaikutuksista jos ei kansalaisten, niin ainakin omaan mielenterveyteeni. Mutta onko kirjailijoiden tai kirjallisuudentutkijoiden tehtävä sitten parantaa kansalaisten mielenterveyttä, henkistä hyvinvointia, tervettä (kansallista) itsetuntoa? Tuntuu, että monissa Euroopan maissa keskustelu kirjallisuuden (ja taiteen) käyttöarvosta on sidoksissa uudestaan ajankohtaiseksi nousseeseen pohdintaan kansallisesta identiteetistä. (Miten muuten Todorovin pamfletti suhteutui tähän?) Itse näen, että on ihan paikallaan odottaa verorahoilla tuetuilta kirjailijoilta, että he myös osallistuvat tavalla tai toisella niihin keskusteluihin, jotka yhteiskunnalle ovat kunakin aikana tärkeitä. Mutta tämä vasta tuntuu olevan monille pyhäinhäväistystä?

TI: Toivottavasti! Jätät kuitenkin kohtuullisesti pelivaraa osallistumisen tapaan, joten formalistit ja laborantit älkää peljätkö. – Todoroville kirjallisuuden ongelmat olivat

ennen muuta ranskalaisia; suorastaan suomalaisella tavalla hän näki toivoa vain muiden maiden kirjallisuudessa.

Tuntuu, että olemme vasta pääsemässä vauhtiin. Monenlaisia myyttejä olisi purettavaksi kirjallisuuden ja sen tutkimuksen ympärillä. Esimerkiksi käy hurskasteleva sävy, jolla kirjallisuuden hyvää tekevästä voimasta kirjoitetaan aristoteelisessa ja kognitiivisesti suuntautuneessa tutkimuksessa. Eikö kuitenkin ole selvää että teoksen väärä käyttö on aina niin lähellä sen hyvää käyttöä, kuten de Laclos aikoinaan muotoili?

LA: Oikeinta tai parasta käyttöä ei taida olla olemassakaan, mutta pohdinta kirjallisuuden ja kirjallisuudentutkimuksen arvosta ei menetä merkitystä sen takia. Jos kirjallisuudentutkijat eivät käy tätä keskustelua, jotkut muut tekevät sen meidän puolestamme. Ja se tulee näkymään (ja näkyy kai jo) arviointikriteereissä, rahoitusmalleissa, ja tulevaisuusselonteoissa. Jatketaan siis tästä!

Kirjallisuus

COHEN, PHILIP 2008: Stuff Happens: Telling the Story and Doing the Business in the Making of Thames Gateway. *London's Turning: Thames Gateway: Prospects and Legacy*. Ed. Philip Cohen & Michael J. Rustin. Aldershot: Ashgate.
TODOROV, TZVETAN 2007: *La littérature en péril*. Paris: Flammarion.

Harri Veivo

Edistyksen mutkaisella polulla

Kun luennoin vuosituhannen vaihteessa semiotiikan historiasta, perehdyin kirkkoisä Augustinuksen tulkinnan teoriaan. Erimielisyydet *Raamatussa* kerrottujen tapahtumien merkityksestä jakoivat kirkkoa 400-luvulla. Augustinus yritti ratkaista nämä ongelmat kehittämällä tulkinnan metodin, joka ei jättäisi sijaa ristiriidoille. Ei ole yllättävää, että erimielisyyksiä esiintyy edelleen. Augustinus päätyi toteamaan, että tulkinnassa on viime kädessä otettava huomioon kaikki maailmaa koskeva tieto. Toisin sanoen tulkinnasta tuli päättymätön projekti.

Tulkinta ei enää tunnu olevan kirjallisuudentutkimuksessa keskeisessä asemassa. Tulkinnan asemesta tutkijat esittävät ”luentoja” (”reading”). Tämä sanaston muutos ilmentää tutkimuksen tavoitteiden ja käytäntöjen siirtymää, joka saattaa helposti jäädä huomaamatta. Tulkinnan horisonttina on tekstin kokonaisuus, joka yritetään kattaa mahdollisimman hyvin (samalla toki tietäen, että tuo horisontti pakenee lukijaa); tulkintahakuisessa tutkimuksessa teos on arvomaailman ytimessä. Luennassa tyydytään osaan tekstiä, ja tuo osa pyritään saamaan osaksi argumentointia, joka koskee laajempaa teoreettista tai historiallista ongelmakenttää. Teos ei ole enää keskiössä, vaan pikemminkin yksi osanottaja moniäänisessä dialogissa. Tämä painopisteen siirtymä liittyy toiseen muutokseen, joka näkyy myös tutkimuksen retoriikassa.

Viime vuosina on tullut varsin yleiseksi tavaksi puhua kirjallisuudentutkimuksen uusista paradigmoista ”käänteen” (”turn”) metaforan avulla. Käänteet ovat seuranneet toisiaan nopeaan tahtiin, ja niiden puolesta on usein argumentoitu varsin aggressiivisesti. Voisi ajatella, että tie on käynyt varsin mutkikkaaksi. Niinhän se tavallaan onkin – kuka voi väittää pystyvänsä keskustelemaan pätevästi kaikista tutkimuksen markkinoilla tarjolla olevista käänteistä? Paradoksaalisesti käänteiden retoriikan taustalla vaikuttaa kuitenkin kaksi tekijää, jotka perustuvat varsin suoraviivaisiin oletuksiin.

Käänteiden retoriikka on osa modernia ajattelua, jossa tieteen oletetaan edistyvän. Käänne on aina käänne kohti parempaa ja pois ajattelumallista, jonka selitysvoima on kuihtunut. Käänne ajatellaan tyypillisesti oikaisuliikkeeksi edistyksen polulla.

Toinen tekijä on käänteen retoriikan tehtävä tutkimuksen proosallisissa puitteissa, eli taistelussa rahoituksesta. Uusi paradigma, joka on käänne kohti parempaa, on tietenkin valttikortti tässä pelissä. Etenkin jos sen voi kytkeä kirjallisuudentutkimusta ”kovempana” pidettyyn tieteenalaan. On myös suotavaa, että käänne edustaa maailmalla uutta tutkimussuuntausta, jonka maahantuojana rahoitushakemuksen tekijä voi

esiintyä. Kansallinen modernisaation projekti ja suomalainen insinööriusko kohtaavat toisensa käännerahoituksen kielipelissä.

Näiden ehtojen vallitessa tulkinta ei ole kiinnostava tavoite. Edullisempaa on käyttää luentoja uusien teorioiden palveluksessa.

Kirjallisuus on tietenkin aina ollut tekemisissä uusimpien – kaikkien – tieteenalojen kanssa, eikä tutkimus voi olla huomioimatta niitä. Kirjallisuuden kieli kuuluu samaan jatkumoon kuin tieteen kieli, jonka peili tai pilkka se voi olla. Voidaan myös ajatella, että jokainen uusi luenta rikastuttaa teosta, läpivalaisee siitä osan, jonka juuri luennan taustalla vaikuttava teoria tekee näkyväksi. Käänteet ovat tämän rikkauden edellytys. Mutta kuka muistaa kaikki nämä luennat? Edistyksen mutkainen polku muuttu helposti unohduksen valtatieksi.

Ehkä edistyksen vaaliman insinöörihahmon rinnalle pitäisi nostaa toisenlaisia esikuvia. Harva meistä sekuläärin maailman asukkaista kaipaa takaisin kirkonmiesten hallitsemaan Augustinuksen aikaan. Mutta olisiko mahdotonta ajatella, että pieni ja tehokas insinöörihiiri asuu suuren ja harmaan kirjastonorsun sisällä? Että edistysusko palvelee kulttuurin muistia?

Juhani Pietarinen

Dostojevski, oma oikku ja joukkosurmat

Luin talven aikana pinon venäläisen kirjallisuuden klassikoita. Minkä vuoksi juuri heitä? Hyvin kerrottu tarina, kuten Lermontovilla ja Turgenjevilla, viehättää sellaisenaan, mutta erityisen kiinnostavaa on minusta lukea kannaottoja filosofisiin kysymyksiin. G. H. von Wright (1995, 167) huomauttaa, kuinka Tolstoi viittaa ”joka suunnalla tarmokkain ja vaativin elein ongelmiin”, tarkoittaen filosofisia ongelmia. Tolstoi uskoi kehityksen vääjäämättömyyteen, siihen että kansakuntien ja myös yksilöiden kohtaloa ohjaavat lainalaiset voimat. Dostojevski taas kielsi determinismin kiivaasti, hänelle ihmisyys perustuu tahtomisen vapauteen. Hän halusi sanoa, että ihminen voi tahallaan, aivan tietoisesti haluta mitä tahansa, pahaa yhtä hyvin kuin hyvää, jopa kaikkein typerintä mitä voi kuvitella. Meillä on *oikeus* omaan oikkuun, hän sanoo, ja se ”turvaa meille kaikkein tärkeimmän ja kaikkein kalleimman eli yksilöllisyytemme ja persoonallisuutemme” (KK, 43–33).

Tolstoi ja Dostojevski haastavat näissä asioissa filosofin. Kysymys determinismistä ja vapaudesta on suuri filosofinen ongelma; se on *ajattomasti* filosofinen. Kulkeeko historia yksilöiden tahdosta riippumattomien lakien mukaan? Voimmeko tehdä mitä tahansa vain omasta oikusta? Onko meillä todella oikeus noihin oikkuihin? Miksi juuri kirjailijoiden käsitykset näistä asioista kiinnostavat, käsitelläänhän samoja kysymyksiä filosofiassa joka tasolla. En tiedä, ilmeisesti juuri esitystavassa on jotain erityistä tehoa. Vaikka kysymys olisi lähes filosofisesta esseestä, kuten Tolstoin *Sodan ja rauhan* historiaa koskevissa välikirjoituksissa tai Dostojevskin kellarikirjoitusten alkuosassa, hyvä kirjailija saa perusteluihin toisenlaisen voiman kuin filosofi, ja tuo voima menetetään, jos käsiteltävät kysymykset ja perustelut käännetään filosofiassa totutun esityksen muotoon.

Jatkan Dostojevskista. Samaan aikaan kuin luin Dostojevskin kellarikirjoituksia, oli julkisuudessa esillä Hyvinkään ampumistapaus, ja vähän aikaisemmin Norjan joukkosurma. Monissa puheenvuoroissa Hyvinkään ampumisia pidettiin käsittämättömänä suhteessa motiiviin, siihen että mies kärsi mielestään tappion leikkimielisessä painissa. Oliko sivullisten ampumisessa kysymys vain oikusta, siitä että ihminen voi periaatteessa tahtoa mitä tahansa? Ja että siihen on oikeus? En usko, että tällainen näkemys vastaisi sitä, mitä Dostojevski haluaa sanoa.

Ymmärrän niin, että oikeudella omaan oikkuun hän tarkoittaa eräällä tavalla ”teknistä” tai ”puhdasta” tekemisen mahdollisuutta: kun jätetään pois moraaliset ja

juridiset ja psykologiset ja sosiaaliset esteet, meille on mahdollista ampua viattomia sivullisia. Meillä on toisin sanoen rajaton *eksistentiaalinen* vapaus; ihmisenä olemiseen kuuluu oikeus omaan oikkuun. Tämä on syvällinen filosofinen totuus, mutta tekojen selittämisen kannalta se on triviaalia. Totta kai teot olivat ampujille mahdollisia, eihän niitä muutoin olisi tehty. Eksistentiaalinen oikeus tai vapaus ei ollenkaan selitä tekoja, eikä anna niille moraalista oikeutta. Mutta Dostojevski pohtii myös näitä kysymyksiä, ja hän sanoo jotain mikä näyttää ampumistapausten kannalta hätkähdyttävän relevantilta.

Kellarikirjoituksissa on keskeisesti esillä *koston* ajatus, kosto toiminnan motiivina, ja se mitä niissä sanotaan nöyryytyksestä ja kostosta sai ajattelemaan Hyvinkään ja Utøyan tapauksia nykyajan esimerkkeinä siitä, mitä Dostojevski halusi sisällyttää ihmisen tahdon oikullisuuteen.

Kellarikirjoituksissa puhuu sosiaalisesti arka ja pelokas mutta voimakkaasti tiedostava ihminen: sellainen, jota loukataan lähes yhtenään ja jota vaivaa, kuten meitä kaikkia, ”alhainen pikku halu” maksaa samalla mitalla. Hän ei kuitenkaan osaa kostaa *oikeutetusti* kuten tavalliset toiminnan ihmiset, koska hän ”tiedostaa”, pohtii loputtomiin loukkaamiseen johtaneita mahdollisia syitä, kytkee yhteen loukkaukseen muita, herättää mielessään kysymyksiä, epäilyjä ja kiihtymyksen aiheita ja jää häpeilevästi hautomaan kokemiaan ”sylkäisyjä”, uppoaa ”kylmään, myrkylliseen ja – mikä tärkeintä – ikuiseen vihaan” (KK, 22–23).

Kasaantuneet häpeän ja nöyryytyksen tunnot purkaantuvat sitten rajusti ja normaalimielelle käsittämättömällä tavalla. Kellarikirjoitusten miehessä se tapahtuu seuraavasti.

Koulussa toverit pilkkaavat häijysti ja säälimättä, mutta ihmisten ja ystävien tarve säilyy. Myöhemmin mies yrittää lyöttäytyä työtoverien mukaan ravintolaan ja kokee taas torjuntaa ja ivaa. Hän tapaa onnettoman Lizan ja herättää tässä lohduttavilla sanoilla toivon ystävyydestä. ”Ja miten vähän, miten vähän sanoja tarvittiin, miten vähän idylliä tarvittiin (päälle päätteeksi väkinäistä, kirjallista, sepitettyä idylliä) hetkessä kääntämään koko ihmissielu mielensä mukaan.” (KK, 137.) Lohdun sanat toivat miehelle *valtaa*, valtaa avuttomaan ja viattomaan ihmiseen. ”Valtaa, valtaa minä silloin tarvitsin, minä tarvitsin peliä, minä tarvitsin kyyneleitäsi, alennustasi, sinun hysteriaasi – sitä minä silloin tarvitsin.” (KK, 149.) Vallantunne toi hyvitystä loukkauksille, lohdutus oli kostoa. Tämän hän kertoo myöhemmin Lizalle ja nöyryyttää tätä uudelleen intohimoisella syleilyllä. Tämä intohimon puuskakin oli kosto, uusi teko hänen nöyryyttämisekseen. Se oli samaa epäoikeutettua kostoa kuin lohdutus, kostoa *kaikesta* koetusta alennuksesta.

Dostojevski haluaa sanoa, että kosto tuo nöyryytetylle ihmiselle tunteen vallasta, ainakin hetkellisesti. Kun se ei toteudu *oikeutetusti*, siis maksuna loukkaajalle samalla

mitalla, purkaus voi kohdistua mihin tahansa avuttomaan ja sivulliseen. Pääasia, että saa kokea valtaa.

Myös Dostojevskin *Muistelmia kuolleesta talosta* sisältää mielenkiintoisia huomioita vallan merkityksestä. Siperian vankiloissa, ja muuallakin Venäjällä, käytettiin tuohon aikaan yleisesti rangaistuksena raipalla tai kepillä lyömistä, usein niin monta kertaa kuin vanki saattoi kestää kuolematta. (Dostojevski mainitsee *Muistelmissa* raipaniskujen kestorajaksi alle tuhat, kepiniskujen jopa pari tuhatta.) Tässä on kysymys äärimmäisestä vallankäytöstä. Dostojevski kirjoittaa, kuinka vangin alistaminen tuollaiseen kohteluun antoi rangaistuksen määräävälle ”herrasmiehelle” mahdollisuuden kokea valtaa, ”rajatonta itsensä kaltaisen Jumalan luoman veljen ruumiin, veren ja hengen ylitse ulottuvaa valtiutta” (MKT, 212). Hän ei mainitse kostoa rangaistuksen motiivina, ainoastaan vallantunteen, mutta ei ole vaikea sijoittaa koston mekanismia tähänkin.

Tunne rajattomasta vallasta selittää myös tavallisia veritekoja. Dostojevski kertoo *Muistelmissa*, kuinka omituisesti vankien tekemät tapot saattoivat tapahtua, niitä tehdään ”mitä ihmeellisimmistä syistä”. Hiljaisena ja siivona tunnettu talonpoika tai pikkuporvari tai sotamies surmaa arvaamattomasti, ”tappaa ensimmäisen vastaantulijan, murhaa huvikseen raa’an sanan tai ilkikurisen katseen vuoksi tai vain siksi, että joku uskaltaa seisoa hänen tiellään” (MKT, 116). Dostojevskin mukaan ihminen huumaantuu silloin rajattomasta vapauden ja vallan tunteesta. ”Harpattuaan pyhän rajan yli hän alkaa ihailla itseään sen vuoksi ettei mikään ole hänelle enää pyhää, etteivät lait ja pakkovalta voi häntä sillä hetkellä estää. On kuin joku syöksisi hänet nauttimaan kaikkein hillittömintä ja rajattominta vapautta.” (MKT, 116.) Tämä on ymmärtääkseni juuri tuota puhdasta eksistentiaalista vapautta; silloin ratkaisee vain oma oikku.

Rajaton voimantunne kestää kuitenkin vain tuomioon asti. Silloin mies ”hiljenee äkkiä, kesyyntyy ja muuttuu ikään kuin rätiksi”, ja vankilaan tullessa itkee ja valittaa (MKT, 117). Mies, joka on tappanut kuusi ihmistä ja kerskunut hurjapäisyydellään.

Hyvinkäällä nuori mies ampui kaksi ihmistä ja haavoitti seitsemää. Hän kertoi kuulustelussa, että oli hävinnyt leikkimielisen painin tuttavalleen: ”Minun piti kostaa jollekin hävitty painiminen. Näköjään on ollut sitten sama, kuka kostoni kohteeksi on joutunut.” (*Helsingin Sanomat* 20.12.2012.) Todennäköisesti takana oli muitakin nöyryytyksiä, ja mies kosti *kaiken*, epäoikeutetusti, ampumalla täysin sivullisia ravintolassa istujia. Hän harppasi pyhän rajan yli ja nautti hetken kaikkein hillittömintä ja rajattominta vapautta. Oikeudessa hän itki, katui ja pyysi anteeksi.

Joukkosurmiin liittyy varmasti paljon muitakin tekijöitä kuin mitä olen tässä yrittänyt tuoda lyhyesti esille. Koin kuitenkin voimakkaasti yhteyden niihin, kun luin Dostojevskin muistelmia Siperian vankiajalta ja *Kirjoituksia kellarista*. Nöyryytyksen, koston ja vallasta huumaantumisen motiivit tulevat sellaisissa tapahtumissa dramaattisesti esille. Ja vapauden ongelma on läsnä ajattomasti ihmisen kaikissa teoissa.

Lähteet

WRIGHT, G. H. VON 1995: *Ihminen kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava.
DOSTOJEVSKI, 1957: *Kirjoituksia kellarista* (= KK). Alkuteos: *Zapiski iz podpolja*, 1864. Suom. Esa Adrian. Jyväskylä: Gummerus.
DOSTOJEVSKI, 1965: *Muistelmia kuolleesta talosta* (= MKT). Alkuteos: *Zapiski iz mertvogo doma*, 1862. Suom. Ida Pekari. Helsinki: WSOY.

Kirsi Tuohela

Melodraaman merkityksestä – kulttuurihistorioitsija 1800-luvun lopun melodraaman lukijana

1800-luku on sekä osa modernia että vieras mennyt. Modernin synty valistuksen perintönä, Ranskan vallankumouksen murroksessa ja romantiikan henkiin puhaltamana tuotti sekä uudenlaista historiantutkimusta että kirjallisen kerronnan uusia muotoja. Mennyt muuttui dramaattiseksi, ja ihmiset halusivat ymmärtää itsensä historian draaman osallisina. (Fritzsche 2004.) Samalla sellaiset kerronnan muodot kuten melodraama kukoistivat. Pohdin tässä esseessä yhtä 1800-luvun melodramaattista tekstiä ikkunana, avaimena ja lähdetekstinä 1800-luvun lopun todellisuuteen. Pyrin avaamaan sitä, miten kaunokirjallinen teksti toimii kulttuurihistorioitsijan lähteenä ja oppaana etäiseen todellisuuteen, toiseen aikaan.

Melodraama käy miltei haukkumasanasta. Siinä missä ”eeppinen” on vahvaa ja vaikuttavaa ja ”spektaakkeli” suurta ja yllätyksellistä, melodraama on usein jotain huvittavankin väheksyttyä. Jos melodraama-termiä joku ylipäätään arkisesti käyttää, se merkitsee lähinnä liioiteltua tunteikkuutta, tunnesisällöissä piehtaroimista ja intohimoa, joka toistaa kyllästymiseen asti tuttua kaavaa. Usein melodraama tai ”melodramaattinen” on väheksytty siksi, että siinä on jotain häiritsevää maailmasta, joka ei ole luova ja omaperäinen. Usein siinä on myös jotain, joka saa sen näyttämään vieraantuneelta: toden, todellisuuden ja suhteellisuuden kadottaneelta. Yksinkertaistan tässä, mutta voi silti hyvästä syystä kysyä, miten tästä 1800-luvun valtavirrasta, tarinasta, jossa musiikki (’melos’) ja draama yhdistetään, on tullut niin väheksytty tarinankerronnan tapa. Yksi vastaus tähän on: turhaan. Melodraama on kiehtova mahdollisuus.

Kaikki eivät toki väheksy melodraamaa nykyäänkään, ja esimerkiksi elokuvan tutkimuksessa sen merkitystä avataan monisyisesti. Andrew Nestingen kirjoittaa sekä Aki Kaurismäen elokuvista että Lukas Moodyssonin *Lilja 4-ever* -elokuvasta (sosiaalisen) vaativuuden melodraamoina, ”melodrama of demand”. Ajatus on, että melodraama ei vain korosta, liioittele ja paisuta, vaan pyrkii erityisen vahvasti puhuttelemaan. Se, mikä tuntuu liioittelun vuoksi vievän todesta epätoteen, uskottavasta epäuskottavaan, voikin olla retorinen keino alleviivata, puhutella, jopa vaatia. Käsittääkseni pohjoismaisen naturalismin mestarin, Amalie Skramin, 1880- ja 1890-luvun melodraama myös toimii näin.

Constance Ring (1885) on norjalaisen Amalie Skramin (1846–1905) esikoisromaani. Se on ajan naiskuvien ja avioliittotarinoiden tavoin päähenkilönsä kasvutarina, mutta myös tragedia. Sitä on luettu 1970-luvulla nousseen feministisen kirjallisuudentutkimuksen aallokossa ahkerasti (etenkin Norjassa), monin tavoin ja monien silmälasien lävitse. Christine Hamm otti sen luennassa kuitenkin avukseen melodraaman käsitteen ja tuntui filosofi Stanley Cavellin tavoin kysyvän: ”Must we mean what we say?” (Hamm 2001; Cavell 1967.) Pitääkö meidän tarkoittaa, mitä sanomme? Jos emme tiedä, viittaako kysymys jokapäiväiseen vai taiteeseen, arkikieleen vai taiteen kieleen, emme ehkä kykene vastaamaan. Taiteen, kaunokirjallisuuden ja fiktionhan ei tarvitse puhua totta – sanan arkimerkityksessä. Pitääkö sepitetynkin tarinan kuitenkin ”tarkoittaa” tai ”merkitä” (*mean*) jotain – vaikka se saakin ”valehdella”? Onko sanoilla jokin tarkoite, kohde; onko puhumisen tai kirjoittamisen teolla jokin suuntautumisen tapa myös taiteessa?

Christine Hammin melodramaattista Amalie Skramia koskevassa luennassa lähtökohta on, että teksti on teko. Kirjoitettu teksti, kuten romaani *Constance Ring*, on kielellinen teko, joka suuntautuu maailmaan. Se tarkoittaa ja merkitsee jotain, mikä ei ole palautettavissa biografisen tekijänsä kallon sisään mutta jonka hahmottumisen taustalla on kuitenkin jokin subjektiivinen maailma. Mitä Skramin melodraama siis merkitsee?

Kun seuraa Constance Ringin elämää nuoresta morsiamesta kahden avioliiton, epäonnisen rakkaussuhteen ja näistä muodostuvan petetyksi tulemisten sarjan kautta kohti itsemurhaa, ei voi välttyä liioittelun vaikutelmalta. Naturalistisen rujo ilmaisu tuo kerrontaan dokumentoinnin asiallisuutta, mutta Constancen vastoinkäymisten sarja tuntuu silti kohtuuttomalta, paisutetulta. Amalie Skram kuvasi aikansa kaksinaista sukupuolimoraalia, tyttöjen valheellista ja sievistelevää kasvatusta ja vaimon roolia sieluttomana ”leluna”. Tästä syystä Skram on nähty usein yhteiskuntakriitikkona. Mihin tarvittiin melodraamaa? Skram mitä luultavimmin tiesi liioittelevansa – tai vetoavansa äänekkäästi, alleviivaavansa. Ja olipa alleviivaaminen tietoinen valinta tai ei, se on romaanin piirre kuitenkin. 1800-luvun kirjoittajalle ja lukijalle se saattoi olla luontevakin valinta. Romaani ei siis vain kuvaa ja osoita epäkohtia vaan enemmän. Se ei vain kosketa ja jätä johtopäätösten tekoa lukijalle, kuten naturalismin ohjelma edellytti, vaan se satuttaa. Se haastaa ja vaatii toimimaan – mieluummin kuin vain ajattelemaan. Melodraaman lajityyppisyys voi siis kytkeytyä osaksi romaanin tarkoitusta, merkitystä. Voidaan ajatella, että teksti – kuten *Constance Ring* – on melodramaattinen tarkoituksella.

Kun historioitsijana luen *Constance Ringiä*, menneen maailman ja ajan melodraamaa, ajattelen, että sen merkitys puhuttelee minua nykylukijana, joka historioitsijakin väistämättä on. Tärkeää historiantutkimuksen kannalta kuitenkin on, että 1880-luvun

teksti kurottuu myös sellaiseen oman aikansa todellisuuteen, jota en tunne. Siihen tutustuminen on vaivalloisen historiallistavan työn ja kontekstualisoinnin takana. Kyse on katkoksen takana olevan menneen, nykyisestä etäällä olevan ajan ja maailman tavoittelusta, maailman, jonka tiedän toiseksi ja vieraaksi mutta jonka teksti tuo läsnä olevaksi – tai läsnä olevan tekstin avulla ajateltavissa olevaksi.

Se subjektiivinen maailma, josta käsin teksti on laadittu, on mahdoton tavoittaa sinänsä. Historioitsijan lohtu on, että tekstistä avautuva maailma voidaan kuitenkin ajatella myös intersubjektiivisena, jaettuna, ja voidaan lähteä siitä, että se on tekstualisoitunut tiettyjen kulttuuristen ehtojen kautta, niiden raamittamana. Tavoittamalla merkityksiä yhdestä tekstistä näemme sitä laajemmalle. Menneestä kiinnostuneen on oltava nöyrä, mikä tarkoittaa sen tietämistä, että meillä on jäljellä vain nämä: tekstit (tarkoitan tässä esineitä ja materiaalistakin jäämistöä ”teksteinä”). Niiden, vain niiden, kautta pääsemme menneeseen. Niiden kautta aukeaa polkuja myös tekstien reunoille, viitteisiin ja välitiloihin. Lukemisen dialogi on myös historioitsijan työskentelytapa ja ainoa keino avata tuntematonta – tutustua itse ja tutustuttaa lukija vieraaseen.

Perinteisesti historioitsijat ovat etsiytyneet tarkoitteeltaan melodraamaa tai muuta kaunokirjallisuutta selkeämpien tekstien, viranomaisten ja joskus myös yksityisten ihmisten asiakirjojen pariin. Kirjeet ja päiväkirjat ovat löytyneet, vaikka ne joillekin ovatkin – edelleen – epäluotettavia jalanjälkiä menneen uudelleen rakentamiseen, uudelleen ajattelemiseen. Kaunokirjalliset tekstit ovat sitä monelle historioitsijalle vielä enemmän. Ne voi kuitenkin nähdä toisin: ei vain sepitteinä, jotka eivät koske ”todellisuutta”. Voi päinvastoin ajatella, että kaunokirjalliset tekstit ovat erityisen rikkaita ikkunoita menneeseen, sillä niissä lausutaan sekä tehtyjä ja ajateltuja havaintoja maailmasta että muodostetaan kuvitelmia siitä, mitä ei ollut mutta joka koettiin välttämättömäksi kuvitella (Lea Rojolan määritys kaunokirjallisuudesta). *Constance Ring* kertoo naisesta, jolle ei ole täsmällistä biografista vastinetta mutta joka todistaa kirjoittajansa Amalie Skramin palavasta halusta ja hienosta kyvystä kuvitella yksilö, jonka subjektiviteettia ja minuutta ympäristö ei näe eikä tunnusta. Teksti alleviivaa kyvyttömyyttä näkemiseen ja peilaamiseen sekä tämän onnettoman tilanteen seurauksia kaikille – joskin kohtalokkaimmin naisille. Se osoittaa, että etäinen aika, 1880-luku, poikkeaa omastamme ja on toinen. Vuoropuhelun kautta voimme kuitenkin rakentaa siihen yhteyden ja tietää enemmän sekä itsestämme että meille etäisestä.

Kirjallisuuden merkitystä pohdittaessa keskiössä on usein ollut lukija. On voitu lähteä siitä, että vasta lukemisessa kirjallisuus tulee todeksi. Samaan hengenvetoon on saatettu miettiä, että hyvä teksti sekä koskettaa lukijaa että saa hänet ajattelemaan. Kirjallisuus auttaa siis meitä näkemään ja ymmärtämään, mahdollistaa toisin näkemisen ja sitä kautta syntyvän uuden ymmärryksen. Kirjallisuus auttaa myös itsen, oman paikan ja tarinan hahmottamisessa. Se tarjoaa kosketuskohtia ja peilautumisia, samais-

tumisia ja erottumisia (Kosonen 2004). Kuten Adriana Cavarero kirjoittaa, meillä kaikilla on kerrotuksi tulemisen halu – halu omaan tarinaamme. Tarina ei koskaan ole kokonaan itsemme kerrottavissa, ja kerrotuksi tulemisen halussa keskeistä on myös dialogi, subjektin rakentuminen suhteessa toiseen. Meitä ajaa halu omaan tarinaamme ja se vie meidät toisen yhteyteen.

Identiteettihalu, kuten Marianne Liljeström Cavarerosta kirjoittaa, saattaa koskea omaelämäkerrallista tarinaa enemmän kuin tarinoita yleensä. Mutta peilautumisessa toimivat hyvin myös toisen tarinat. Kun Salman Rushdielta kysyttiin, miten hän jaksaa kirjoittaa (maan alla) ja mikä häntä palkitsee, hän totesi, että suurin palkinto hänelle on lukija, jolle hänen tarinansa on ollut merkityksellinen. Parasta on, kun lukija toteaa kirjoittajalle: ”Kerroit juuri minun tarinani.”

Oman tarinansa voi siis hahmottaa kirjoittamalla mutta myös kuulemalla ja lukemalla, ja näissä prosesseissa subjektiviteetit ja minuudet tunnistuvat ja tuottuvat. Constance Ringin tragedia oli, että hänen ympäristönsä ei peilannut hänelle sellaista kuvaa, jossa olisi piirtynyt sellainen ainutkertainen yksilö, sellainen identiteetti, sellainen minuus, jonka hän olisi tunnistanut itsekseen. Amalie Skramin tarina Constancesta kertoo historioitsijalle, että 1800-luvun lopun maailmassa oli naisia, jotka ajattelivat tätä kysymystä, kirjoittivat ja lukivat siitä. Se oli heille tärkeä kuvittelun kohde, johon melodramaattisuus toi oman suuntaamisen voimansa, vaatimuksen huomata ja vaatimuksen ryhtyä katsomaan toisin. Skramin romaani osoittaa myös, miten erilainen ympäröivä, vastauksia tarjonnut maailma oli. Juuri vuorovaikutus romaanin oman ajan, meille etäisen menneen kanssa on se, joka saa kulttuurihistorioitsijan tarttumaan vanhaan kirjallisuuteen. Se ei yksin riitä mennyttä koskevan kuvan rakentamiseen, mutta se rikastaa historiantutkimusta ainutlaatuisella tavalla avaamalla menneeseen ikkunan, jossa inhimillinen, koettu ja kuviteltu piirtyy monimutkaisena, mutta jäsennettynä. Tutkittavan aikakauden kaunokirjallisuus on kulttuurihistorioitsijalle tärkeä lähde, välittäjä ja tulkki etäistä ja toista koskevan ymmärryksen rakentamisessa. Se tarjoaa välineitä ymmärtää niin mennyttä yhteiskuntaa kuin yksilöä; se avaa näkymiä esimerkiksi avioliiton ja subjektin historiaan, sukupuolen ja luokan jäsentymisiin sekä tunteen ja järjen dialogiin eri aikoina.

Lähteet

CAVARERO, ADRIANA 2000: *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*. Trans. with an introduction by Paul A. Kottman. London & New York: Routledge.

CAVELL, STANLEY 1976: *Must We Mean What We Say? A Book of Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

FRITZCHE, PETER 2004: *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*. Cambridge: Harvard University Press.

HAMM, CHRISTINE 2001: *Medlidenhet og melodrama. Amalie Skrams litteraturkritikk og ekteskapsromaner*. Bergen: Universitet Bergen.

KOSONEN, PÄIVI 2004: *Elämisen taidosta: esseitä modernin kirjallisuuden tunnoista*. Tampere: Tampere U.P.

LILJESTRÖM, MARIANNE 2011: Identitetsbegär. Om ryska kvinnors autobiografiska författarskap. *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Stockholm: Gridlunds.

NESTINGEN, ANDREW 2008: *Crime and Fantasy in Scandinavia. Fiction, Film and Social Change*. Seattle: University of Washington Press.

SKRAM, AMALIE 1979/1885: *Constance Ring*. Övers. av Maj Frisch. Stockholm: Gidlunds.

Matti Taneli

Kirjallisuustieteen kasvattavuudesta ja kasvatustieteen esteettisyydestä

Kasvatustiede ja kirjallisuustiede ovat humanistisia tieteenaloja, vaikka kasvatustiedettä ei suinkaan aina sellaiseksi mielletä. Monet kasvatustieteen merkkiteokset ovat kuitenkin humanistisia, koska niissä käsitellään ihmistä ja hänen kasvuaan hyvään elämään. Useissa kasvatusajattelua koskevissa kirjoissa ilmenee myös esteettis-eettinen eetos, jota voidaan pitää koko kasvatustapahtuman kantavana voimana. Kirjallisuudessa ilmenevä mielikuvitus on ensiarvoisen tärkeä elementti myös kasvatuksessa. Puheenvuorossani pohdin – filosofisen koulutuksen saaneena kasvatustieteilijänä – tästä näkökulmasta kasvatustieteen ja kirjallisuuden suhdetta.

Mielikuvituksen voima

Yhdysvaltalainen filosofi Martha Nussbaum (1947–), joka on yksi merkittävimmistä nykyajan filosofeista, puhuu mielikuvituksen eli kuvittelun tärkeydestä ihmisen kasvattamisessa. Hän viittaa maanmiehensä (kasvatus)filosofi John Deweyn (1859–1952) ja intialaisen Nobelin palkinnon saaneen kasvatusfilosofin ja taiteilijan Rabindranath Tagoren (1861–1941) ajatteluun. Myös merkittävän suomalaisen kasvatusajattelijan ja mestarisuomentajan J. A. Hollon (1885–1967) mukaan mielikuvitus yhdistää kasvatuksen eri osa-alueita, kuten älyllistä, esteettistä, eettistä, uskonnollista ja toiminnallista kasvatusta. Mielikuvitus on tietynlainen laasti, joka estää kasvatuksen eri alueita ”hajoamasta” ihmisen mielessä toisistaan erillisiksi osiksi. Esteettinen kokemus on aina myös muuta kuin esteettistä. Siinä kokonaisuus rakentuu aineksista ja merkityksistä, jotka eivät ole sinänsä esteettisiä, mutta joista *tulee* esteettisiä, kun ne muuttuvat osaksi järjestäytynyttä rytmistä liikettä. Esteettinen kokemus on mielikuvituksellista. Itse asiassa *kaikki tietoinen kokemus* on välttämättä jossain määrin *mielikuvituksekasta*.

Jos koulussa harrastetaan vain sokraattista kyselyä, saattaa se vaikuttaa kylmältä, ja hellittämätön looginen argumentointi voi surkastuttaa kasvatettavan muita persoonallisuuden piirteitä. Tagore pitikin tätä kasvatuksen vaarana ja päätti ehkäistä sen ennalta. Hänen mukaansa taiteiden tärkein tehtävä on *myötätunnon herättäminen* kasvatettavassa. Se on koulun tärkeimpiä tehtäviä. Taiteet edistävät kasvatettavissa itsensä kehittämistä ja kykyä muiden huomioon ottamiseen eli empatiaan. Nämä ominaisuudet liittyvät toisiinsa, koska kukaan ei osaa arvostaa toisessa ihmisessä sellaista, mitä ei ole

etsinyt itsestään.

Yhdysvaltalainen kasvatusfilosofi Bronson Alcott (1799–1888) harjoitti sokraattista pedagogiaa. Hän perusti koulunsa opetusohjelman runokasvatukseen. Hän luki William Wordsworthin runoja oppilailleen, koska hän ajatteli runouden kehittävän lasten mielikuvitusta ja kykyä tunteisiin. Mielikuvituksekkaita leikkejä pidettiin yhtä tärkeinä kuin lukuaineiden opiskelua. Nämä kaksi oppimisen muotoa on siis mahdollista yhdistää. (Nussbaum 2011, 121–123.) Jos kirjallisuuteen ja runouteen perehtymistä voidaan pitää kasvattavana kokemuksena, niin toisaalta kasvatusajattelun klassikkoja, esimerkiksi Jean-Jacques Rousseaun kirjaa *Émile* ja William Jamesin kasvatusta koskevia teoksia, kuten *Elämän ihanteita – puheita opiskelijoille*, voidaan pitää kirjallisuutena.

Esteettisyys ja kasvattava tendenssi

Kirjallisuudessa, jota kirjallisuustiede tutkii, on usein tietynlainen kasvatuksellinen tendenssi. Esimerkiksi Sören Kierkegaardin kirjaa *Rakkauden teot* voidaan pitää aitona kasvatustieteellisenä teoksena. Friedrich Schillerin mukaan kasvatuksen perimmäinen päämäärä on ihmisen saattaminen kokonaisuudeksi, eläväksi muodoksi. Näin ajatellen kasvattaminen on taiteilijan työtä. Kasvattaja ja taiteilija pyrkivät aineksensa muovaamiseen hahmoksi, joka on selkeä ja kirkas olematta kivettynyt, elävä ja dynaaminen olematta kaaosta. Silloin kun sanat ja käsitteellinen tietoisuus ovat leikanneet ihmisen irti olemisen yhteydestä, esteettisen kasvatuksen tehtävänä on välittömän kokemisen palauttaminen. Lapselle kaikki häntä ympäröivät esineet ja asiat ovat niin uusia ja ihmeellisiä, että ne itsessään sisältävät kaiken sen rikkauden, jota aikuiset etsivät erilaisista taiteen muodoista. Esteettinen ihminen tulee lapseksi jälleen. Hän alkaa ihmetellä maailmaa uutena ja tuoreena, uusista näkökulmista. Esteettisyys ei ole taiteen yksinoikeus, vaan se tulee ulottaa maailman näkemis- ja muokkaamistapana taiteen ulkopuolelle elävöittämään ”tavallista” elämää – ja ennen kaikkea kasvatusta.

Schilleriltä saivat kasvatusajatteluunsa vaikutteita muun muassa suomalaiset kasvatusajattelijat Waldemar Ruin ja J. A. Hollo. Ruinin kasvatustieteelliset kirjoitukset 1900-luvun alussa olivat hahmottamassa suuntaa, joka kasvatustieteellä on yhä suomalaisessa taidekeskustelussa. Sen perusoletuksena on taiteen oma merkitys ja arvo esteettisenä kasvattajana. Ruinin schilleriläinen esteettinen idealismi on paljon olennaisempi taidekasvatusnäkemyksien suhteen kuin hänen kasvatustieteilijänä kannattamansa herbart-zilleriläinen suuntautuminen. Hänen taidekasvatusta koskevat ajatuksensa ovat tietynlaista elämänilolla höystettyä kantilaisuutta. Sen osoittavat hänen sanansa, joiden mukaan elämä on vakavaa ja taide on hilpeää, mutta ei kuitenkaan kevytmielistä ilonpitoa. Ruinin mukaan taide on elämänrikkautta, joka todistaa elämästä ja sen kauneudesta. Taide sovittaa ja vapauttaa elämässä olevista paineista ja

pakotteista. Vasta taiteellinen elämys tekee elämisen varsinaisesti arvokkaaksi. Hollon näkemyksissä Schillerin vaikutus ilmenee hänen opettajansa Ruinin välityksellä, vaikka Hollo tulkitsee esteettisyyden koskevan kasvatusta Ruinia laaja-alaisemmin. Estetiikka on kasvatuksen sydän, joka ikään kuin ylläpitää kaikkia kasvatuksellisia elintoimintoja. (Huuhtanen 1984, 143; ks myös Taneli 2012, 221.)

Hollon esseevalikoimaan *Kohtaamisiani* (1953) sisältyy hänen Kivi-esseensä vuodelta 1949 ”Käännekohtia suurissa romaaneissa”. *Seitsemän veljesten* käännekohtana eli avainkohtana nähdään veljesten lähtöyritys ”Heinolan kuuluisaan pataljoonaan” Tammiston pihalla tapahtuneen tappelun jälkeen. Veljesten lähtöyritys kariutuu siihen, kun he kohtaavat nimismiehen. Kun nimismies kertoo, ettei veljeksiä rangaista, ja rovastikin jättää heidät rauhaan, alkaa veljeksille ”uuden oivalluksen ja uurastuksen ura”. Hollo tarkastelee tätä *kasvatustapahtumana.* Sen kasvatuksellisesti tärkeä merkitys on siinä, että veljekset asetetaan sellaiseen valintatilanteeseen, jossa heidän on itse otettava vastuu elämästään. Tässä ilmenee hienosti Hollon näkemys siitä, että jokainen kasvattaja on kasvatettava ja toisaalta jokainen kasvatettava on myös kasvattaja. Itsekasvatus on aina tietyin tavoin yhteiskasvatusta tai -kasvua. Näin on myös Kiven veljeksiä koskevassa esimerkkitapauksessa.

Kirjallisuus voi olla parasta mahdollista kasvatusajattelua ja kasvatustiede merkittävää kirjallisuutta. Kirjallisuuden ja kirjallisuuden tutkimuksen ala on valtava, itse asiassa koko inhimillinen maailma, joten sen rajoittaminen vain kasvattavaksi toiminnaksi tekisi vääryyttä sen identiteetille. Toisaalta kasvatustieteen tai kasvatuksen maailmaan sisältyy myös koko ihmisen elämä, mutta se on muutakin kuin esteettistä, vaikka voidaan sanoa, että tietynlainen esteettinen eetos on siinä keskeisellä sijalla. Jos kasvatustieteellinen tutkimus on vain empiiristä, ihminen ja hänen ihmisyytensä on vaarassa menettää arvonsa. Hollon (1927, 19–20) mukaan eksakti kvantitatiivinen määrittely, mittailu ja punnitseminen eivät ole relevantteja psyykkisellä alalla samalla tavoin kuin fysiikassa, koska mitattava ja punnittava on ihmistieteissä laadultaan nimenomaisesti ei-kvantitatiivista. Vastaavasti jos kirjallisuuden tutkimus luo ja analysoi vain teorioita, se kadottaa kirjallisuuteen ja sen tutkimukseen liittyvän ihmisyyden elementin. Nähdäkseni kirjallisuudentutkimus ja kasvatustiede voivatkin täydentää toisiaan, ja molemmilla voi olla tärkeää annettavaa myös terapeuttiselle toiminnalle ja laajemmin ihmisen identiteetin etsimiselle.

Lähteet

DEWEY, JOHN 2010: *Taide kokemuksena*. Suom. Antti Immonen & Jarkko Tuusvuori. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry. Niin & Näin.

HOLLO, J. A. 1927: *Kasvatuksen teoria. Johdantoa yleiseen kasvatusoppiin*. Porvoo: WSOY.

HUUHTANEN, PÄIVI 1984: *Mitä on taidekasvatus? Taidekasvatuksen esteettis-käsitteelliset*

perusteet. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Taidekasvatuksen laitos.
NUSSBAUM, MARTHA C. 2011: *Talouskasvua tärkeämpää. Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä*. Suom. Timo Soukola. Jälkisanat Pauliina Remes: Nussbaum kapenevan ihmiskuvan kriitikkona. Helsinki: Gaudeamus.
TANELI, MATTI 2012: *Kasvatus on kasvamaan saattamista. Kasvatusfilosofinen tutkimus J. A. Hollon sivistyskasvatusajattelusta.* Turku: Turun yliopisto, Annales Universitatis Turkuensis.
TIKKANEN, TIINA 1996: S*chillerin kirjeet esteettisestä kasvatuksesta.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta JYY, Julkaisusarja 22.

Tuntematon Bathseba ja muita tulkintoja
Aino Kallaksen tuotannon raamatullisista yhteyksistä

Silja Vuorikuru: *Kauneudentemppelin ovella. Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti*. Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta, Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos 2012. Sähköinen versio: https://helda.helsinki.fi/handle/10138/36695

Helsinkiläisen kirjallisuudentutkijan Silja Vuorikurun väitöskirja suomalais-virolaisen Aino Kallaksen tuotannon raamatullisista yhteyksistä tarkastettiin syyskuussa 2012 Helsingin yliopistossa. Tutkimus asettuu osaksi sitä jopa buumiksi luonnehdittavaa kiinnostusta, joka Aino Kallakseen on 2000-luvun alusta lähtien kohdistunut. Kallaksesta vuonna 1973 väitellyt Kai Laitinen hallitsi pitkään Kallas-tutkimuksen kenttää, jota alkoivat murtaa 1990-luvun alun feministiset kirjallisuudentutkijat Päivi Lappalainen ja Lea Rojola. Uusi tutkijapolvi alkoi tarttua kiehtovaan kirjailijaan kymmenisen vuotta sitten, ja Vuorikurun väitöskirja onkin neljäs kuuden vuoden sisään (vuonna 2006 Kallakseen liittyvällä tutkimuksella väittelivät niin Kukku Melkas, Maarit Leskelä-Kärki kuin tarttolainen Leena Kurvet-Käosaar). Vuonna 2006 perustettiin myös Aino Kallas Seura, jonka puheenjohtajaksi Vuorikuru ryhtyi vuoden 2013 alussa.

Vuorikurun väitöskirja ei paikannu samalla tavalla feministisesti kuin aiemmat 2000-luvun tutkimukset. Sen sijaan Vuorikurun omaäänisessä tutkimuksessa Kallaksen tuotantoa tarkastellaan enemmän kuin koskaan aiemmin niin suhteessa *Raamattuun* kuin hänen rooliinsa kahden maan yhteiskirjailijana. Teoreettisesti Vuorikuru sijoittaa tutkimuksensa intertekstuaalisuuden tutkimustraditioon, ja hän käy perusteellisesti läpi tutkimustraditiota ennen kuin tarkentaa, mihin juuri tämä tutkimus tuolla kentällä sijoittuu. Subtekstin käsite avaa yhteyksiä paitsi Raamattuun myös ajan muuhun kirjallisuuteen ja esimerkiksi folkloreen sekä puolustaa myös kirjailijan, tekijän paikkaa tutkimuksessa. Vuorikuru toteaakin, kuinka esimerkiksi Kallaksen päiväkirjoihin pureutuva, kirjailijan tietoisia valintoja analysoiva tutkimus voisi puoltaa paikkaansa ”kuvauksina teosten synnystä ja kirjailijan poetiikan rakentumisesta” (30–31).

Raamatusta tuli Vuorikurun mukaan Kallaksen tuotannon keskeinen subteksti kirjailijan ns. kriisin vuosina 1910-luvun taitteessa. Väitöskirjan nimi tulee kirjailijalta itseltään, joka vuonna 1909 viittasi päiväkirjassaan Vanhaan testamenttiin itselleen ”uutena kauneudentemppelinä”, erityisenä esteettisen ihailun kohteena. Kallaksen kiinnostus Raamattuun kontekstualisoituu tutkimuksessa ajan muun kaunokirjallisuuden tapaan käyttää raamatullisia viittauksia. Näkökulmaa perustellaan myös tuoreudella: aiempi tutkimus on tehnyt vain avauksia kentällä, tämä näkökulma nostaa esiin tuntemattomampaa Kallaksen tuotan-

toa ja avaa samalla uusia näköaloja tutkitumpaan tuotantoon. Hieman hämärän peittoon jäävät kuitenkin ne perustelut, joilla Vuorikuru on valinnut analyysiinsä tietyt teokset (runonäytelmä *Bathseba*, novellit ”Lasnamäen valkea laiva”, ”Gerdruta Carponai” ”Yksi kaikkien edestä” ja ”Johannes Sarkan uni”, pienoisromaani *Reigin pappi*, *Sudenmorsian* -pienoisromaani ja näytelmä, novelli ”Imant ja hänen äitinsä” sekä näytelmä *Mare ja hänen poikansa*) ja jättänyt pois joitain teoksia, kuten *Pyhän Joen koston*. Väitöstilaisuudessa Vuorikuru vetosi kriteerinään teoksen tarjoaman kokonaistulkinnan mahdollisuuteen. Tutkijan valintoja ja niiden merkitystä koko Kallaksen tuotannon tulkinnalle olisi voinut itse väitöskirjassakin, esimerkiksi sen loppuluvussa, pohtia vielä lisää.

Vuorikurun tutkimuksen ansioihin kuuluu arkistotyö, jonka tuloksena hän löysi vuonna 2008 Tarton kirjallisuusmuseon arkistosta tuhotuksi luulleen, kirjailijan tuotannossa poikkeuksellisen runonäytelmän käsikirjoituksen *Bathseba.* Aikoinaan teos jäi julkaisematta kirjailijan Jalmari Hahlilta saaman kovan kritiikin vuoksi. Sittemmin se unohtui itse kirjailijaltaankin, tietoisesti tai tiedostamatta hän mainitsee myöhemmin päiväkirjassaan käsikirjoituksen hävinneen. Väitöskirjan painetussa versiossa näytelmä on julkaistu myös liitteenä. Erityistä tutkimuksessa on se, miten vahvasti Vuorikuru on ottanut juuri Kallaksen vähemmän tunnetut näytelmät osaksi tarkastelua, yhtäältä *Bathseban*, toisaalta näytelmät *Sudenmorsian* sekä *Imant ja hänen äitinsä.*

Laajimman analyysin väitöskirjassa saa jo aiemmin runsaasti tulkittu, monen mielestä Kallaksen hienoin teos *Reigin pappi* (1926). Vuorikuru tuottaa romaaniin uusia tasoja lukiessaan sitä esimerkiksi tarkasti suhteessa sen keskeiseen subtekstiin Korkeaan Veisuun tai tarkastelemalla teosten päähenkilöitä keskiajalta periytyvän elementtiopin valossa. Teoksen kertojaa Paavali Lempeliusta Vuorikuru lukee melankolikkona. Kiinnostavan intertekstuaalisen viitteen Vuorikuru nostaa esiin lukiessaan romaanin loppua rinnan Eino Leinon runonäytelmän *Tuonelan joutsen* (1898) kanssa.

Kallaksen tunnetuinta teosta, *Sudenmorsianta* analysoidessaan Vuorikuru hakee kontekstin virolaisesta folkloresta sekä virolaisesta ihmissusiaiheisesta kirjallisuudesta kuten August Kitzbergin ja August Gailitin *Libahunt* -teoksista (1891, 1912 ja 1926). Myös romaanin tulkitseminen rinnan *Sudenmorsian*-näytelmän (1937) kanssa tuottaa uusia tulokulmia. Esimerkiksi Aalon ja tämän sisaren Ingelin kuvaus näytelmässä kasvaa Kallaksen tuotannossa ainutlaatuiseksi sisarrakkauden kuvaukseksi (189).

Hieman erikoinen on Vuorikurun päätös rakentaa tutkimukseen ikään kuin kaksinkertainen lopetus. Lopuksi -luvussa hän nostaa vielä tarkastelun kohteeksi Kallaksen 1940-luvun lyriikkaa, joka on aiemmassa Kallas-tutkimuksessa jäänyt sivuosaan. Vasta tämän jälkeen seuraavat väitöskirjan varsinaiset johtopäätökset. Vuorikuru perustelee ratkaisuaan monin tavoin, jotka eivät kuitenkaan ihan kanna

tieteellisessä tutkimuksessa. Olisi ollut selkeämpää jättää runojen tarkastelu kokonaan toisen tutkimuksen aiheeksi tai vaihtoehtoisesti ottaa ne mukaan osaksi väitöskirjan analyysiä.

Vuorikurun kauniisti ja erinomaisen selkeästi kirjoitettu väitöskirja ansaitsee paikkansa Kallas-tutkimuksen kentällä. Se syventää hienosti kuvaa Kallaksen tuotannon sijoittumisesta paitsi raamatulliseen kontekstiin myös suomalaiseen ja virolaiseen kirjallisuuteen sekä ajan kirjallisiin virtauksiin. Tarton kirjallisuusmuseon vanhemman tutkijan, Kallas-tuntija Sirje Oleskin toimiminen vastaväittäjänä vahvisti Vuorikurun tutkimuksen virolaista ulottuvuutta, vaikka tähän mennessä vankin kirjallisuustieteellinen Kallas-tutkimus onkin tehty Suomessa. Olesk painotti keskustelussa Vuorikurun ansioita virolaisen kirjallisuuden tuntijana ja halusi korostaa yhteiskirjailijuuden käsitettä, minkä hän näki asettavan Kallaksen suotuisaan ja sopivaan kontekstiin. Hän kuitenkin korosti, että Kallaksen tuotannosta tunnetaan Virossa vain osa, varsinkin runot ovat jääneet kääntämättä. Yhteiskirjailijuuden analyysiin toisikin oman lisänsä vielä vironkielisten käännösten tarkastelu.

Vuorikurun väitöskirja tuo jälleen esiin Kallaksen ehtymättömän kiinnostavuuden ja monitulkintaisuuden mahdollisuudet. Hän on myös ajankohtaisempi kuin koskaan, kun mietimme suomalaisen ja virolaisen kulttuurin risteymiä tai vaikkapa Sofi Oksasen kirjailijuutta.

Väitöskirja on luettavissa sähköisenä Helsingin yliopiston julkaisupalvelimelta, mutta se on saatavissa myös omakustannejulkaisuna. Painetun version kantta koristaa virolaisen taiteilijan Nikolai Triikin hieno teos *Orjad*. Se julkaistiin vuonna 1915 kirjallisen Noor Eesti -ryhmittymän lehdessä, jonka ahkera kirjoittaja myös Aino Kallas oli.

Maarit Leskelä-Kärki

Kirjallisuusdidaktiikan muutoksia jäljittämässä

Peter Degerman: *”Litteraturen, det är vad man undervisar om”. Det svenska litteraturdidaktiska fältet i förvandling.* Åbo: Åbo Akademis förlag 2012. 368 s.

Kirjallisuuden didaktiikan kentän muutoksista tehty väitöskirja herätti kiinnostusta jo ennen kirjan julkaisemista. Odotukset ovat suuret, koska väitös sijoittuu Suomeen, jossa kirjallisuuden didaktiikasta käyty keskustelu on ollut varsin yksiulotteista viime vuosina. Suomessa kirjallisuuskasvatuksen voi nähdä sijoittuvan kodeista ja päiväkodeista kouluun sekä kirjastojen kautta aikuistenkin vapaa-aikaan, joten didaktisen keskustelun voisi ulottaa varsin laajalle.

Peter Degermanin väitös sijoittuu Åbo Akademin kirjallisuustieteen oppiaineeseen ja työn kohteena on ruotsalainen kirjallisuuden didaktiikka. Tämän vuoden helmikuussa Turussa väittelyt Degerman siirtyi ruotsalaisesta Mittuniversitetistä Åbo Akademiin opinnäytteentekijäksi ohjaajansa professori

Claes Ahlundin perässä. Väitöskirjan aiheena on kirjallisuusdidaktisen tutkimuksen kasvu Ruotsissa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Alueen tutkimusta on julkaistu viime vuosikymmeninä Ruotsissa niin runsaasti, että 2000–2009 ilmestyneistä väitöskirjoista voidaan tehdä metatutkimus. Suomessa aihealueen väitöskirjoja on viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana ehkä ilmestynyt vastaava määrä – riippuen toki aihealueen ja oppiaineiden määrittelystä.

Degermanin väitöskirja asettuu monen tieteenalan risteykseen. Lähtökohtansa tutkija esittelee jo esipuheessaan, jossa hän asemoi itsensä kirjallisuustieteeseen ja ottaa samalla etäisyyttä entiseen taustaansa ainedidaktiikan tutkijakoululaisena ja äidinkielen opettajana. Kriittisyys ja oppiaineen vaihto johtuvat siitä, ettei Degerman pystynyt saamaan kuvaa siitä, miten ainedidaktiikka ja pedagogiikka erosivat toisistaan tai rajautuivat omiksi alueiksi. (Pohdinta Ruotsissa käytetyistä käsitteistä on ruotsalaisten kollegoitteni mukaan oikeutettua. Pilke silmäkulmassa he määrittelivät didaktiikan ”oppiaineen opettamiseen liittyväksi” ja pedagogiikasta he totesivat: ”det kan vara vad som helst”.)

Degermanin tausta ainedidaktiikan puolella vierailleelle kirjallisuudentutkijalle ja ainedidaktiikan alasajaminen Mittuniversitetissä luovat pohjaa sille, miten Degerman käsittelee didaktista näkökulmaa ja miten hän määrittelee käsitteet. Hän pyrkii korostamaan omaa positiotaan kirjallisuustieteen kentällä ja häivyttää didaktiikan ja pedagogiikan osuutta tutkimuksestaan. Hierarkkisesti hänen käsitteensä asettuvat siten, että kirjallisuustiede on yläkäsite, sen alla on kirjallisuussosiologia ja sen alakäsitteenä puolestaan kirjallisuuden didaktiikka. Degerman käyttää vaihtelevasti termejä ’litteraturdidaktik’ ja ’litteraturpedagogik’ eikä tee niiden välille käytännössä eroa vaan yhdistää ne usein lauseissa muotoon ”kirjallisuusdidaktiikka tai -pedagogiikka”. Nämä hän määrittelee tieteenalaksi, jonka kiinnostuksen kohteena on kirjallinen teksti pedagogisessa tilanteessa. Tämän pedagogisen tilanteen kautta hän sitoo kohteensa ainedidaktiikkaan ja edelleen kasvatustieteiden alaan.

Käsitteistön valinta, määrittely ja käyttö ovat tämänkin väitöskirjan alku ja juuri. Ratkaisevaa on se, miten tutkija määrittelee kirjallisuusdidaktiikan – onhan tutkimuksen tarkoitus tarkastella kirjallisuusdidaktisen kentän kasvua Ruotsissa. Käsitteistön käyttö ja määrittely on kuitenkin häilyvää. Jo didaktiikan ja pedagogiikan käyttäminen rinnasteisina aiheuttaa hankaluuksia. Kirjoittaja käyttää lisäksi ilmaisuja ”voimme kutsua tällaista tiedettä kirjallisuuspedagogiikaksi tai kirjallisuusdidaktiikaksi” tai ”voimme tarkoittaa kaiken lukututkimuksen suhteutuvan kouluopetukseen”, jolloin rajaus jää avoimeksi.

Lähtökohtaisesti kirjallisuusdidaktiikan määritelmä, jossa pedagogisten tilanteiden kirjalliset tekstit ovat mielenkiinnon kohteena, rajaa katseen teksteihin. Kansainvälisessä tutkimuksessa kirjallisuusdidaktiikan käsitteen ja Suomes-

sakin kirjallisuuskasvatuksen käsitteen taakse rakentuu paljon laajempi kohde pedagogisen tilanteen muiden osatekijöiden myötä (mm. oppilas–opettaja-suhde, opetettavat sisällöt ja oppimiskäsitykset). Degerman kutistaa kuitenkin tekstin edetessä entisestään alkupuolen käsitteenmäärittelyä ja käyttää myöhemmin kirjallisuusdidaktiikkaa viitatessaan kirjallisuudenopetukseen koulussa, ja oikeastaan silloinkin yläkoulun ja lukion kirjallisuudenopetukseen. Tämä johtunee osin hänen tutkimuskysymyksistään ja aineistonrajauksestaan. Kirjoittajan rajatessa kohdettaan kirjallisuusdidaktiikkaa ja sen tutkimusta synonyymisten suhteiden kautta hämärtyy kuva entisestään: ”har den svenska litteraturdidaktiken kommit att bli i det närmaste synonym med svenskämnesdidaktisk forskning”,”den erfarenhetspedagogiska eller litteraturpedagogiska forskningen vara synonym med litteraturdidaktisk forskning”, ”den Pedagogiska gruppen i Lund – länge synonym med svensk litteraturdidaktisk forskning”, ”det ’dialogiska’ kommer att bli i det närmaste synonymt med begreppet ’litteraturdidaktik’, i betydelsen en medveten, reflexiv litteraturundervisning”.

Väitöskirja selvittää ruotsalaisessa kirjallisuusdidaktisessa kentässä tapahtuneita muutoksia ja murroksia sen perusteella, miten ne näyttäytyvät tutkimusteksteissä 1970-luvulta eteenpäin. Painopisteen tekijä asettaa 2000–2009 ilmestyneisiin väitöskirjoihin, joita tekijä poimii tutkimukseensa 13 kappaletta. Tutkimuksen alkupuolella luodaan perustellusti ja tarkasti kuvaa kirjallisuudenopetuksen tutkimuksesta moninaisen aineiston perusteella. Keskustelua käydään myös suhteessa tanskalaiseen tutkimukseen. Kun Degerman päätyy käsittelemään valitsemiaan väitöskirjoja, lukija tippuu kyydistä. Perinteisistä tutkimuksellisista esitystavoista poiketen hän nimeää tutkimusaineistoaan esittelevässä tekstiosuudessa ainoastaan väitöskirjojen tekijöiden nimet. Aineiston esittely on minimaalista, mikä tarkoittaa sitä, että teosten nimet ja julkaisutiedot esitetään ainoastaan alaviitteessä. Missään vaiheessa tutkimusta lukija ei saa käsitystä siitä, mitä kukin väitöskirja tutkii, mitkä ovat sen tutkimuskysymykset, aineisto ja lopputulokset. Näin ei voida menetellä metatutkimuksessa. Ellei lukija tunne kyseisiä väitöskirjoja, seuraavat luvut sekä tutkimuksista esitetyt tulkinnat ja johtopäätökset jäävät täysin ilmaan. Koska tekijä vielä päätyy käyttämään argumentoinnissaan apunaan väitöskirjoista julkaistuja arvosteluita, lukijalle jää epäselväksi, mikä loppujen lopuksi onkaan tekijän oma näkemys ja käsitys kunkin väitöskirjan sisällöstä ja merkityksestä. Vaikka tunnen osan kyseisistä väitöskirjoista, en voi tältä osin arvioida väitöskirjan johtopäätöksiä pidemmälle.

Kun tutkimuksen kohteena ovat kirjallisuusdidaktiikan muutokset, aineiston valinta vaikuttaa ratkaisevasti siihen, millainen kuva muutoksista muodostuu. Valintaansa kuvatessaan Degerman mainitsee, että kaikkien töiden lähtökohtana on *reader response* -teoria ja tavoitteena on tutkia kirjallisuuden lukemista koulussa ja koulun ulkopuolella sekä keskustella kirjal-

lisuudenopetuksesta. En kuitenkaan löydä väitöskirjasta selkeitä perusteita sille, miten ja mistä materiaalista kyseiset 13 väitöskirjatutkimusta on valittu, enkä myöskään koontia siitä, mihin oppiaineisiin ne on tehty. Tekstin edetessä ilmenee, että tekijä on rajannut ulkopuolelle ainedidaktiikan puolelta olevan väitöskirjan, joka tarkasteli kirjallisuudenopetusta opetussuunnitelmien ja historiallisen näkökulman kautta. Toinen poisjätetty väitöskirja puolestaan liittyy teologian oppiaineeseen ja on kirjoitettu kirjallisuuden terapeuttisesta puolesta. Kun tällaisten perustelemattomien rajausten ja valintojen jälkeen tutkija linjaa uuden ruotsalaisen kirjallisuusdidaktisen tutkimuksen kohdistuvan lukemisen tutkimukseen, jään lukijana miettimään väitteiden argumentaatioita. Tutkija nimittäin päätyy itsekin ihmettelemään ruotsalaisen kirjallisuusdidaktisen tutkimuksen homogeenisuutta metodinvalintojen, aineiston keräyksen, luokkahuonekeskeisyyden, teoreettisten lähtökohtien (Rosenblatt, McCormick, Bachtin) ja postmodernismikeskustelun osalta.

Kun rajauksia ei tehdä eksplisiittisesti esimerkiksi eri yliopistojen oppiaineiden väitöskirjojen määrään, kohteisiin ja aineistoihin suhteutettuna, jää epäselväksi myös se, miten kirjallisuusdidaktiikka loppujen lopuksi Ruotsissa määrittyy. Onko ulkopuolelle rajattujen esimerkinomaisesti mainittujen väitöskirjojen rinnalla ollut muitakin väitöskirjoja, jotka kohdistuvat muuhun kuin pedagogisten tilanteiden teksteihin (kaanoniin), esimerkiksi opetusmenetelmiin ja työskentelytapoihin?

Vaikka suhtaudun väitöskirjan väitteisiin varauksellisesti, suosittelen kuitenkin tarttumaan kirjaan, sillä se voi johdattaa monelle uudelle polulle tutkimuksen kentällä. Runsaat viitteet ruotsalaiseen keskusteluun kirjallisuudenopetuksesta ja kirjallisesta kentästä houkuttavat Degermanin tutkimusaineiston ja lähdekirjallisuuden pariin. Väitöskirjan tärkeää antia on mielestäni Degermanin pohdinta kirjallisuudentutkimuksen asemasta akateemisella kentällä ja kirjallisuudenopetuksen merkityksestä aikana, jolloin entistä enemmän punnitaan taideaineiden arvoa oppiaineina. Legitimoiko loppujen lopuksi äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaine ja kouluopetus kirjallisuustieteen aseman ja olemassaolon yliopistojen (talous) poliittisessa puristuksessa; tämä puhuttaa ainakin Ruotsissa.

Etsittyään polarisaatioita kirjallisuusdidaktiseen keskusteluun tekstianalyyttisen ja elämyspohjaisen kirjallisuudenopetuksen välillä Degerman ajautuu pohtimaan aineistossaan vähemmistöön jäävää näkökulmaa eli kirjallisuutta elämäntaitona. Tässä hän nojautuu pitkälti Skans Kersti Nilssonin ja Torsten Pettersonin toimittamaan teokseen *Litteratur som livskunskap* (2009), jonka pohjana vaikuttavat Martha Nussbaumin ajatukset kirjallisuudesta väylänä itsensätoteuttamiseen ja välineenä pohtia elämän peruskysymyksiä. Tähän suuntaan Degerman toivookin loppusanoissaan kirjallisuusdidaktisen tutkimuksen kohdentuvan.

Kaisu Rättyä

The Return of the Repressed: The Connection between the Past and the Present in Elfriede Jelinek's *Die Kinder der Toten*

The increasing popularity of fiction dealing with historical events has once more called attention to the question of the relationship between art and reality. In his book *Traumatic Realism* (2000), Michael Rothberg introduces the concept traumatic realism as a means of constructing historical events with the assistance of metonymies and allusions. In addition, the genre of traumatic realism reflects on the limits of representation and deals with discourses dealing with historical events. In my article, I argue that by replacing the representation of reality with reflection on it, and by allowing the reader to participate in this process, the connection between the past and the present can be grasped in a flashing moment of insight, referred to by philosopher Walter Benjamin as "the time of the now" (*Jetztzeit*). In her numerous novels and plays, the Austrian writer Elfriede Jelinek (b. 1946) has emphasized the crucial role that Austria played in the Second World War and in the Holocaust (Shoah). In her novel *Die Kinder der Toten* (1995), the repressed past surfaces ghostly in the contemporary reality of an Austrian holiday resort. While the central subtext of the novel is the genre of horror fiction, it also includes various intertextual allusions to other genres, historical figures, and places. In addition, the novel reflects on the attempts of contemporary media to strengthen an allegedly innocent national identity by linking it with nature, sport, and entertainment. This article shows that Jelinek's novel both tests the limits of representation and reflects on the repression of the past. While conjuring up the dead of history, Jelinek transforms the novel into a postdramatic theatrical space, where the audience is part of the performance. In so doing she creates a memory space, where the connection between the past and the present appears as *Jetztzeit*.

Marja-Leena Hakkarainen

From Other Species to Otherworldliness – Toward a New Poetics of Meeting Birds

When discussing animals, both scientific discourse and everyday parlance often rely on the concept of species. In addition to its ambiguity in biology, this concept has raised ethical concerns among posthumanist philosophy and human-animal studies as it may entail hierarchical separations between different types of animals. This article proposes an alternative way for thinking about nonhuman animals and a conceptual tool for analysing cultural representations of animals. *Otherworldliness* refers to nonhuman animals as having their biologically and ecologically specific ways of experiencing their living environments. Instead of a human-centered view of animals as representing a certain species – named and classified by humans – animals are thought of as otherworldly, having their own worlds. As the concept is intended for analysing nature writing and environmental art, it is developed in a literary context, using bird poetry as examples. Two poems from Jouni Tossavainen's collection *Kerro* (2007) and one poem from Jonimatti Joutsijärvi's collection *Tule on minun nimeni* (2007) are shown to mediate bird life on thematical and formal levels. Theoretically, otherworldliness is based on Jakob von Uexküll's ethological theory, most notably on his concept of *Umwelt*. Timothy Morton's conceptualizations of humans and nonhumans as coexistent *strange strangers* and the Earth as an entangled *mesh* are connected to the Uexküllian *Umwelt* in order to highlight the connectedness of human and nonhuman worlds. Thus humans can imagine and create art works that mediate the worlds of nonhumans, even though this attainability of otherworldliness always remains partial.

Karoliina Lummaa